

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ATILGANLIK VE DİNDARLIK

Beyza ALTUNTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Adem ŞAHİN

Konya-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Beyza ALTUNTAŞ		
	Numarası	18810201106		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı – Din Psikolojisi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Atılganlık ve Dindarlık			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
Beyza ALTUNTAŞ
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Beyza ALTUNTAŞ		
	Numarası	18810201106		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı – Din Psikolojisi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Adem ŞAHİN		
Tezin Adı	Atılgnlık ve Dindarlık			

Atılgnlık, insan ilişkilerinde bireyin kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmesi, duygularını dürüstçe ifade edebilmesi ve başkalarının haklarını çiğnemenen kendi haklarını koruyabilmesi olarak tanımlanmaktadır. Dindarlık ise; dinin inanç, duygu, davranış, bilgini bireyin hayatındaki yansıması olarak ifade edilebilir.

Bu araştırmada, üniversite öğrencileri örneklem alınarak atılgnlık ve dindarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna yönelik olarak araştırmada, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde farklı fakültelerde öğrenim gören öğrenciler örneklem alınarak nicel bir çalışma yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda; dindarlık ve dindarlığın inanç, davranış ve bilgi boyutları ile atılgnlık arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler bulunmuş; dindarlık yükseldikçe atılgnlığın düştüğü, dindarlık düzeyi yüksek olanların diğerlerine göre daha düşük atılgnlık puanlarına sahip oldukları tespit edilmiştir. Diğer taraftan, kadınların atılgnlık düzeyi erkeklere göre anlamlı düzeyde düşük, dindarlık düzeyleri ise anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır. Ayrıca atılgnlık ve dindarlık puanları arasındaki farklar, eğitim görülen fakülte gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atılgnlık, Dindarlık

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Öğrencinin	Name and Surname	Beyza ALTUNTAŞ		
	Student Number	18810201106		
	Department	Department of Philosophy and Religious Sciences – Department of Psychology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Adem ŞAHİN		
Title of the Thesis/Dissertation	Assertiveness and Religiosity			

Assertiveness is defined as the individual's ability to act in line with his or her own interests in human relations, to express his or her feelings honestly, and to protect his or her own rights without violating the rights of others. Religiosity is; It can be explained by how the belief, emotion, behavior, knowledge and influence dimensions of religion affect our lives.

In this study, the relationship between assertiveness and religiosity was examined by taking university students as a sample. For this purpose, a quantitative study was conducted on students studying in different faculties at Necmettin Erbakan University. As a result of the research; Negatively significant relationships were found between religiosity and its belief, behavior and knowledge dimensions and assertiveness; It has been determined that assertiveness decreases as religiosity increases, and those with high levels of religiosity have lower assertiveness scores than others. On the other hand, the assertiveness level of women was found to be significantly lower than men, and their level of religiosity was found to be significantly higher. In addition, the differences between assertiveness and religiosity scores were found to be statistically significant according to the faculty groups studied.

Keywords: Assertiveness, Religiosity

ÖNSÖZ

Atılganlık, bireyin duygu ve düşüncelerini kolay ve doğru ifade edebilmesini sağlayan bir davranış biçimidir. Atılganlık, bireyin çevresiyle iletişimde dengeyi gözetebilmesini ve olaylar karşısında doğru, tutarlı tepkiler vermesini sağlar. Atılgan birey zor durumlarla karşılaştığında hem kendi hakkını koruyarak hem de başkalarının haklarını ihlal etmeden problemi çözmeye çalışır.

Dindarlık ise bireylerin yaşantılarında inanç, ibadet, duygu, davranış şeklinde ortaya çıkan ve dini hayatı kapsayan bir kavramdır. Kişinin inandığı dinin inanç ilkeleri ve uygulamalarına dair bilgileri öğrenip içselleştirdiği ve bunları yaşamına aktardığı sürece dindarlık denmektedir.

Günümüzde birçok insan, kendini doğru ve net bir şekilde anlatamadığı için karşılaştığı sorunları ya saldırgan tavırlarla çözmeyi ya da görmezden gelip çekingen bir tavır sergilemeyi tercih etmektedir. Bunun sonucunda da ya etrafına sürekli şiddet gösteren bireyler ya da tamamen içine dönük sorunlarla yüzleşmeye cesaret edemeyen pasif bireyler yetişmektedir. Bu sebeple bireyin duygu ve düşüncelerini doğru bir şekilde aktarmasına ve çevresiyle uyumuna yardımcı olan atılganlık kavramı önem kazanmaktadır.

Konuyla ilgili temel kaynak olma açısından Albert ve Emmons'ın "Atılganlık Hakkınızı Kullanın" adlı kitabı önem arz etmektedir. Ayrıca Bal(2006) tarafından yapılan "İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Algıları İle Atılganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezi de araştırmamız için önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Literatüre bakıldığında atılganlık kavramının farklı değişkenler ile ilişkisi bağlamında araştırmalara konu olduğu, ancak dindarlık ile ilişkisini kapsamlı olarak inceleyen bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Atılganlığın bireyin çevresiyle olan iletişimde oynadığı önemli rol nedeniyle, araştırmamızda atılganlık ve dindarlık arasındaki ilişki ve dindarlığın atılganlık üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda araştırma, nicel yöntem kullanılarak ve 2023-2024 öğretim yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan

öğrencilerden tesadüfi örneklem yoluyla seçilen öğrenciler örneklem alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmamızın giriş kısmında, araştırmanın problemi, önemi ve amacı üzerinde durulmuş ve konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalardan ve bu çalışmanın alana yapacağı katkıdan söz edilmiştir. Birinci bölümde atılganlık ve dindarlık kavramları geniş bir şekilde açıklanmış, akabinde atılganlık ve dindarlık arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, araştırmanın hipotezleri, sınırlılıkları, sayıltıları, modeli, evren ve örneklemi, veri toplama araçları, uygulama ile verilerin analizi konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmada elde edilen bulgulara ve bulgular sonucunda yapılan değerlendirmelere; sonuç bölümünde ise ulaşılan sonuçlar ve önerilere yer verilmiştir.

Bu araştırmada her zaman kıymetli görüşleriyle beni yönlendiren, çalışmanın her aşamasında bana destek olan danışman hocam Prof. Dr. Adem Şahin'e teşekkürlerimi sunarım.

Beyza ALTUNTAŞ

Konya, 2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Problemi.....	1
2. Araştırmanın Önemi.....	3
3. Araştırmanın Amacı.....	4
4. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar ve Bu Çalışmanın Alana Katkısı.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

ATILGANLIK VE DİNDARLIK

1.1. Atılganlık.....	8
1.1.1. Kişilerarası İlişkilerde Davranış Biçimleri	10
1.1.1.1. Çekingen Davranış	10
1.1.1.2. Saldırgan Davranış	12
1.1.1.3. Atılgan Davranış	13
1.1.1.3.1. Sözel Ögeler	15
1.1.1.3.2. Sözel Olmayan Ögeler	16
1.2. Dindarlık.....	17
1.2.1. Din ve Dindarlık Kavramlar.....	17
1.2.2. Dindarlığın Boyutları.....	21
1.2.2.1. İnanç Boyutu.....	22
1.2.2.2. İbadet Boyutu.....	23
1.2.2.3. Tecrübe (Duygu) Boyutu.....	24
1.2.2.4. Bilgi Boyutu.....	25

1.2.2.5. Etki Boyutu.....	25
1.3. Atılganlık ve Dindarlık İlişkisi.....	25
1.3.1. Kişilik, Atılganlık ve Dindarlık.....	26
1.3.2. Anne-Baba Tutumu, Atılganlık ve Dindarlık.....	28
1.3.3. Çekingenlik ve Dindarlık.....	33
1.3.4. Saldırganlık ve Dindarlık.....	34
1.3.4.1. İman ve Saldırganlık	40
1.3.4.2. İbadet ve Saldırganlık.....	43
1.3.4.3. Ahlaki Olgunluk ve Saldırganlık	44

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA

2.1. Yöntem.....	47
2.1.1. Hipotezler.....	47
2.1.2. Sınırlılıklar	48
2.1.3. Sayıtlılar (Varsayımlar)	48
2.1.4. Model.....	48
2.1.5. Evren ve Örneklem.....	49
2.1.6. Veri Toplama Araçları.....	50
2.1.6.1. Rathus Atılganlık Envanteri.....	50
2.1.6.2. Dini Hayat Ölçeği.....	51
2.2. İşlem.....	52
2.2.1. Uygulama.....	52
2.2.2. Verilerin Analizi.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

3.1. Bulgular.....	54
3.1.1. Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeğinin Güvenirlik ve Normallik Analizi	54
3.1.2. Bağımsız Değişken Gruplarının Duygusal Zekâ ve Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular	55

3.1.2.1. Yaş Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular.....	55
3.1.2.2. Cinsiyet Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular	56
3.1.2.3. Medeni Durum Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular	57
3.1.2.4. Eğitim Görülen Fakülte Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular	58
3.1.3. Atılganlık İle Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlara Dair Bulgular	60
3.2. Değerlendirme	63
3.2.1. Cinsiyetle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi.....	64
3.2.2. Yaşla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi.....	67
3.2.3. Medeni Duruma Yönelik Bulguların Değerlendirilmesi	69
3.2.4. Eğitim Görülen Fakülteye Yönelik Bulguların Değerlendirilmesi	71
3.2.5. Atılganlık ile Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon ve Regresyon Analizi Bulgularının Değerlendirilmesi.....	73
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	83
EKLER	90

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Örneklem Demografik Özellikleri	49
Tablo 2. Güvenirlilik Analizi	54
Tablo 3. Normallik Analizi	54
Tablo 4. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması	55
Tablo 5. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması	56
Tablo 6. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması	57
Tablo 7. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Eğitim Görülen Fakülteye Göre Karşılaştırılması	58
Tablo 8. Atılganlık Skorlarının Dindarlık Düzeylerine Göre Karşılaştırılması	59
Tablo 9. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi	60
Tablo 10. Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Öğrenim Görülen Fakülte ve Rathus Atılganlık Skorlarının Yordayan, Toplam Dindarlık Skorlarının Yordanan Değişken Olduğu Regresyon Modeli Sonuçları	61
Tablo 11. Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Öğrenim Görülen Fakülte ve Toplam Dindarlık Skorlarının Yordayıcı, Rathus Atılganlık Envanteri Skorlarının Yordanan Değişken Olduğu Regresyon Modeli Sonuçları	62
Tablo 12. İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Skorlarının Yordayıcı, Rathus Atılganlık Envanteri Skorlarının Yordanan Değişken Olduğu Regresyon Modeli Sonuçları	63

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
DHÖ	: Dini Hayat Ölçeği
RAE	: Rathus Atılganlık Envanteri
Hız.	: Hazreti
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
vb.	: ve benzeri
yy.	: yüzyıl
APA	: American Psychological Association
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
yay.	: Yayınevi, Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

İnsanlar iletişimde üç tür davranış sergilerler. Bu davranışlardan birincisi olan çekingenlik, bireyin kendine özgü duygu, düşünce ve davranışlarını aktarmakta yetersiz olması; hakları ihlal edildiğinde buna karşı koymakta zorluk çekmesi ve kendini savunamaması olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışın zıddı olan saldırganlık ise bireyin kendini dürüst ve samimi olmayan bir şekilde ifade etmesidir. Ayrıca saldırgan davranış başkalarının haklarını ihlal edici bir davranış biçimidir. Bu iki davranış tarzına sahip kişiler duygularına dürüst olmadıkları için sosyal ve özel hayatlarında zorluklar yaşarlar. Çevrelerinde ise istenmeyen ve saygı duyulmayan bireyler durumuna gelebilirler. Bu da kişinin öz saygısının zedelenmesine ve dolayısıyla yalnızlık ve değersizlik hislerini yaşamasına sebep olur. Üçüncü tip davranış şekli ise kişiler arası ilişkilerde sağlıklı ve olumlu bir davranış şekli olan atılganlıktır. Atılganlık, bireyin duygularını ve düşüncelerini dolaysız, dürüst ve uygun bir şekilde başkalarına aktarma şeklidir. Atılganlık, hem bireyin kendi haklarını hem de karşı tarafın haklarını koruyan bir davranış tarzıdır (İnceoğlu ve Aytar, 1987).

Bu üç davranış tipini bir örnekle açıklarsak; bir kuyrukta sıra bekleyen birini ele aldığımızda, önüne izinsiz bir şekilde biri geçtiğinde, kişi eğer sinirlendiği halde sessiz kalıyorsa çekingen davranış sergilemiş olur; eğer önüne geçen kişiyle kavga etmeye başlarsa saldırgan davranış sergilemiş olur; eğer bu kişiye uygun bir üslupla sıranın en sonuna geçmesini söylerse atılgan davranış sergilemiş olur (Dökmen, 1995).

Atılganlık; kişinin başkalarının hakkını gasp etmeden, onları küçümsemeden, bireyin kendi haklarını gözetebilmesi, duygu ve düşüncelerini dolaysız ve samimi bir şekilde anlatabilmesini amaçlayan bir çeşit kişiler arası ilişkiler biçimidir. Atılganlık, ilişkileri başlatıcı davranışları ve başkalarının davranışlarına tepki vermeyi içeren bir iletişim şeklidir. Atılganlık doğuştan var olan bir özellik olmayıp, öğrenilen bir beceridir (Kamaraj, 2004).

Ülkemizde atılgnlıkla ilgili ilk çalışmalar 1980’li yıllara dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren atılgnlıkla ilgili çalışmalar artmaya devam etmektedir; bu da kavramın önemini göstermektedir. Atılgnlıkla; yaş, cinsiyet, medeni hal, benlik saygısı, cinsiyet rolleri, ana-baba tutumları, algılanan sosyal destek, kültürel farklar, öz saygı düzeyi, depresyon, başarı gibi birçok farklı etmenin ilişkisi incelenmiştir. Bu alışmalar da atılgnlığın gerek özel gerekse sosyal yaşamımızı büyük ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Ülkemizde atılgn davranışın bir uç noktasında bulunan saldırganlık ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ulu ve İkis tarafından gerçekleştirilen çalışmada, dini yönelim alt boyutları ile saldırganlığın alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır (Ulu ve İkis, 2016). Karlı’nın araştırmasında, içsel dini motivasyon ve dinin tutum düzeyi arttika saldırganlığın anlamlı düzeyde azaldığı tespit edilmiştir (Karlı, 2020). şirin’in araştırmasında dindarlık ve düşmanlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir (şirin, 2017). Kayıklık ve Kalgı’nın araştırmasında ise dini yaşayış ile tahripçilik arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Kayıklık ve Kalgı, 2017).

Kişilerarası ilişkilerde davranış biçimlerinden olan saldırganlık ile dindarlık arasında yapılan birkaç çalışmayı yukarıda ele aldık. Dindarlık özetle “dinin insan hayatına etkisinin yoğunluğu” olarak tanımlandığında, kişiler arası ilişkilerde en uygun ve doğru iletişim biçimi olan atılgnlığın dindarlıkla olan ilişkisi merak konusu olmaktadır. Dini doktrinlerin davranış skalasının uç kısmında yer alan saldırgan davranışı önleyici işleve sahip olduğu bilinmektedir. Ancak dinin, davranış skalasının ortasında yer alan ve en sağlıklı iletişim biçimi olan atılgnlığı desteklemediği düşünölmektedir. Dinin inanç esasları, belli bir bütönlük içinde ve değişmez kesin yargılara sahiptir. Dinin bu değişmez yapısının yanında bireysel ve sosyal hayata dair hükümlerinde, kişi ve toplum algılarının etkisi görölebilmektedir. Dinin pratiğe dökölmesinde, kişi ve toplumların dini algılayış farklılıkları devreye girmektedir. Dinin pratiğe dökölmesi olan dindarlığın, atılgn davranış tarzı ile örtüşmediği; dolayısıyla dini doktrinlerin içeriğinin atılgnlığı desteklemediği ve kısmi anlamda olumsuz etkilediği düşünölmektedir. Bu araştırmada kişiler arası

ilişkilerde en uygun ve doğru bir davranış biçimi olan atılganlık ile bireyin hayatının her alanında etkisi görülen din ve dindarlık arasındaki ilişki ele alınmaktadır.

2. Araştırmanın Önemi

İnsanlar yaşamlarında çeşitli zor durumlarla karşılaştıklarında bunların üstesinden gelmek için birtakım davranışlar sergilerler. Bazı insanlar bu zor durumları saldırgan bir tavırla çözmeyi seçerler. Bazıları ise karşılaşılan sorunları ve zor durumları çözmeye sorumluluğundan kaçınır ve karşı taraftan bir çözüm beklerler. Bu iki davranış şekli de, bireyin sorunlarla mücadelesinde verimli bir sonuç almasını sağlamaz. Atılganlık ise bireyin karşılaştığı sorunları ve zor durumları kendi haklarını ve karşısındaki bireylerin haklarını koruyarak çözmeye olanak sağlayan bir davranış biçimidir.

Birey çevresiyle iletişim halinde olan ve bu iletişimin kalitesinden etkilenen sosyal bir varlıktır. Çevresine duygu ve düşüncelerini doğru bir şekilde aktarabildiğinde sağlıklı bir iletişim kurabilir.

Toplumda yaşanan tartışmaların birincil sebebi sağlıklı bir iletişim kuramamaktan kaynaklanmaktadır. Atılganlık, bireyin duygu ve düşüncelerini doğrudan ve doğru bir şekilde aktarmasını sağlar. Bu sebeple, atılganlık bireylerin çevresiyle olan iletişiminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir role sahiptir.

Atılganlık sonradan öğrenilen bir davranış türü olduğu için çeşitli faktörlerden etkilenebilmektedir. Atılganlığın birçok farklı değişkenle ilişkisini inceleyen araştırmalar mevcuttur. Bu çalışmalar içerisinde dindarlığın atılganlık düzeyi üzerindeki etkisini ele alan müstakil bir araştırma bulunmamaktadır. Din, bireyin yaşamının her alanına nüfuz ettiği için atılganlık düzeyi üzerinde de bir etkiye sahip olup olmadığının araştırılması gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak atılganlığın bireyin çevresiyle iletişiminde önemli olduğu ve atılganlığa etki eden birçok faktör olduğu bilinmektedir. Dindarlık aynı şekilde bireyin yaşamına etki eden ve birçok faktörü etkileyen bir olgudur. Çalışmamız, dindarlık ve atılganlık ilişkisine dikkat çekmesi ve alandaki bu konudaki bilgi eksikliğini gidermesi eksikliği dile getirmesi açısından önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Amacı

Konuyla ilgili yapılan ve aşağıda da önemli görülen bazıları verilen çalışmalar incelendiğinde; atılganlık ile benlik saygısı, özgecilik tutumu, bağlanma stilleri, benlik algısı, anne-baba tutumu gibi değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığını; benzer şekilde dindarlık ile yukarıda sayılan değişkenlerin ilişkisine dair pek çok araştırmanın yapıldığını da görmekteyiz.

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde, atılganlığın bireyler arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde önemli bir rolü olduğunu; diğer taraftan dindarlığın da dinin öğretileri doğrultusunda bireysel ve toplumsal uyumu olumlu şekilde etkilediğini görmekteyiz.

Yaptığımız literatür taraması neticesinde atılganlıkla din ve dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışma görülemedi. Bu çalışmanın amacı, bireylerin çevreleriyle ilişkilerinde olumlu etkilere sahip bu iki kavramın ilişkisini ortaya çıkarmak ve böylece literatüre katkı sağlamaktır.

4. Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar ve Bu Çalışmanın Alana Katkısı

Yaptığımız literatür taraması neticesinde araştırma konumuz olan atılganlık ve dindarlık ilişkisi ile ilgili müstakil bir çalışma bulunmamıştır. Bununla birlikte, kişilerarası ilişkilerde davranış skalasında atılganlığın bir ucunda bulunan saldırganlıkla din ve dindarlık arasındaki ilişkiye dair çalışmalar mevcut olmakla birlikte, diğer ucunda olan çekimserlikle ilgili çalışmaların olmadığı görülmüştür. Araştırmımıza ışık tutması açısından burada ilgili çalışmaların dan bazılarından bahsetmek faydalı olacağına inanmaktayız.

Öncelikle atılganlık kavramının ilk ortaya çıkmasıyla birlikte kavramı ayrıntılı bir şekilde ele alan Alberti ve Emmons'ın "Atılganlık Hakkınızı Kullanın" (2002) adlı kitabını zikretmemiz gerekmektedir. Aynı şekilde Phelps ve Austin'in "Atılgan Kadın" (1997) isimli kitabı da kadının hayatın her alanında atılganlığı nasıl geliştirebileceğini ele alan önemli bir eserdir. Atılganlığı geniş bir şekilde ele alan bu iki kitap çalışmamız için de önemli referans kaynaklarıdır.

Atılğanlığın ne olduğunu, boyutlarını ve kişiler arası ilişkilerde temel davranış biçimlerini sistematik bir şekilde ele alan Onur'un yüksek lisans tezi "Lise Öğrencilerinin Bağlanma Stilleri İle Atılğanlık Düzeyleri Arasındaki İlişki" (2006) adlı araştırma çalışmamız için önem arz etmektedir.

Ay (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın amacı DİKAB eğitimi ile saldırganlık arasındaki ilişkide ahlaki olgunluğun ve dindarlığın aracı bir etken olup olmadığının belirlenmesidir. Araştırmanın örneklem grubu, 2015-2016 eğitim öğretim yılında, Erzurum'da farklı liselerde son sınıfta öğrenim gören 787 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre DİKAB dersi öğrencilerin ahlaki olgunluk ve dindarlık düzeylerini olumlu anlamda etkilemektedir. Bu vesileyle de DİKAB eğitimi öğrencilerin saldırganlık düzeyinde azaltıcı rol oynamaktadır.

Ulu ve İkis'in (2016) birlikte yürüttükleri çalışmada lise öğrencilerinde saldırganlık düzeyi ile atılğanlık düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu Kayseri'de farklı okullarda eğitim gören 157 ortaöğretim öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmada öğrencilerin saldırganlık düzeyleri "Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği" ile ölçülmüştür. Öğrencilerin dini eğilimlerini ölçmek için ise "Ok-Dini Yönelim Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda ulaşılan bulgulara göre; yaş, sınıf düzeyi, okul türü, başarı durumu, sağlık durumu, sosyo-ekonomik durum, anne-baba birlikteliği, anne eğitim durumu, baba eğitim durumu gibi demografik değişkenlerle saldırganlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Cinsiyet değişkeni ile saldırganlığın alt boyutlarından sözel ve fiziksel saldırganlık arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Demografik değişkenlerin dini eğilim üzerinde etkisine rastlanmazken, dindarlığın alt boyutları ile saldırganlığın alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Karslı (2020) tarafından yapılan çalışmada üniversite öğrencilerinde saldırganlık ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini çeşitli üniversitelerde ve fakültelerde öğrenim görmekte olan 507 kişiden oluşmaktadır. Çalışmada bilgi toplama araçları olarak Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği, İçsel Dini Motivasyon Ölçeği ve Ok-Dini Tutum Ölçeği

kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda içsel dini motivasyon ve dini tutum değişkenlerinin puanlarıyla saldırganlık düzeyi puanları arasında negatif ilişki tespit saptanmıştır. Yani araştırmadan elde edilen bulgulara göre dini tutum ve içsel motivasyon değişkenleri arttıkça saldırganlık düzeyi anlamlı ölçüde azalmaktadır. Araştırmada elde edilen bulgulardan biri de kadınların dini tutum düzeylerinin erkeklerin dini tutum düzeylerinden daha yüksek olduğudur.

Pala (2003) tarafından yapılan çalışmada dindarlığın saldırganlık eğilimi üzerinde ne tür bir etkiye sahip olduğu araştırılmıştır. Araştırmanın örneklem grubu, Erzurum ilinde yaşayan beş farklı meslek grubuna mensup 500 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada veri toplama araçları olarak İçsel Dini Motivasyon Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada saldırganlığa etki eden pek çok faktör bulunmuştur. Araştırmanın esas problemi olan din ile saldırganlık arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre içsel dini motivasyon değişkeninin yalnızca “atılgan saldırganlık eğilimi” ile anlamlı bir ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Yani içsel dini motivasyon değişkeninin, saldırganlığın yıkıcı, edilgen gibi türleriyle anlamlı bir ilişkisi tespit edilmemiştir.

Turan ve Uysal’ın (2019) birlikte yürüttükleri araştırmada üniversite öğrencilerinde sürekli kaygı, dindarlık ve saldırganlık eğilimleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın örneklem grubunu 2017-2018 yıllarında farklı üniversitelerde ve farklı bölümlerde öğrenim gören 415 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada katılımcıların dindarlık düzeyini ölçmek için Hellmeister ve Zwingmann tarafından geliştirilen, Apaydın tarafından Türkçeye çevrilen “Münchener Motivasyonel Dindarlık Envanteri” kullanılmıştır. Aynı zamanda “Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği” ve “Sürekli Kaygı Ölçeği-16” kullanılmıştır. Çalışmanın temelde araştırdığı konu, dindarlığın alt boyutları ile saldırganlığın alt boyutları arasında bir ilişkidir. Araştırmanın sonucunda dindarlığın Tanrı ile ilişki boyutunun, saldırganlığın şüpheli ve düşünsel düşmanlık boyutu dışında kalan bütün boyutları üzerinde azaltıcı rol oynadığı tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca, kaygının saldırganlık düzeyini artırdığı; kadınların, dindarlığın Tanrı ile ilişki boyutunda, erkeklere göre daha kuvvetli bir inanç içerisinde oldukları tespit edilmiştir.

Çalışmamızın bu kısmında, konumuzla ilgili önemli gördüğümüz bazı çalışmalara değinilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında; daha çok atılganlığın ne olduğu ve boyutlarından bahsedildiği; yaş, cinsiyet, benlik algısı, ana baba tutumu gibi değişkenlerle arasındaki ilişkilerin incelendiği görülmektedir. Diğer taraftan, araştırmaların bazılarında bizim çalışmamızla da ilişkili olan ve atılganlığın bir uç noktasında yer alan saldırganlıkla din ve dindarlık arasındaki ilişki araştırılmış, ancak müstakil bir şekilde atılganlık ve dindarlık arasındaki ilişki incelenmemiştir. Bu çalışmada atılganlık ve dindarlık arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacak, böylelikle literatüre önemli bir katkı sağlanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATILGANLIK VE DİNDARLIK

Araştırmamızın bu bölümünde detaylı bir şekilde atılganlık ve dindarlık kavramlarına yer verilecek daha sonra dindarlık ve atılganlık arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır.

1.1. Atılganlık

Türk Dil Kurumunun sözlüğünde atılgan: Çekinip korkmadan kendini tehlike veya güçlülere atan, acar, girişken olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022).

Atılgan olma davranışına ise atılganlık denmektedir. Batıda yapılan araştırmalarda atılganlık için “assertiveness” kavramı kullanılmaktadır. APA sözlüğünde assertiveness kavramı “duygu, gereksinim, düşünce ve hakların etkin ve güvenli bir biçimde ifade edilmesini, görüşün arkasında durup bunun savunulmasını; bütün bunların başkalarının haklarını çiğnemenin yapılmasını içeren temel iletişim becerisi “şeklinde geçmektedir (Apa Psikoloji Sözlüğü, 2022).

Atılganlık kavramı literatüre bakıldığında ilk olarak Wolpe ve Lazarus (Wolpe & Lazarus, 1996) tarafından tanımlanmıştır. Wolpe ve Lazarus, duyguların ve hakların sosyal olarak kabul edilebilir tüm ifadelerinin atılgan davranışlar olarak kabul edilebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca atılgan davranış sevginin, öfkenin, şiddetin, uyuşmazlığın, sıkıntı ve üzüntünün ifadesini içermektedir.

Atılganlık hoş olmayan ve güç durumları başka bireylere zarar vermeden ve kendimizi de ezdirmeden aşabilmek olarak tanımlanmıştır (Phelps & Austin, 1997). Atılganlık tüm bireylerin eşit olduğunu kabul edip başkalarını ve kendini küçük görmeden hakkını savunabilmek olarak tanımlanmıştır (Voltan, 1980).

Bir başka tanıma göre “Atılganlık insan ilişkilerinde eşitliği gözetir ve gereksiz endişelerden arınmış bir şekilde, kendi çıkarlarımız doğrultusunda hareket edebilmemizi, kendimizi savunabilmemizi, duygularımızı dürüstçe ve rahatça ifade edebilmemizi ve başkalarının haklarını çiğnemenin, kendi haklarımızı kullanabilmemizi mümkün kılar”. Bu öğeleri ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde:

İnsan ilişkilerinde eşitliği gözetmek; ilgili insanları eşit görmek, zayıf olan tarafın güçlenmesini sağlayarak herkesin kazanmasını amaçlamaktır.

Kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme; kariyer, ilişkiler, yaşam stili, zamanı düzenli kullanma ile ilgili karar alabilme, sohbetler başlatma, etkinlikler planlama, kendi düşüncesine güvenme, hedefler belirleyip onları gerçekleştirmek için çabalama, insanlardan yardım isteme ve sosyal etkinliklere katılma anlamına gelir.

Endişe duymadan kendini savunmak; hayır diyebilmeyi, zaman ve enerji açısından sınır koyabilme, eleştirilere ve küçümseyici davranışlara tepki gösterebilmeyi, bir düşüncüyü dile getirmeyi ve onu savunabilmeyi kapsar.

Duyguları dürüstçe ve rahatça ifade etmek; zıt bir görüşü ifade edebilmek, arkadaşlık kurabilmek veya ilgi gösterebilmek, öfkeyi dışa vurmak, korku ve endişeyi kabul etmek, spontane davranmak ve bunları rahatça yapabilmektir.

Haklarını kullanmak; bir vatandaş, bir tüketici, bir çalışma grubu üyesi veya sosyal olaylara görüş belirtmek için katılan bir katılımcı olarak değişiklik için çabalamak, kendinin ve diğer bireylerin haklarına yapılan saldırılara tepki göstermektir.

Son olarak başkalarının haklarını çiğnememek ise; yukarıda sayılan bireysel hedeflere, başka insanlar tarafından eleştirilmeden, onlara zarar vermeden, onları korkutmadan ve manipüle etmeden ulaşmak anlamına gelir (Alberti & Emmons, 2002, s. 52).

Jakubowski Spector (Jakubowski & Spector, 1973) atılğanlığın bireylerin diğerlerine saygı göstermeleriyle birlikte fikir ve inançlarının da dolaysız ve içten söylemini içerdiğini belirtir. Atılğan bireyin nazarında herkes eşittir, kendini de diğer insanları da küçük görmez. Atılğan birey, isteklerini karşısındakine rahatça söyleyebilir ve istemediği şeyleri de rahatça reddedebilir. Aynı zamanda atılğan birey biri tarafından reddedildiğinde bunu normal karşılar (akt. Voltan,1980).

1.1.1. Kişilerarası İlişkilerde Davranış Biçimleri

Birey iletişim içinde olduğu toplumla hem sosyal hem de duygusal olarak bir bütündür. Bireyin çevresiyle olan ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürmesine imkân sağlayan davranışları göstermesi için bazı ön koşullara ihtiyacı vardır. İnsanlar kişilerarası iletişimde üç temel davranışta bulunurlar. Bu davranış örüntüsünün bir ucunda çekingenlik diğer ucunda saldırganlık ortasında ise atılganlık yer alır (Bal E., 2006).

İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek için iletişimde olduğu kimselere kendilerini doğru bir şekilde ifade etmelidirler. Bazı davranış şekillerinden ötürü insanlar iletişimlerinde sorun yaşamaktadırlar. Örneğin, çekingen davranan bir birey ilişkilerinde kendini ifade etmekte ve haklarını korumakta sorun yaşarken, saldırgan bir birey ise karşısındakinin haklarını ihlal eden davranışlar sergilediği için iletişimde sorun yaşar. Atılgan davranışa sahip bir birey ise ilişkilerinde kendini doğru bir şekilde ifade eder aynı zamanda kendinin ve karşısındakinin haklarını gözetemeyen davranışlar sergiler.

Yukarıda bahsedilen üç tür davranışı bir örnekle açıklayabiliriz: Bir kuyrukta sıra beklediğinizi varsayalım ve birisi önünüze izinsiz geçtiğinde sinirlenmenize rağmen sesinizi çıkartmazsanız çekingen davranış göstermiş olursunuz; eğer bu kişiyle kavga ederseniz saldırgan davranış göstermiş olursunuz; eğer bu kişiye düzgün bir üslupla sıraya geçmesini söylerseniz atılgan davranış göstermiş olursunuz (Dökmen Ü. , 1995).

1.1.1.1. Çekingen Davranış

Çekingen davranışta birey kendini ifade etmekte ve duygularını göstermekte tutukluk yaşar. Bu davranışa sahip bireyler, diğer insanların kendileri adına seçimde bulunmalarına rıza gösterdikleri için kendilerini genelde incinmiş ve huzursuz hissederler. Bu bireyler hedeflerine ulaşmakta zorlanırlar. (Alberti & Emmons, 2002, s. 55).

Çekingenlik kişinin kendine has duygu, inanç ve düşüncelerini aktarmada, haklarını koruma ve kendini savunmada yetersiz kalması olarak tanımlanabilir. Çekingenlik bireyin kendi haklarına ve ihtiyaçlarına özensizliğini de gösterir.

Çekingenlik, çatışmalarda karşı tarafı sakinleştirmeyi ve sorunu geçiştirmeyi amaçlar. Çekingen bireyler, sosyal ilişkilerinde duygularını dile getirmekte zorlanırlar. Ayrıca çekingen bireyler ilişkilerinde sessiz kalmayı seçerler ve karşı tarafa “ben önemli değilim”, “beni umursamayın” gibi sözlü ya da sözsüz dönütte bulunurlar (Bal E., 2006).

Humpreys'e göre çekingen yani atılğan olmayan bireyler başkalarına fazlasıyla bağımlı olup karamsar ve kadercidirler, kendilerini hiçbir zaman iyi bulmazlar, mükemmeliyetçidirler. Yeni durumlardan aşırı ürkerler, sürekli okulu, işi bırakmaktan söz ederler. Kendilerini sürekli olarak elıştırirler. Herkesin kendisinden üstün olduğuna inanırlar. Sürekli bir aşağılık kompleksi ve üstünlük arayışı içindedirler. Yalnızdırlar. Yakın ve derin duygusal ilişkiler kuramazlar. Kendilerini sevilmeyen olarak görürler, esneklikten uzaktırlar. Başkalarından farklı şeyler yapmaktan rahatsızdırlar. Yanlış yapmaktan ve başarısızlıktan korkarlar. Kendilerinden utanırlar, hayatı yaşamaya değersiz bulurlar. Başkalarının hayatıyla ya aşırı ilgilenirler ya da hiç ilgilenmezler (Görüş, 1999).

Çekingen kişilerin gösterdikleri bazı özellikler şöyle sıralanabilir:

1. İçine kapanık bireylerdir. Hoşnut olmadıkları bir durumla karşı karşıya kaldıklarında yatıştırıcı rol oynarlar.
2. Karşılaştıkları sorunlarda sorumluluk almaktan kaçınırlar, karşı tarafın problemi çözmesini beklerler. Özgüven eksikliği yaşarlar.
3. Duygularını dile getirmekten kaçınırlar. Kötü bir izlenim bırakma endişesi yüzünden insanlarla iletişime geçmek istemezler ve kendilerini ifade etmezler.
4. İnsanlardan bir talepte bulunmakta veya hayır demekte zorluk yaşarlar. Söylemek istediklerini örtük bir şekilde dile getirirler.
5. Kendilerini ifade etmeden karşı tarafın ne istediklerini anlamasını beklerler. Öfkeli, gergin ve kaygılı olurlar.
6. Diğer bireylerle kendilerini kıyasladıklarında kendilerini aşağı bir konumda görürler.

7. Kendilerini karşı taraf için feda etmekten çekinmezler ve bunu zevkle yaparlar. Genelde hayır dediklerinde endişe duyar ve kendilerini suçlu hissederler.

8. Başkalarının kendileri adına karar almalarına müsaade ederler. Genelde negatif duygulara sahiptirler. Özür dilemeyi alışkanlık haline getirmişlerdir (Bal E., 2006).

Çekingen davranışta bulunan bireyde genellikle el ile ağız kapatma, karşıdaki insanla göz teması kurmaktan kaçınma, ses tonunda titreme, alçak sesle konuşma, elleri ovuşturma, boğazı temizleme hareketleri yapma, yukarı ve aşağı bakma gibi hareketler görülebilir (Bal E., 2006).

1.1.1.2. Saldırgan Davranış

Saldırganlık güçlü bir şekilde hissedilen kendini ifade etme isteğiyle, insanlara seçim hakkı tanımadan, karşı tarafı dinlemeden, kırarak, üzerek, hedeflerine başkalarını hiçe sayarak ulaşılmasıdır (Alberti & Emmons, 2002, s. 56).

Saldırgan kişilerin gösterdikleri bazı özellikler şöyle sıralanabilir:

- İnsanlarla yakın ilişki kurmakta zorlanırlar.
- Öfkelerini doğru şekilde ifade edemezler.
- Genellikle sen dilini kullanırlar.
- Hayatı bir yarış olarak algırlar ve diğer bireyleri rakip olarak görürler.
- Kendini beğenme hali, alaycı tavırlar yaygındır.
- Diğer insanlar yerine karar vermeyi severler.
- Başkalarının haklarına saygı göstermezler ve kurallara uymazlar.
- Kendi fikirlerini üstün görüp kabul ettirmeye çalışırlar.
- Davranışlarının sorumluluğunu üstlenmezler (Bal E., 2006).

Saldırgan davranışta bulunan bireyler iletişim halinde olduğu bireylerde olumsuz duygular meydana getirirler. Saldırgan davranışta bulunan birey karşısındaki bireye “Benim fikrim daha değerli. Senin düşüncelerinin benim için bir anlamı yok” mesajını verir. Bu davranışlar alıcının kendisini değersiz ve aşağılanmış hissetmesine sebep olur. Bu davranışa maruz kalan bireyler kendilerini ifade edemedikleri için savunmaya geçerler (Kılıç , 2009).

1.1.1.3. Atılğan Davranış

Atılğanlık tepki göstermenin bir başka biçimidir. Saldırğanlık ile çekingenliğin ortasında bulunan atılğanlık doğru ve aşırıya kaçmayan davranış şekli olarak ele alınabilir.

Çekingen davranışta bulunan birey kendisini ifade etmekten çekinir ve sorunlarla yüzleşmeyi reddeder. Saldırğan davranışta bulunan birey sorunları kendi yararına uygun ve genelde şiddete başvurarak halletmeyi tercih eder.

Saldırğan davranış ve çekingen davranış şeklinin ortasında yer alan atılğan davranışta ise birey sorunu fark edip hem kendi yararını gözeterek hem de karşısındaki bireyin haklarını ihlal etmeden çözmeye çalışır.

Atılğanlık veya güvenli girişken davranış, sağlıklı iletişimin temeli olarak kabul edilir; bireyin duygu, düşünce, ihtiyaçlarını dolaysız ve samimi bir şekilde ifade etmesi olarak tanımlanır (Akıncı, 1999).

Atılğanlık iki farklı saygı içerir:

1. Kendine Saygı: Bireyin ihtiyaçlarını dile getirmesi ve haklarını savunması.
2. Diğerlerine Saygı: Bireyin diğer insanların gereksinimlerine ve haklarına saygı duyması.

Atılğanlık bir tür beceridir, bireyin sahip olduğu ya da mahrum olduğu bir özellik değildir (Kamaraj, 2004).

Atılğan davranışın net ve kesin çizgileri yoktur. Her bireyde aynı şekilde görülmeyebilir, kişiden kişiye farklılık gösterir.

Atılğan davranışın 10 önemli özelliği şöyle sıralanabilir:

1. Bireyin kendini ifade edebilmesine dayalıdır.
2. Diğer bireylerin haklarına saygı göstermektir.
3. Dürüstlüktür.
4. Dolaysız ve net bir davranıştır.
5. Karşılıklı ilişkilerde iki tarafın da eşitliğine ve faydasına odaklıdır.

6. Duyguların, düşüncelerin, hakların, isteklerin dile getirilmesidir.

7. İletişim kurarken aktarılmak istenen mesajda ses tonu, vücut duruşu, el yüz hareketleri, zamanlama, mesafe, akıcılık ve dinleme gibi dil dışı etmenleri kullanmaktır.

8. Evrensel özellikte değildir, bireylere ve durumlara göre değişiklik gösterir

9. Toplumsal sorumluluk almayı gerektirir.

10. İnsanda doğuştan var olan bir özellik değildir, sonradan öğrenilir (Alberti & Emmons, 2002, s. 63).

Atılğan davranış sürecinde bireyleri zorlayabilecek bazı olumsuz ve yanlış düşünceler vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Bu işe yaramayacak, bunu yapabilecek güçte değilim.
- Değişemeyeceğim, istediğim şeyleri yapmam yanlış
- Ben başarı elde edebilecek kadar akıllı değilim. Ya başaramazsam, ya kızarsa, bu işler çok fazla ve ben bunları halledemem. Bazı şeyler hep aynı kalır.
- İçsel muhakemeye sahip değilim, bükemediğin eli sık, ben tek başıma bir şeyleri yapamadığım için yardımcı olmak istiyorlar.
- Bu mantıklı bir fikir değil, bunun bir faydası yok, çocukluğum kötüydü.
- Yaptıklarımın dolaylı cezalandırılıyor (Ayaz, 2002, s. 12).

Atılğan davranışla ilgili geçmişten günümüze gelen bazı geleneksel varsayımların olduğu söylenebilir.

Atılğan davranışla ilgili bazı yanlış geleneksel varsayımlar:

- Kendi ihtiyaçlarımızı diğer insanların ihtiyaçlarına öncelemek bencilliktir.
- Yanlış yapmak bireye utanç verir. Bütün durumlar karşısında makul bir cevabınız olmalıdır.
- Duygularınız başka insanlar tarafından kabul edilmiyorsa ya onlar yanılıyorlar ya da siz deliriyorsunuz.

- Toplum içinde otorite olarak kabul edilen bireylerin görüşlerine saygı duymak zorundasınız. Kendi farklı görüşlerinizi dile getirmeyin ve itaat edin.
- Kararlı ve istikrarlı olabilmeniz için görüşlerinizin değişmemesi gerekir.
- Diğer insanlarla uyumlu olmak zorundasınız. Görüşleriniz diğer insanların görüşleriyle örtüşmelidir (Ayaz, 2002, s. 12).

1.1.1.3.1. Sözel Öğeler

a) Hayır demek: İnsanların çoğu istemedikleri durumlar karşısında hayır demekte zorlanırlar. Ancak atılgan bireyler istemedikleri durumlar karşısında kolayca hayır diyebilirler (Bal Ü., 2003, s. 27).

b) Görüş Belirtmek: Atılgan birey ilişkilerinde kendini ifade eder ve karşısındaki bireyin de kendisini ifade etmesine izin verir (Bal Ü., 2003, s. 27).

c) İstekte Bulunmak: İnsanlar genelde başkalarından bir şey talep etmekte zorlanırlar hatta istekte bulunmaya haklarının olmadığını düşünürler. Oysa istekte bulunmak en doğal haklarımızdan biridir. Atılgan birey istekte bulunmakta zorluk çekmez ve karşı taraftan gelebilecek red cevabına da hazırlıklıdır (Bal Ü., 2003, s. 28).

d) Haklarını Korumak: Şartlar ne olursa olsun hiç kimse bir başkasının hakkını ihlal edemez. Atılgan birey hiçbir zaman kendi yararı için bir başkasını kullanmaz ve hem kendi hem diğer bireylerin haklarını gözetir (Bal Ü., 2003, s. 28).

e) Duyguları Belirtmek: İnsanlar birbirlerinin duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri takdirde anlayabilirler. Atılgan bireyler anlamak ve anlaşılmak için duygularını sözlere dökerler (Bal Ü., 2003, s. 28).

f) “Ben” dilini tercih etme; farklı seçenekler üretme,

g) Sohbeti başlatma ve bitirme; İltifat ve övgülere karşılık verme,

h) Kuvvetli ve özgüvenli ses, istek ve ihtiyaçlarını belirtme,

ı) Kendisinden bahsetme, selam verme ve selam alma (Bal E., 2006, s. 40).

1.1.1.3.2. Sözel Olmayan Ögeler

a) Göz Teması: Biriyle konuşurken nereye baktığımız iletişimi etkileyen önemli bir unsurdur. Konuştuğumuz bireyin gözlerine bakmak samimi olduğumuzu gösterir ve söylediklerimizin daha etkili olmasını sağlar. Ayrıca karşımızdaki bireyle göz teması kurmak, ona saygı duyduğumuzu ve onun sohbetine önem verdiğimizizi gösterir (Alberti & Emmons, 2002, s. 75). Bu sebeple atılgan bireyler iletişim halinde oldukları insanla göz teması kurmaya özen gösterirler.

b) Vücut Duruşu: Bir kimseyle tüm vücudumuz ona dönük konuştuğumuzda daha samimi ve özel bir konuşma gerçekleştirmiş oluruz. Bir konuşmada ayakta durmak veya oturmak karşı tarafta farklı izlenimler oluşturabilir. Örneğin kendimizi savunmamız gereken bir konuşma yapacağımızda sadece ayağa kalkmak bile etkili olabilir (Alberti & Emmons, 2002, s. 76).

c) Mesafe/Fiziksel Temas: Bir kimseyle konuşurken aradaki mesafe iletişimi önemli derecede etkiler. Kalabalık bir ortam olmadığı sürece yakın oturmak, durmak veya dokunmak iletişimin sağlığı açısından düşündürücüdür. Biriyle konuşurken çok yaklaşmak da araya fazla mesafe koymak da karşı tarafı rahatsız edebilir (Alberti & Emmons, 2002, s. 77). Aradaki mesafeyi uygun bir seviyeye getirmek mesajın daha rahat iletilmesini sağlar.

d) El ve Vücut Hareketleri: : Konuşmayı destekler nitelikte el ve vücut hareketleri kullanmak, verilmek istenen mesajı daha anlaşılır hale getirebilir. Karşılıklı ilişkilerde doğal bir şekilde el ve vücut hareketleri kullananlar, açık ve kendine güvenen kimselerdir (Alberti & Emmons, 2002, s. 77). Atılgan kimseler el ve vücut hareketlerini mesajlarına uygun şekilde kullanırlar.

e) Yüz İfadesi: İletişimde yüzümüzü iletmek istediğimiz mesaja uygun hale getirmek önemlidir. Karşılıklı ilişkilerde verilmek istenen mesajın daha açık ve etkili olması için yüz ifadesinin ona uygun olması gerekir. Örneğin öfkesini belirtmek isteyen bir kimsenin yüzünde gülümseyen bir ifadenin olmaması mesajının daha anlaşılır olmasını sağlar (Alberti & Emmons, 2002, s. 77).

f) Ses Tonu: Sesimizi kullanım tarzımız insanlarla iletişimimizi büyük ölçüde etkiler. Aynı sözcükleri öfkeyle veya sevinçle söylediğimizde farklı mesajlar iletiriz.

Doğru ve iyi ayarlanmış bir ses tonuyla iletilen mesajların ikna ediciliği daha yüksektir. Atılğan birey ses tonunu etkin bir biçimde kullanır ve bunun iletişimde güçlü bir araç olduğunu bilir (Alberti & Emmons, 2002, s. 78).

g) Akıcılık: İnsanlarla iletişimde verilmek istenen mesajın doğru bir şekilde anlaşılması için akıcı bir konuşma yapmak çok önemlidir. Uzun süren boşlukların olduğu bir konuşmada, dinleyiciler sıkılır ve konuşmacının kendinden emin olmadığını düşünürler. Sade ve telaşsız bir şekilde ifade edilen sözler daha etkili olurlar (Alberti & Emmons, 2002, s. 79).

ğ) Dinleme: İlişkilerinde etkin dinleme yapan bir insan diğer insanlarla aktif bir şekilde ilgilenir. Etkin dinleme yapan bir insan karşısındakine duyduklarından ne anladığını açık bir şekilde belirtir. Bunun sonucunda da verilmek istenen mesajı doğru anlayıp anlamadığını tespit edebilir (Alberti & Emmons, 2002, s. 81).

h) İçerik: Atılğan davranmak için her zaman iyi ve doğru sözcüklerle kendimizi ifade etmemiz gerekmez. Bazı durumlarda neyi söylediğimizden ziyade nasıl söylediğimiz daha önemli hale gelebilir. Bu sebeple ilişkilerde kendimizi uygun bir tavır içerisinde, doğru ve spontan olarak ifade etmek önem arz etmektedir (Alberti & Emmons, 2002, s. 83).

ı) Zamanlama: Birey kendini spontan olarak ifade ettiğinde hayatı daha berrak bir hal alır ve duygularına daha fazla yoğunlaşabilir. Fakat bazı durumlarda bir duyguyu veya olayı tartışmak için özel bir zaman yaratmak gerekebilir (Alberti & Emmons, 2002, s. 80).

1.2. Dindarlık

Bu bölümde din ve dindarlık kavramlarının tanımları verilecek; devamında ise dindarlığın boyutları ele alınacaktır.

1.2.1. Din ve Dindarlık Kavramlar

Bireylerin kutsal olarak kabul edilen metafizik alanla bağını oluşturan din tarih boyunca hem birey hem toplum hayatı için önemli bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple dinin tanımı ve bu tanımın nelere göre yapıldığı hep önemli olmuştur. Dinin

bugüne kadar pek çok tanımı yapılmasına rağmen genel geçer bir tanım ortaya konmamıştır (Ayten ve Köse, 2018, s. 110).

İnsan hayatının ilk yıllarından itibaren belli kısıtlamalar ve zorluklarla karşılaşır. Hayatının ilk yıllarında yaşadığı sorunlar genelde fizyolojik ve biyolojik temelli olurken ilerleyen zamanlarda bunlara toplumsal ve psikolojik zorluklar da eklenir. İnsan büyüme ve gelişme gösterdikçe, biyolojik ve fizyolojik temelli sorunlarını belli oranda çözebilirken psikolojik sorunlarını çözmekte aynı başarıyı gösteremeyebilir. Birey yaşamı içerisinde karşısına çıkan sonluluk, belirsizlik, ölümlülük, zayıflık gibi konularda aşkın bir varlığa ihtiyaç duyar ve o yüce varlıkla iletişime geçmek ister (Bahadır, 2002, s. 116).

Din kavramının ortaya çıkışı ve tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Araştırmacılar dini simge ve olgulara insanlık tarihinin her devresinde ve dünyanın her yerinde rastlamışlardır. Dini ritüeller, ibadetler, inanışlar ve semboller farklı şekillerde varlıklarını sürdürmektedirler. İnsanlar inandıkları dinin öğretilerine göre hayatlarını düzenlemekte ve yaşamaktadırlar. Hatta insanlar çoğu zaman kendilerini dini kimlikleriyle tanıtmışlardır. Aynı zamanda din, insanların en içten duygu ve ihtiyaçlarına karşılık veren bir referanstır. Birey dini öğretilerin yol göstermesiyle doğru ve yanlış ayırt edebilir, kendisine bu hayatın ötesinde hedefler koyabilir ve kendini dini değerlerin yoluna adayabilir (Hökelekli, 2018, s. 3).

Akademik çevre din kavramı için ortak bir tanımda birleşmemişlerdir. Yapılacak bir din tanımının tüm dinleri kuşatıcı şekilde olması gerektiği düşünülse de bu biraz zordur. Çünkü din kavramı değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Kurucusu olmayan, sadece farklı ritüeller ve uygulamalar üzerine kurulu olan, monoteist ve politeist gibi inanç bakımından değişiklik gösteren dinler vardır. Bundan dolayı da bütün dinleri kapsayıcı bir tanım ortaya koyabilmek güçleşmektedir (Yapıcı, 2007, s. 7).

Arapça bir kelime olan din sözlükte “örf, adet, tutulan yol, ceza, mükafat” gibi anlamlara gelmektedir (Karacoşkun, 2015, s. 62). Din kavramının anlamı İslami kaynaklardaki kullanımlara göre dörde ayrılabilir: a) ceza, mükafat, hesap, b) galip gelme, zorlama, c) bağlılık, ibadet, d) adet, yol, kanun, şeriat, mezhep (Tümer , TDV

İslâm Ansiklopedisi, 1994). Latince’de ise din kavramı için “religio” sözcüğü kullanılır ve Allah’a sevgi ile bağlanma, ibadet etme, tören ve ayinlere iştirak etme anlamlarına gelir (Peker, 2003, s. 29).

Din kavramı üzerinde görüş birliğine varılmış ortak bir tanım olmadığı ve ayrıntıya girip çalışmanın amacından uzaklaşmamak için dini “ İnsan hayatına ve dünya düzenine mana veren, onu belli bir hedefe yönelten ve istediği gibi yöneten, belirli bir gayenin gerçekleşmesi için, insandan yapması ve yapmaması hususunda taleplerde bulunan ilahi bir varlığın mevcudiyetine inanmaktır.” şeklinde tanımlayabiliriz (Yavuz, 1982, s. 88).

Akademik camia tarafından üzerinde uzlaşılan bir din tanımı olmasa da, dinlerde bazı ortak özelliklerin olduğu söylenebilir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Kutsal ve ilahi bir varlığın mevcudiyeti,
- Birey tarafından kutsal ve aşkın varlığın ya da varlıkların kabul edilmesi,
- Kutsal ve ilahi bir varlığın kabul edilmesiyle dini yaşamın ortaya çıkması,
- Kabul edilen ilahi varlığın, insan zihninin ötesinde aşkın ve yüce olması,
- Evrendeki tüm varlıkların kutsal ve aşkın güç aracılığıyla idare edilmesi
- Kutsal varlığın insandan yapmasını ve sakınmasını istediği belli hususların olması (Yavuz, 1982, s. 88)

Din kavramının literatürdeki tanımları verildikten sonra dindarlık kavramının tanımları üzerinde durulacaktır.

Dindarlık kavramı, inanç ve uygulama şekillerini içeren çok boyutlu bir kavramdır. Bireyin hedefleri ile davranışlarının birbirini tamamladığı düşüncesine dayanır. Dindarlık kavramının İslam ile ilgili net bir tanımının yapılabilmesi için ferdi inanç boyutu ve bu boyutun derecesini gösteren davranış boyutunun dikkate alınması gerekir. İslam, Müslüman bireyin yaşamının her alanına nüfuz ettiği için, dindarlığın günlük faaliyetlere yansıtılması gerekir. Bu sebeple dindarlık ibadet, inanç ve uygulamaların hepsini içeren bir kavram olarak ifade edilebilir (Mehmedoğlu, 2004, s. 36).

Din kavramının tanımlanmasında yaşanan zorluk dindarlık kavramı için de geçerlidir. Dindarlık, dinin öngördüğü ilkelerin yaşama geçirilmesidir. Dini inançlar, farklı davranış ve tutumlarla bireyin yaşamında ortaya çıkar. Bütün dinler kendi inanç ve ibadet şekillerine göre dindarlık biçimleri oluşturur. Ayrıca aynı dine mensup bireyler, dini anlayıp yaşama aktarırken farklılıklar gösterirler. Bu sebeple dindarlık dinamik bir süreç sergilemektedir (Ayten ve Köse, 2018, s. 111).

Dindarlık, bireyin inandığı dinin inanç ilkeleriyle uygulamalarına dair bilgileri edinip içselleştirdiği ve yaşamını dini öğretilere göre düzenlediği bir süreç olarak tanımlanabilir (Apaydın, 2016, s. 68).

Başka bir tanıma göre dindarlık, bireyin iman-amel doğrultusunda ortaya koyduğu dini tutum, deneyim ve davranış şeklini kısacası dini hayatı ifade eden bir olgudur. Ayrıca dindarlık, mensubu olunan dinin emir ve yasaklarına uygun yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, ibadet, tecrübe, etki gibi boyutları içeren bir olgudur (Okumuş, 2006, s. 21).

Din ve dindarlık kavramlarının literatürdeki tanımlarından sonra araştırmanın daha anlaşılır olması için bazı din psikologlarının bu konu hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

James'in din psikolojisinin merkezinde dini tecrübe yer almaktadır. Ona göre dini tecrübe, dinin tam anlaşılabilmesini sağlayan bir insan yaşantısıdır (Karacoşkun M., 2015, s. 40).

Freud din hakkında indirgemeci yaklaşımı benimsemiştir. Freud din hakkında farklı değerlendirmeler yapmıştır. Freud dini davranışlar ile obsesif davranışlar arasında benzerlikler kurar ve dini saplantı nevrozu olarak tanımlar. Freud dinin bir yanılsama olduğunu ve bireyin hayatındaki bazı zorluklara din sayesinde katlanabildiğini ifade eder (Ayten, 2006, s. 29-34).

Jung'un dinle ilgili görüşlerinde tecrübe kavramı önemli bir yere sahiptir. Tecrübe içsel bir kavrayışın oluşumuyla ilgilidir. Jung'a göre inancın bireyde oluşturduğu dini tecrübe inancın muhtevasından daha önemlidir (Bahadır, 2007, s. 110). Jung dinin insan zihninin çok eskiye dayanan uğraşlarından biri olduğunu savunmuştur. Jung dinle ilgili görüşlerini kolektif bilinçdışı, arketipler ve

bireyselleşme kavramları üzerine kurarak bütüncül bir din anlayışı oluşturmayı amaçlamıştır (Ayten, 2006, s. 48). Jung, Freud'un dinin insanı nevroza sürüklediği görüşünü tamamen reddederek nevrozların özünde bireyin dini tabiatından uzaklaşmasının etkili olduğunu savunur (Bahadır, 2007, s. 109).

Frankl dini nihai anlam arayışı şeklinde tanımlar. Ona göre nihai anlam arayışı bireyi sonunda nihai varoluşa (Tanrıya) ulaştırır. Frankl'ın dini tanımında hümanist yaklaşımın etkileri görülür. Frankl dini, bireyin anlam bulması ve kendini aşması olarak ifade eder (Ayten, 2006, s. 137).

Maslow dini insan tabiatının doğal bir ürünü olarak niteler. Bu sebeple de bireyin aşkın kabul edilen kurallara uymakla değil yaratılışındaki doğal yapıyı takip etmek suretiyle dindar olabileceğini savunur. Maslow din hakkındaki görüşlerini varlık değerleri, doruk deneyimler ve kendini gerçekleştirme kavramları üzerinden açıklar. Maslow kendini gerçekleştiren ve varoluşsal değerlere sahip olanların dindar olduklarını belirtir (Ayten, Psikoloji ve Din, 2006, s. 119).

Fromm otoriter dinlere karşılık hümanist din anlayışını savunur. Ona göre tüm insanlar dine ihtiyaç duyar. Çünkü insanlar varoluşlarından itibaren evrensel bir uyuma ve bağlılık sistemine ihtiyaç duyarlar. Fromm, dini; “ bir topluluğun bireylerince paylaşılan ve o bireylere belli bir yöneliş, belli bir bağlanma amacı kazandıran herhangi bir düşünce ve eylem sistemi” olarak tanımlamaktadır. Fromm dinin, bireye cesaret, umut gibi olumlu duygular hissetmesine yardımcı olduğunu ve onu hayata bağlayacak hayaller kurmasını sağladığı görüşündedir (Karacoşkun, 2015).

1.2.2. Dindarlığın Boyutları

Din, bireyin dünya hayatının her alanını kapsar ve bu alanları birleştirmeye çalışır. Bu birleştirme sadece kavramlarla ifade edilen bir düzenleme değil, bir ilişki ve yaşayış bütünlüğüdür. Dindar birey bu ilişkiye kişiliğinin tüm yönlerini dahil eder. Bu sebeple de dini hayat bireyin bütün boyutlarını kapsamış olur. Bir bireyin ya da grubun dinini, onun yalnızca dini inançlarını ele alarak incelemek bizi doğru sonuca ulaştırmaz. Bu yüzden araştırmacılar, bireylerin dini hayatını farklı boyutları da ele alarak incelemiştir. Dinler arasında çok fazla farklılıklar varken, dindar bireylerin

dini yaşayışlarını uygularken yöneldikleri alanlar arasında benzerlikler vardır (Hökelekli, 2013, s. 73).

Dindarlık farklı inanç ve uygulamaları içeren çok unsurlu bir yapıya sahiptir. Birbirinden farklı özelliklere sahip dinler, bireyin ve kültürün de getirdiği farklılıklarla birleşerek çeşitli dindarlık formlarıyla karşımıza çıkarlar. Dinin her üyesi, dini uygulamaya geçirirken farklılıklar gösterebilirler. (Ayten & Köse, 2018, s. 112). Din; salt ibadet, etkinlik ve uygulamalardan oluşan bir kavram değildir. Bu yüzden dini yaşantı haline getiren bireylerin iç dünyalarının da incelenmesi gerekir. Çünkü dini hayat görülen ve görülmeyen unsurlar içermektedir (Kayıklık, 2014, s. 192).

Dini hayatın yaşanmasında farklılıklar olduğu gibi bazı benzerlikler de söz konusudur. Bu benzerlikler dindarlığın boyutları olarak ele alınabilir. Glock, dünya dinlerinde belirlediği dindarlığın ortak noktalarını, inanç, duygu, davranış, bilgi ve etki şeklinde adlandırmıştır (Şahin, 2007).

1.2.2.1. İnanç Boyutu

İnanç, bireyin bir hükmü kabul etmesi, reddetmesi veya onun hakkında şüphe duyması halidir. İnanç kavramı, ilişki halinde olduğu diğer kavramlara göre farklılaştığı için çok çeşitlilik gösterir. Bireyin etrafındaki insanlar, diğer milletler, san 'at, felsefe, Allah hakkında farklı inançları vardır. İnanç, bireyin kendisi ve tüm alem üzerinde otoritesini kabul ettiği, yüce, aşkın bir varlık ve bu varlıkla insanlar arasındaki ilişkiyi temellendirip, düzene koyan hükümlerle ilgili olduğunda, dini inanç adını alır (Peker, 2003, s. 73).

Bütün dinler kendi inanç esaslarını oluşturur ve mensuplarından bu esasları tasdik etmelerini isterler (Mehmedoğlu, 2004, s. 28). Böylece dini inancın ilk evresi “kabul ve tasdik” ten oluşur. Dinin öngördüğü ilkeler kabul edilir ve bunların doğruluğuna inanılır. Bu evreden sonra “itaat ve uyum” aşamasına geçilir. Birey kabul edip inandığı ilkelere, Allah'ın emir ve yasaklarına uyar, bunların gerektirdiği şekilde hayatını sürdürür (Peker, 2003, s. 74).

Her dinin inanç ilkeleri içerik bakımından farklı olduğu gibi aynı dini oluşumun içinde de farklılaşmalar olabilir. Bütün dinlerin inanç esasları bir doktrin

halinde mensuplarına sunulur ve onlardan bu ilkelere uymaları beklenir. Birey için inancın işlevi ve mahiyetinin araştırılması da bu boyutun kapsamına girmektedir (Erkol, 2015, s. 144).

Glock dinin inanç yapısını üç kısma ayırır ve tüm dinlerde bu esasların bulunduğunu belirtir. Bu esaslardan ilki, yüce bir varlığın mevcudiyetini kabul etmek ve onun mahiyetini belirlemektir. İnsanın seçtiği imana göre belirlenen amaç ilkelere de inanması gerekir ki bu ikinci esastır. Bu amaçlı ilahi güce iman etme olarak tanımlanabilir. Üçüncü esas ise, ilahi gücün amacının gerçekleşmesidir. Bu üçlü sınıflandırma bütün dinlerde vardır ancak her din bunların farklı yönlerine ağırlık verir (Mehmedoğlu, 2004, s. 28).

Başka inançlarda bulunan zayıflık ve kuvvetlilik dini inanç için de geçerlidir. Kuvvetli inançlar bireyin davranışlarına daha çok etki eder. Buradan hareketle dini inanç salt bir kabul edişe indirgenemez. Dini inanç, inanılan varlığın buyruklarına uygun hareket etmeyi de öngörür.

1.2.2.2. İbadet Boyutu

Allah'a inancı ve itaati içeren bütün uygulamalar ibadet olarak adlandırılabilir. İbadet, yüce olarak kabul edilen varlıkla kurulan tabiatüstü ilişkinin davranışlarla, sözlerle görünür hale gelmesidir (Hökelekli, 2013, s. 233).

İnsanların ihtiyaçları çok ve çeşitlidir. İnsanların ihtiyaçlarını bedeni ve ruhi olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bedeni ihtiyaçlar genelde anlaşılır, objektif ve karmaşık olmayan yapıya sahiptirler. Ancak ruhi ihtiyaçlar karmaşık, sübjektif ve anlaşılması zor yapıdadırlar. Allah'a saygı, sevgi ve şükür duygularını iletme amacıyla yapılan ibadetler, ruhi ihtiyaçlardan biridir. İbadet, bireyin sahip olduğu psikolojik özelliklerinin bir sonucu olarak karşılanması gereken bir gereksinimdir (Şentürk, 1994, s. 140).

Dini davranış, bireyin yaşamını ve gelecek dünya inancını anlamlı hale getirmek, üstün ve aşkın kabul edilen varlıkla kendisi arasında pozitif bir ilişki oluşturmak amacıyla yaptığı uygulamalar olarak tanımlanabilir (Apaydın, 2016, s. 73).

Dindar bireylerin dini davranış ve uygulamalarının tamamı ibadet boyutunu oluşturur. Dindar hayatın görünür tarafı olan dini uygulamalar çok çeşitlidir. Dua, namaz, hac, zekât, kurban, zikir bunlara örnek verilebilir (Hökelekli, 2013, s. 74).

1.2.2.3. Tecrübe (Duygu) Boyutu

Tecrübe, mahiyet açısından farklılaşmamış işaretler taşıyan dünyada, algılanan değerlerin sezgisel yolla anlamlandırılmasıdır (Hökelekli, 2013, s. 129).

Bu boyut, dini inanç ve ibadetle ilişkili olup, hassas ve kapalı yaşantı biçimlerinin varlığı fikrinden ortaya çıkmıştır. Bu boyut farklı öğelere sahiptir: İhtiyaç, idrak, tevekkül, korku (Mehmedoğlu, 2004, s. 28).

Dini hayatın fikri boyutu olduğu gibi bir de duygu boyutu vardır. Dini duygu, çeşitli dini nesnelere, olgular, olaylar ve varlıklar karşısında ortaya çıkan farklı duyguların genel adıdır (Certel, 2003, s. 111).

Dini tecrübeye dolaysız ve net bir algılama vardır. Fakat dini tecrübeyi deneyimleyenlerin anlatımları çok farklı olduğu için, bunların ortak özelliklerinden bahsetmek pek mümkün olmamaktadır. Dini tecrübeyi deneyimleyen bireylerin anlatımlarından yola çıkarak tespit edilen tek ortak nokta, tecrübenin dolaysız bir kavrayış olmasıdır. Buradan da anlaşılıyor ki; birey, kendi duygu dünyasında, dini tecrübenin merkezi durumundadır (Uysal, 1995, s. 73).

Dini yaşantının, ideolojik boyutunun dışında, bireyde daha fazla etkiye sahip olan bir de duygu boyutu vardır. Din duygusu, kutsal bir varlığın mevcudiyetinden dolayı düşünce ve hareketlerin bireyde açığa çıkardığı duygudur. Bu duygu, insanı kutsal varlıkla buluşturur. Din duygusu, başka duygularla kıyaslandığında, daha detaylı ve birden fazla duyguyu içinde barındıran bir duygu çeşididir. Bundan dolayı, din duygusunun bütün özelliklerini kapsayan bir tanımını yapmak zordur. Onu öğelerine ayırarak tanımlamak daha doğru anlaşılmasını sağlayabilir. Bu öğeler korku, sevgi, sempati, hayranlık, minnettarlık, bağlılık, güvenme, sığınma gibi duygulardır (Peker, 2003, s. 110).

Din duygusu, bireye yeni bir dünya sunar ve bireyin iç aleminde çeşitlilikler meydana getirir. Din duygusu, insan kendisini aciz ve yardıma muhtaç hissettiğinde

imdadına koşar ve kendisinin yalnız olmadığını hissettirir. Aynı zamanda din duygusu bireye mutluluk ve huzur verir (Peker, 2003, s. 112).

1.2.2.4. Bilgi Boyutu

Dünya dinlerinin tümü, mensuplarından inandıkları din hakkında bilgi sahibi olmalarını ister. Dinlerin hepsinde var olan bu ortak kabul, dindarlığın bilgi boyutunu oluşturur. Dini bilgi, dindarlığın diğer boyutlarıyla ilişkilendirilerek ele alındığında daha anlaşılır hale gelebilir (Şahin A., 1999).

Bilgi boyutuyla, fertlerin inandıkları dinle ilgili neler bildikleri, inançlarına dair tutumları, kutsal kitaplara ve dinle ilgili diğer öğelere verilen önem incelenebilir (Mehmedoğlu, 2004, s. 29).

Bütün dinlerde kutsal metinler, iman esasları ve dini uygulamalarla ilgili bilgiler bulunur ve o dinin mensuplarından bunları bilmeleri beklenir. Bir inanca sahip olmak için önce onu bilmek gerekir. Bu sebeple inanç ve bilgi boyutu birbirini etkilemektedir (Ayten ve Köse, 2018, s. 114).

1.2.2.5. Etki Boyutu

Etki boyutu, dindarlığın hem din hem de seküler yaşama olan etkisini araştırır (Şahin A., 2007, s. 25).

Glock'a göre, dini bağlılık ve inancın bazı sonuçlarının olması gerektiği meselesi tüm dinlerin birleştiği bir noktadır. Bu sonuçlar, dindar bir bireyin yapması gerekenler ve onun neler yaptığıyla alakalıdır. Netice olarak bu boyut, bireyin dini bağlılığının bir neticesi olarak kendinden beklentilerini, yapması ve kaçınması gereken belli davranış kalıplarını içerir (Mehmedoğlu, 2004, s. 29).

1.3. Atılğanlık ve Dindarlık İlişkisi

Bu bölümde atılğanlık ve dindarlık ilişkisi, ilgili bazı kavramlar bağlamında ele alınacaktır.

1.3.1. Kişilik, Atılganlık ve Dindarlık

Modern psikolojide kişilik kavramı kapsamlı bir şekilde ele alınmakta ve çeşitli kuramlar tarafından tanımı yapılmaktadır. Bu sebeple psikologların üzerinde ortak karara vardıkları bir kişilik tanımı yoktur. En genel haliyle kişilik, bireyin içsel özelliklerini, düşünce biçimini ve davranışlarını kapsayan; diğer bireylerden ayırt edici bir ilişki tarzıdır. (Cüceloğlu, 2004, s. 404).

Kişilik kavramı, bireyin ilgilerini, yeteneklerini, konuşma biçimini, tutumlarını ve çevreye uyum tarzını içeren bir terim olarak tanımlanabilir. Bu sebeple de aslında kişinin biricikliğini ifade eder (Özabacı, 2014, s. 405).

Bu bağlamda kişilik kavramının kompleks bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kişiliği oluşturan etmenler arasında devamlılık arz eden ihtiyaçların, tavırların, değerlerin, inanç şekillerinin ve benlik anlayışlarının etkili olduğu söylenebilir (Yörükân, 2013, s. 99).

Gürses, kişiliği, bireyin davranışlarına yön veren bir güç olarak tanımlamıştır. Bu sebeple kişilik, bireysel tecrübeye sahip bir bireyin davranışlarına yön verme etkisine sahiptir (Gürses, 2010, s. 19).

Jung, kişiliğin birbiriyle etkileşim halinde olan birçok farklı etmeden oluştuğunu savunurken; Allport ise kişiliğin, kapalı ve kendine has bir sisteminin olduğunu savunmuştur (Yanbastı, 1990, s. 9).

Kişilik kavramı hakkında dikkat çeken bir diğer nokta ise hem içe dönük hem de dışa dönük bir özellik göstermesidir Kişi, dış alem ile birlikte kendi iç alanında da duygu ve düşüncelere sahiptir. Kişiliği, davranış ve davranış şekillerinin oluşturduğu düşünülse de, bireyin iç alanında duygu, düşünce ve algılayış tarzları da kişiliğin bir kısmıdır. Bu bağlamda, kişinin diğer insanlardan ayrılan bedeni ve ruhi özelliklerinin tamamını kişilik kavramı altında toplayabiliriz (Işık, 2018, s. 38).

Atılganlık tüm bireylerin eşit olduğunu kabul edip başkalarını ve kendini küçük görmeden hakkını savunabilmek olarak tanımlanmıştır (Voltan, 1980).

Günlük yaşamda din ve dindarlık kelimeleri aynı anlamda kullanılsa da aslında din, inanan bireyin yerine getirmekle yükümlü olduğu kurallardan oluşurken;

dindarlık bu kuralların bireylerde görünür hale gelmesi ve bir yaşam biçimine dönüşmesidir (Okumuş, 2006).

Kişilik atılganlık ve dindarlık kavramlarının tanımı verildikten sonra yapılan çalışmalara göre bu kavramlar arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Atılganlık, kişilerarası ilişkilerde sağlıklı kabul edilen davranış şeklidir. Atılganlık; bireyin kendini ifade etme, çevresiyle iletişimini belirlemede önemli bir iletişim biçimi olduğu için kişiliği etkilediği düşünülmektedir.

Şahin (2020) tarafından yapılan çalışmada, öğretmenlerin beş faktörlü kişilik ölçeğine göre atılganlık düzeyleri incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, öğretmenlerin kişiliğin dışadönüklük ile açıklık alt boyutlarıyla atılganlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Ayrıca araştırmanın sonucuna göre, kişiliğin uyumluluk boyutuyla atılganlığın çekingenlik boyutu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Dini inanç ve değerlerin kişinin, kendisine bile yabancı olan yerlere kadar ulaşma ulaşma, onun davranışlarını ve karar verme yetisini şekillendirme gücüne sahip olduğu söylenebilir. Dinin böyle bir güce sahip olması, onun insan kişiliği ile olan ilişkisinin önemini göstermektedir

Kişiliği önemli ölçüde etkileyen bir unsur olan din, bireyin içsel dünyasındaki iyilikleri harekete geçirerek, barış, ahenk, doygunluk hissi, dünya ve benliğe dair derin bir şuur hali, şahsi bütünlük, dış dünya ile açık bir iletişim ve diğer insanlarla sağlıklı bir ilişki kurmak vs. için gerekli gücü ve desteği verir (Yaparel, 1987, s. 29).

Bu sebeple tutarlı bir kişiliğin oluşmasında kuvvetli bir “ben paylaşımı” nda etkin güdüleme faktörleri, ancak dinî bir içeriğe sahip olduklarında en güçlü konumlarına ulaşabilmektedirler (Bahadır, 2002, s. 113).

İnsanlar dünyaya geldikten itibaren bir arayışın içine girerler. Bu arayış onları genellikle sonsuzluk arayışına da yöneltir. Bu sonsuzluk arayışı, dini inancın temellerini oluşturmada ve dini kişiliği şekillendirmede önemli bir rol oynar. Bireylerde açığa çıkan bu tecrübeler, gelişmeye hazır olan dini duygunun, inancın ve şuurun oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir (Hökelekli, 2013, s. 254). Buradan

hareketle dini kişilik, imanın kişiye mal edilmesi ve kişiliği, kendi rengine boyayarak bütün davranışlara etki etmesi ile tezahür eder (Hökelekli, 1985).

Kişilik ve dindarlığı ele alan Uysal'ın çeşitli fakültelerden öğrenci ve öğretim görevlilerinin katıldığı 306 kişiden oluşan örneklem üzerinde uyguladığı çalışmanın sonucunda kendilerini dindar olarak nitelendirenler ile dindar olmadıklarını söyleyenlerin kişilik özelliklerinin birbirlerine benzedikleri bulgusuna ulaşılmıştır (Uysal, 1996, s. 132-138).

Gürses, üniversite öğrencilerinden oluşan örneklem grubuna uyguladığı araştırmada iç güdümlü dindarlık ile inançsızlık ve baskın kişilik arasında ilişki bulunduğunu, inançsız bireylerin daha dogmatik olduğunu saptamıştır (Gürses, 2001, s. 149-151).

Şentepe ile Güven'in 394 katılımcıdan oluşan örneklem grubunda yaptığı araştırmada kişilik özelliklerinin bazı boyutları ile dindarlık ve dinsel eğilim arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Araştırmanın sonucuna göre, dindarlık ile kişiliğin uyumluluk ve sorumluluk boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiş, dindarlık ile açıklık boyutu arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir (Şentepe & Güven, 2015).

Kızılgöçer ve Vural'ın 255 kişiden oluşan bir örnekleme uyguladığı araştırmada, kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmanın sonucuna göre genel dindarlık ile kişiliğin nevroitiklik boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır (Kızılgöçer & Vural, 2017).

1.3.2. Anne-Baba Tutumu, Atılganlık ve Dindarlık

Tutum bir kişiye ait olan ve onun bir objeye ilgili duygu, düşünce ve davranışını düzenli bir şekilde ortaya koyan eğilimdir. Tutum, insan davranışlarını anlamada önemli etkiye sahip bir kavramdır. Smith'in bu kavramla ilgili ortak kabul gören tanımı şu şekildedir: "Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir" (Kağıtçıbaşı & Cemalcılar, 2019). Buradan hareketle kişilere, olaylara ve nesnelere aynı tepkide bulunmamıza vesile olan "tutum" öğrenilmiş bir eğilimdir (Uysal, 2016, s. 11).

Toplumun çekirdeği olan ailenin en değerli unsuru çocuktur. Aile çocuğun eğitim aldığı ilk yerdir. Bu sebeple çocuğun iyi veya kötü bir karakter geliştirmesinde, psikolojik açıdan sağlıklı veya sağlıksız olmasında hatta iyi bir dindar olarak yetişip yetişmemesinde anne-babanın çocuğa karşı tutumu önemli bir etkiye sahiptir (Kımtır, 2015, s. 14).

Ebeveynlerin çocuklara karşı tutumları gnele anlamda; demokratik, otoriter, aşırı koruyucu ve ilgisiz anne baba tutumu şeklinde ele alınabilir.

Çocukların kişilik gelişimi bakımından en sağlıklı ebeveyn tutumu demokratik ebeveyn tutumu olarak ele alınabilir. Ebeveynler çocuğa karşı saygılıdır ve aile içinde sevgiye dayalı bir iletişim vardır. Anne ve baba çocuğa güvenir ve onu desteklerler. Böylece çocukta karar alabilme yetisi ve sorumluluk duygusu gelişir. Aynı zamanda ebeveynler çocuğa karşı her zaman daha açık ve anlayışlı davranışlar sergilerler (Sezer & Oğuz, 2010, s. 745).

Otoriter anne baba tutumunun hakim olduğu ailelerde ilişkiler gergin ve düşmancadır. Bu tutumun sergilendiği ailelerde çocuk anne ve baba şefkatinden mahrum olarak büyür. Otoriter tutuma sahip ebeveynler, çocuklarını kendi isteklerine göre yetiştirmeyi amaç edinirler. Bundan dolayı da çocuk genelde denetim altında tutulur. Bu tarz ailelerde, çocuktan yaşından olgun davranması beklenildiği için, çocuğun beğenilmeyen ve hoş görülme davranışları çok fazladır. Bunun sonucunda, bu ailelerde tenkit, dayak, aşağılama ve suçlama davranışları yaygındır. Bu ailelerde çocuğu dinleme, onu anlamaya çalışma veya benimseme gibi durumlar söz konusu değildir. Bu tutumun hakim olduğu ailelerde yetişen çocukların benlik saygıları düşüktür ve kendine güvenleri azdır (Yörükoğlu, 1992, s. 199-200; Yörükoğlu, 1998, s. 149-150; Erdil, 1991, s. 49).

Aşırı koruyucu anne baba tutumunda, ebeveynler çocuğun yapabileceği şeylerde bile onun hakkında endişe duydukları için kısıtlamaya giderler. Çocuğun tek başına yapabileceği birçok şey ebeveynler tarafından yapılır. Çocuğun gelişim çağının özellikleri gereği, davranışları deneyerek ve yaşayarak yapmasına fırsat verilmez. Bu tutuma sahip ebeveynler, çocuğa her alanda müdahale ettikleri için onun yetersizlik duygusuna kapılmasına sebep olabilirler. Bu tutumun hakim olduğu

bir ortamda yetişen çocuk, bağımlı kişilik geliştirir ve kendi kararlarını almada sıkıntı yaşar. Bu tarz tutuma sahip ebeveynler tarafından yetiştirilen bireyler; kararsız, güvensiz ve kaygılı bir karakter geliştirirler (Sezer, 2010).

İlgisiz anne baba tutumunda çocuğun maddi ve manevi ihtiyaçları giderilmez ayrıca çocuk sevgi ve şefkatten mahrum bir şekilde büyür. Bu tutumun hakim olduğu ailelerde çocuk ağlamadığı sürece ebeveynler onunla ilgilenmez. Bu tarz ailelerde çocuk genelde tek başına büyür (Yörükoğlu, 1998, s. 150-151). Çoğunlukla sosyo ekonomik düzeyi düşük ailelerde bu tutuma sahip anne babalar, çocuğu bir yük olarak algırlar ve ona karşı soğuk, ilgisiz ve itici tavırlar sergilerler. Sevecen bir tavır gösterdiklerinde bile genelde hareketlerinde zorlama ve yapmacıklık hakimdir. Bu tavırlar çocuk tarafından fark edilir ve dikkat çekme amacıyla çocuk anne babanın daha fazla ayağına dolanır. Böylece çocuk, anne babaya daha itici gelmeye başlar ve ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişki daha karmaşık hale gelir. Bu tür ebeveynler tüm çocuklarına karşı her zaman bu tarz bir tutuma sahip olmayabilirler. Özellikle evliliğin en zor yıllarında, istenmeden dünyaya gelen bir çocuğa karşı ebeveynler ilgisiz ve soğuk bir tavır sergileyebilirler (Yörükoğlu, 1992, s. 186-190).

Bu üzerinde durulan anne baba tutumlarından çocuğa en zarar vereni ilgisiz anne baba tutumudur. Bu tarz ailelerde yetişen çocuğun kendine güveni düşük olur ve çocukta olumsuz benlik gelişimi görülür (Kaya, 1997).

Özetlemek gerekirse; çocuğun her davranışına müdahale eden otoriter ve baskıcı anne baba tutumu kadar, çocuğa hiçbir şekilde müdahalede bulunmayan aşırı serbest yaklaşım da çocuk yetiştirmede sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Buradan hareketle çocuk yetiştirmede sağlıklı olan tutum, sevgi ve disiplinin dengede olduğu “tatlı sert” olarak adlandırılabilen ilgili, disiplinli, seven ve demokratik anne baba tutumudur (Kımtır, 2015, s. 18).

Bireyin çocukluktan itibaren yaşadığı çevreye uyumunu sağlayan ve kişilerle iletişimini düzenleyen unsurlardan biri atılganlıktır. Çocuk, çevresiyle iletişim kurarken oluşturacağı atılganlık becerisini, öncelikle ailesinin kendisine gösterdiği tutumlar ölçüsünde kazanmaya başlar (Erdoğan&Uçukoğlu, 2011).

Literatürdeki atılganlık üzerine yapılan araştırmalar, kendilerini başarılı bir şekilde öne süren bireylerin benlik saygısında bir artış, kaygı seviyelerinde bir azalma, depresyonun üstesinden gelme yeteneği, artan öz saygı, kendini anlama ve başkalarıyla daha iyi iletişim becerileri kazandıklarını göstermektedir (Erdoğan&Uçukoğlu, 2011).

Demokratik eşitlikçi anne baba tutumu bireyin çocukluğundan itibaren atılganlık becerisini oluşturmasına destek vermektedir. Çünkü demokratik anne baba tutumuna sahip ebeveynler, çocuklarının fikirlerine önem vermekte ve onların kendilerini ifade etmelerine fırsat vermektedirler. Bu tutumla büyüyen çocuklar, hayatlarının her döneminde, kaygı ve endişelerden uzak bir biçimde kendini ifade edebilen, kendi haklarını savunabilen ve duygularını dürüstçe dile getirebilen bireyler olarak var olmaktadır.

Özmen (2015)'in 11-14 yaş grubu çocuklar üzerinde yaptığı çalışmada, algılanan demokratik ebeveyn tutumu ile atılganlık arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilirken; algılanan otoriter ebeveyn tutumu ile atılganlık arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

Becet (1989) tarafından yapılan çalışmada, ebeveynleri otoriter tutuma sahip öğrenciler, ebeveynleri demokratik tutuma sahip öğrencilerden daha az atılgan tespit edilmiştir.

Örgün (2000) tarafından yapılan 8.sınıf öğrencileri üzerinde yapılan çalışmada ebeveynlerini demokratik tutumla algılayan öğrenciler, ebeveynlerini baskıcı tutumla algılayan öğrencilerden daha atılgan tespit edilmiştir.

Doğumdan itibaren oluşmaya başlayan dini gelişimin ilerleyişini ebeveynlerin tepkisi etkileyebilmektedir. Çocukta gizil bir şekilde var olan inanma duygusunun ortaya çıkarılmasında ve güdülenmesinde ailenin vereceği doğru eğitimin ve göstereceği doğru tavrın önemli bir etkisi vardır (Bilecik, 2017, s. 8).

Allah'ın insanlara bir yaşam rehberi olarak gönderdiği kutsal kitaplarda, sosyal bir varlık olan insanın diğer varlıklarla olan ilişkilerini düzene koyan kurallar bulunmaktadır. İslam dini de insanın tüm varlıklarla olan ilişkilerini düzenlemekte, onun birseysel ve toplumsal hayatına dair kurallar getirmektedir. Bilhsassa insanlarla

ilişkilerde sevgi, şefkat, saygı ve hoşgörüyü temel ölçü olarak ele alan Kur'an-ı Kerim'de bununla ilgili birçok ayet mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yarattığı bütün varlıklarla ilgilendiği, onları kendi hallerine bırakmadığı ve onlarla sürekli ilişki halinde olduğu geçmektedir (Nisa:1; Rahman:29). Dolayısıyla Allah'ın yarattığı her varlıkla iletişim halinde olduğunu ve onları kendi başlarına bırakmadığını görmekteyiz (Kımtar, 2015, s. 27).

Kur'an- Kerim'in yine birçok ayetinde insanların fitratında çocuklara olan sevgi ve merhamet duygusundan bahsedilmektedir. Hz.Yakup'un oğlu Yusuf(a.s)'a olan sevgisi bu sevgi bağlamında ele alınabilir. Ayrıca Hz.İbrahim ve Hz.Zekeriyya'nın Allah'tan kendilerinin soylarını devam ettirecek, göz aydınlığı, tertemiz evlatlar istemeleri de (Bkz. Âl'i İmran:36,38; İbrahim: 35-40; Bakara:18-28) Allah'ın içlerine yerleştirmiş olduğu sevgi duygusundandır (Kımtar, 2015, s. 28).

Allah insanı, kadın ve erkek ayırt etmeksizin çocuk sevgisine sahip bir fitrat üzere yaratmıştır. Bu sebeple anne babaların çocuğu yetiştirmeleri, gereken ilgiyi göstermeleri, sabır ve titizlikle onun ihtiyaçlarını karşılamaları, ona sevgi ve şefkat göstermeleri yaratılıştan gelen çocuk sevgisi sayesinde (Bilgin B. , 2000, s. 37). İnsana verilen bu ilahi temelli çocuk sevgisi ebeveynlere bu konuda bir sorumluluk alanı açmaktadır. Bu sorumluluk Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir : “Ey iman edenler! Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden koruyunuz” (Tahrim:6). Aynı zamanda Hz.Peygamber'in birçok hadisinde de bu konuya değinilmiştir. Örneğin; “hepiniz çobansınız ve hepiniz göttüklerinizden sorumlusunuz,” (Buhari, Cum'a:11) hadisi Hz.Peygamber'in insanları, yaratılışa uygun olan çocuk sevgisiyle hareket etmeye teşvik ettiğini göstermektedir (Kımtar, 2015, s. 29).

Din ile olduğu gibi bireyin dini inancının günlük yaşamına etkisi olan dindarlıkla da anne baba-tutumları arasında ilişki mevcuttur. Yani bireyin kendisine özgü dini özelliklerinin tamamı olarak nitelendirebileceğimiz dindarlığın oluşmasında ve gelişmesinde anne-baba tutumları önemli bir etkiye sahiptir. Yapılan araştırmaların çoğuna göre ilgili-seven ya da demokratik anne-baba tutumu ile çocukların dindarlık düzeyleri arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir (Kımtar, 2015, s. 31).

Dinç'in İstanbul'da 11- 18 yaş arası 157 ilköğretim ve ortaöğretim öğrencisinden oluşan örneklem üzerinde yaptığı; anne-baba tutumları ile dinî yönelim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmasında, dini yönelim ile algılanan anne-baba tutumlarının alt boyutları arasında anlamlı ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada dini yönelimin duygu boyutu ile anne-baba tutumlarından tutarlı disiplin ve standartların belirliliği arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı zamanda dini yönelimin duygu boyutu ile olumsuz anne –baba tutumlarından birisi olan duygusal cezalandırma arasında negatif yönde bir ilişki saptanmıştır (Dinç, 2007).

Uysal'ın 14- 26 yaş arası gençlerden oluşan örneklem grubu üzerinde yaptığı; empati eğilimi, anne – baba tutumları ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmasında, anne - babalarının kendilerine karşı demokratik tutum sergilediğini düşünen gençlerin dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşı, babalarının “otoriter” ve “ilgisiz” tutum sergilediklerini düşünen gençlerin dindarlık düzeylerinin daha düşük olduğu saptanmıştır (Uysal , 2016).

1.3.3. Çekingenlik ve Dindarlık

Çekingenlik kişinin; duygu ve düşüncelerini ifade etmede zorluk çekmesi ve hakları ihlal edildiğinde kendini korumada yetersiz olması olarak tanımlanabilir. Çekingenlik; sosyal ortamlara katılamama, yabancı bireylerin yanında huzursuz olma ve iletişime geçmekten sakınma gibi durumlara sebep olmaktadır (Erdoğan ve Oto, 2004).

Çekingen kişiler, maruz kaldıkları duygusal stresten ötürü olumsuz eleştirilerden kaçınmak adına, bireysel uğraşlardan kaçınma eğiliminde olmaktadır (Zimbardo ve Henderson, 2000).

Çekingenlik kavramı “atılman olmama” şeklinde de tanımlanabilir. Böylece çekingenlik, atılmanlığın zıddı olmakta ve atılman davranışlar sergilemedeki yetersizlikleri göstermektedir. Çekingen kişiler duygularını ifade edemez ve mantıksız talepleri reddetmekte zorlanırlar. Aynı zamanda çekingen kişiler meşru haklarını korumayı da ihmal ederler (Aksakal, 1997).

Dindarlık ise; bireyin inandığı dinin inanç ilkeleriyle uygulamalarına dair bilgileri edinip içselleştirdiği ve yaşamını dini öğretilere göre düzenlediği bir süreç olarak tanımlanabilir (Apaydın, 2016, s. 68).

Çekingenlik istenmeyen davranış biçimlerinden biridir. Literatürde çekingenliğin birçok değişkenle ilişkisini araştıran çalışmalar mevcuttur. Ancak din ve dindarlıkla ilişkisini ele alan müstakil bir çalışma görülmemiştir.

Literatür incelendiğinde, dindarlıkla saldırganlık arasında negatif yönlü ilişki saptanan çalışmaların olduğu görülmektedir. Buradan hareketle dindarlığın davranış skalasının diğer ucundaki çekingenlikle pozitif yönlü anlamlı bir ilişki içinde olabileceği düşünülmektedir.

Dindarlık, bireylerin dini inançlarının yaşamlarına nüfuz etmesidir. Dindar bir birey dinin öngördüğü kurallar bütününe göre yaşamını düzenler. Dinin öngördüğü kurallara uygun bir yaşam sürmek kişinin kendini her an denetlemesine sebep olmaktadır. İman esaslarından olan ahiret inancı da bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol altında tutmaya teşvik etmektedir. Bunun etkisiyle dindar birey, atılganlığın ilkelerinden olan endişelerden arınmış bir şekilde yeni deneyimler edinmede girişken bir tavır sergilemektedir.

Dindar birey, dinin öğütlediği sabır, affetme, hoşgörü gibi erdemleri içselleştirerek, çevresiyle ilişkisini de bu erdemler üzerinden kurabilmektedir. Bu da bazen kişinin kendi hislerini yalın bir şekilde aktarmasına veya istenmeyen durumlar karşısında tepkisini gerektiği gibi koymasına engel olabilmektedir.

1.3.4. Saldırganlık ve Dindarlık

Saldırganlık öfke duygusunun bireylere veya nesnelere kırıcı ve yıkıcı davranışlar yoluyla iletilmesi olarak tanımlanabilir (Bakırcıoğlu, 2012). Bir kimseye veya bir şeye zarar vermek niyetiyle yapılan davranışlar bütününe saldırganlık denir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2019, s. 230).

Saldırganlık, genellikle olumsuz bir davranış olarak algılanmasına karşın, birine veya bir şeye yaklaşmak, bir işe başlamak aynı zamanda saldırmak için atılmak anlamlarında da kullanılmaktadır. Ancak günümüzde saldırganlık, canlı veya

cansız herhangi bir şeye kırıcı, yaralayıcı hatta öldürücü davranışlarda bulunmak olarak tanımlanmaktadır (Kesen, Deniz, ve Durmuşoğlu, 2007).

Saldırgan davranışı ayırt etmede en önemli etken kişinin niyetidir. Eğer kişi karşısındakini incitmek, kırmak amacıyla bir davranışta bulunuyorsa, onu saldırgan biri olarak tanımlarız. Bu sebeple, başkalarını kırmak, yaralamak amacı taşıyarak yapılan her türlü davranış saldırganlık olarak tanımlanabilir (Kesen, Deniz, & Durmuşoğlu, 2007, s. 355).

Saldırganlığın biyolojik, kültürel, sosyal, içgüdüsel, davranışsal, bilişsel şeklinde farklı yönleri vardır. Bu sebeple, saldırganlığı daha iyi anlamak için onun farklı kaynaklarını da dikkate almak gerekmektedir.

Freud, McDougall ve Lorenz bireylerde doğuştan saldırganlık içgüdülerinin var olduğunu savunmuşlardır. İnsanlar kendilerini aç, susuz veya cinsel açıdan uyarılmış hissetmeleri gibi saldırgan da hissedebilmektedirler. Diğer duygu veya dürtülerde olduğu gibi fizyolojik herhangi bir bağlantısı olmamasına rağmen saldırganlık temel içgüdülerden biri olarak kabul edilir (Freedman, Sears, & Carlsmith, 1993, s. 239)

Freud saldırganlığın insanların biyolojik yapısında var olan bir içgüdü olduğunu savunmuştur. Freud saldırganlığı içgüdüye bağlayan en önemli psikologlardan biridir. Freud başlarda insanda cinsellik ve kendini koruma şeklinde iki egemen içgüdü olduğunu öne sürmüştür. 1920’li yıllardan sonra Freud bu tasnifinde değişikliğe giderek, insanda yaşam(eros) ve ölüm(yok etme) içgüdülerinin egemen olduğunu savunmuştur (Fromm, 1984, s. 35). Biyolojik açıdan bu iki içgüdü birbirine zıt şekilde faaliyet göstermektedir. Ölüm içgüdüünün yok etme potansiyeline yaşam içgüdüü engel olmaya çalışır (Freud, 1998, s. 80-83). Freud’un bu görüşüne göre saldırganlık kişinin yaşama içgüdüüne zıt olan ölüm içgüdüünün bir dışavurumu olarak ortaya çıkmakta, kişinin kendisine ve etrafındakilere yönelebilmektedir (Freud, 1961, s. 44).

Saldırganlığı içgüdüye bağlayan kuramlardan biri de Lorenz’le bütünleşen Etiyolojik kuramdır. Lorenz’e göre saldırganlık “sürekli akan bir enerji kaynağının

beslediği içgüdüdür ve dış uyarıcılara karşı bir tepkinin sonucunda ortaya çıkması gerekmez” (Fromm, 1984, s. 37).

Lorenz de Freud gibi saldırganlığı insanın kendi varlığını koruması ve türünü devam ettirebilmesi için birinci dereceden gerekli bir içgüdü olarak görür. Ancak Lorenz’in saldırganlık içgüdüsüne bakış açısı biraz karamsardır. Lorenz’e göre saldırganlık dürtüsünün tehlikeli olmasının nedeni, onun herhangi bir dış uyarana ihtiyaç duymadan, spontan bir şekilde ortaya çıkmasından ötürüdür (Lorenz, 2008, s. 97-98).

Saldırganlıkla ilgili bir başka görüş de engellenme kuramıdır. Engellenme, tatmin edici bir amaca ulaştıran hareketlerin engellenmesine denir (Bakırcıoğlu, 2012, s. 805). Engellenme herhangi bir amaca ulaşmaktan alıkoyma olarak da tanımlanabilir. Engellenme-saldırganlık kuramı ilk kez Yale üniversitesindeki psikologlar tarafından ortaya atılmıştır. "Saldırganlık genellikle engellenme sonucunda ortaya çıkan bir tepkidir. Bu sebeple; engellenmenin yaşandığı durumlarda, farklı biçimde ve şiddette bir saldırganlığın görülmesi kaçınılmazdır" (Bilgin, 2009, s. 280).

Sosyal öğrenme kuramına göre saldırganlık, bütün davranışlar gibi öğrenme yoluyla ortaya çıkmaktadır. Hayvanların büyük çoğunluğunun belirli uyananlar karşısında içgüdüsel olarak saldırganlık gösterdikleri tespit edilmiştir. Uyananların ortadan kalkması halinde ise saldırgan davranışın hemen sona erdiği gözlemlenmiştir. Fakat insanların uyananlar karşısında bu tarz içgüdüsel tepkiler verdiklerine dair yeterli kanıt bulunmamaktadır. İnsanlarda saldırganlık genelde onların hayatta öğrendikleri şeylere bağlıdır (Freedman, Sears, & Carlsmith, 1993, s. 251). Bu öğrenmeler de pekiştirme ve taklit gibi süreçlerle saldırganlığın ortaya çıkış şekli ve şiddetini oluşturmaktadır.

Sosyal psikoloji alanında yapılan araştırmalarda saldırgan davranışta bulunan bireylerin cezalandırıldığını izleyenlerin, saldırgan davranış sergileyen kimselerin ödüllendirildiğini izleyenlere göre benzer davranışı yapma potansiyellerinin daha az olduğu tespit edilmiştir (Karlı, 2020, s. 312). Rosekrans ile Hartup ve Bandura’nın araştırmalarında, saldırgan davranışın sürekli ödüllendirildiğini gören çocukların

daha fazla agresifleştikleri; saldırgan davranışın sürekli cezalandırıldığını gören çocukların saldırgan davranışı hiç taklit etmedikleri; saldırgan davranışın bazen ödüllendirilip bazen cezalandırıldığını gören çocukların ise orta düzeyde saldırgan davranışı sergiledikleri tespit edilmiştir (Bandura, 1977, s. 120).

Hümanistik ve sosyal psikolojinin öncü isimlerinden olan Maslow, saldırganlığın hem kültürel hem de genetik boyutunun olduğunu öne sürmüştür. Bu sebeple saldırganlık bu iki etmenden sadece birine indirgenemez. Maslow ayrıca sağlıklı ve sağlıklı saldırganlık arasında önemli bir farklılığın olduğunu dile getirmiştir (Maslow A.H., 1954, s. 19). Maslow'a göre sağlıklı bireylerde saldırganlık bir olay ya da duruma karşı tepki olarak gösterilir. Bireyin geçmişinden getirdiği bir özellik değildir. Kısacası saldırganlık bireysel güç ve kendini kabullenme şekline bürünür. Sağlıksız saldırganlık ise öfke, kin, zorbalık, yok edici bir güç olarak ortaya çıkar (Maslow, 2001, s. 173).

Saldırganlık bütünüyle zararlı ve önlenmesi gereken bir davranış olarak adlandırılmamalıdır. Maslow'un da belirttiği gibi sağlıklı saldırganlık bireyin çevreden gelebilecek saldırılara karşı kendini koruyabilmesi açısından işlevsel bir değere sahiptir. Sorun teşkil eden saldırganlık ise kişisel çıkarlar için diğer insanlara yönelik yıkıcı, zorba ve devamlı hale gelen saldırganlıktır (Karlı, 2020, s. 314).

Saldırganlığın tanımı verildikten sonra saldırganlık ve dindarlıkla ilgili yapılan çalışmalara göre bu iki olgu arasındaki ilişki ele alınacaktır.

Yaratılışı ile insan diğer varlıklardan ayrılır. Dinsel öğretilerin çoğu insanı düşünen, irade eden, seçen, ahlaki karakter taşıyan bir varlık olarak görür ve bu özellikleri ile onun, diğer varlıklardan daha üstün bir yapıya sahip olduğunu savunurlar. Çünkü insanın, düşünen ve seçebilen bir varlık olması ona hayat tarzını belirleme ve çevresindeki varlıklara hakim olabilme gibi özellikleri kazandırmıştır. Bu özellikler aynı zamanda insanın yaptıklarından sorumlu olmasını sağlamıştır. İnsanın düşünen, irade eden bir varlık olması onun hem iyiye hem kötüye hem doğruya hem de yanlışla meyilli olması anlamına gelmektedir. Bu sebeple insan bir yandan dünyanın en masum karakterine sahip olabilirken diğer yandan dünyanın en zalim karakterine de bürünebilir (Gündüz, 2002, s. 18-19).

Dünyadaki dini öğretilerin hepsi, insanın değişkenlik gösteren bu yapısını kontrol altına almayı amaçlarlar. Bütün dini öğretiler kendi ilkeleri doğrultusunda insanı eğitmeyi ve geliştirmeyi amaçlarlar. Bu sebeple dinler genelde insanda var olan üstün değerleri ön plana çıkarırken, onda potansiyel olarak bulunan iradenin kötüye kullanılmasını engellemeyi amaçlarlar (Gündüz, 2002, s. 19).

Dinlerin çoğu içerdiği öğretilerle insanın duygu, düşünce ve davranışlarına yön vermekte, olumlu duygular kazandırmakta, olumsuz duyguları azaltmakta ve onun davranışlarını kontrol altına almasına yardımcı olmaktadır (Karslı, 2020, s. 316). Kur'an-ı Kerim'de, "Kim, bir cana kıymayan veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir nefsi öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de bir nefsin yaşamasına sebep olursa, bütün insanları yaşatmış gibi olur" (Yazır, 2008, s. el-Mâide 5/32) ve "Size savaş açanlarla Allah yolunda çarpışın. Fakat haksız saldırıda bulunmayın. Çünkü Allah, haksız saldırıda bulunanları sevmez" (Yazır, 2008, s. el-Bakara 2/190) ayetleri yer almaktadır.

Din insanlık tarihinin ilk yıllarından itibaren çeşitli saldırgan fiillere kaynak olarak gösterilmiştir. Fizyolojik, otoriteryan veya psikolojik her türlü şiddet hareketi muhakkak kendisini bir metne dayandırmaktadır. Bu metnin kaynağı; dinsel bir öğreti, bir inanış, ilahi bir kitap olabilirken siyasi bir söylem veya bildirme de olabilir. Saldırgan söylem ve fiillere başvuranlar bunu meşrulaştıracak bir kaynağa gerek duyarlar. Burada ise saldırgan davranışın öncesinde veya sonrasında bireye bu meşru zemini oluşturacak bir metin hazırlama işlemleri ortaya çıkmaktadır. Bu metne sosyo-ekonomik, tarihi veya kültürel etmenler ile dini öğretiler kaynak olarak gösterilebilmektedir. Saldırgan davranışlara meşruiyet kazandıran bu metin sayesinde, bu tarz davranışlar sergileyen birey kendini haklı konumda görür (Gündüz, 2002, s. 26).

Din ile saldırganlığın birlikte kullanılması insanlığın ilk çağlarına kadar uzanmaktadır. Saldırganlığın ilk ortaya çıkışı, Hz. Adem'in oğulları arasında tezahür eden bir tür içi saldırganlık şeklinde olmuştur. Bu olay saldırganlığın dinle ilişkisine iki ayrı boyut kazandırmıştır. Bunlardan birincisi dini bir sebepten ötürü saldırgan davranışın ortaya çıkması, ikincisi ise dinin saldırgan davranışı engelleyici bir işleve

sahip olmasıdır. Din ve saldırganlık kavramları genellikle bu iki yaklaşım üzerinden incelenmiştir (Pala, 2003, s. 42).

Birinci yaklaşım tarzı olan dini bir sebepten ötürü saldırganlığın ortaya çıkması ele alındığında buna bazı ayetler ve dini uygulamalar dayanak gösterilmiştir. Tarihte din adına pek çok şiddet eylemleri gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise el-Kaide, DAESH tarzı terör örgütleri ve yeni oluşan bazı dini hareketler din adı altında saldırganlık ve şiddet içeren fiiller gerçekleştirebilmektedir (Karlı, 2020, s. 315). Şiddet yanlısı grup ve oluşumların kendilerini dayandırdıkları düşünce İslam'ın savaş ve kaba kuvvetten yana bir din olduğu ve bunu emrettiğine yönelik söylemlerdir. Bu düşüncelerini de Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler sunarak desteklemektedirler. Bu ayetler şunlardır:

“O halde, dünya hayatını verip âhireti almak isteyenler Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz” (Nisa 4/74).

“Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz” (Bakara 2/216).

“Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et...” (Enfal 8/65).

Bunlardan başka da şiddet taraftarı grupların kendilerine delil olarak gördükleri pek çok ayet vardır. Ayrıca bu gruplar Rasulullah zamanında yapılan savaşları da kendi iddialarına dayanak olarak görmektedirler. Halbuki İslam insanları barışa, huzura ve kardeşliğe çağıran ve bu yönde öğretileri bulunan bir dindir (Pala, 2003, s. 59). Kur'an-ı Kerim'de de bu yönde pek çok ayet vardır. Bunlar şöyledir:

“Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!” (A'raf 9/199).

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel olan davranışla sav; o zaman bir de göreceksin ki seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse kesinlikle sıcak bir dost oluvermiş” (Fussilet 41/34).

“Ey iman edenler! Hep birlikte barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin; çünkü o, apaçık düşmanınızdır” (Bakara 2/208).

Bu ayetler ışığında İslam'ın savaşı ve saldırgan eylemleri meşrulaştırmak gibi bir amacının olmadığı anlaşılmaktadır. İslam dini sadece yapılan bir saldırıyı önlemek, daveti korumak ve zulme engel olmak amacıyla savaşa izin vermiştir.

Dindarlıkla saldırganlık arasındaki ilişkiye dair ikinci bir yaklaşım, dindarlığın saldırgan davranışlar üzerinde önleyici bir etkisinin olmasıdır. Dindarlığın saldırganlık üzerindeki önleyici etkileri alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

1.3.4.1. İman ve Saldırganlık

İnsan ve din ilişkisi söz konusu olduğunda iman ilk ele alınması gereken kavramlardan biridir. İman kavramı bütün dinlerin ortak prensibidir. İslam dini özelinde ele alırsak iman kavramı, başta Allah'a olmak üzere meleklerle, peygamberlere, kutsal kitaplara ve ahirete imanı kapsamaktadır. Saldırganlık ve dindarlık ilişkisi incelenirken de din ve dolayısıyla dindarlığı ilgilendiren iman kavramının saldırganlıkla ilişkisi ele alınmıştır.

İman kavramı “bireyin, kendisini inanmaya davet eden dinî çağrıya olumlu karşılık vermesi” olarak tanımlanabilir. İman kavramından kastedilen esas nokta Tanrı'nın varlığına olan inançtır. Nübüvvet, vahiy, ahiret inancı gibi diğer iman meselelerinin dayandığı nokta Tanrı inancı'dır (Köse, 2000). Psikolojik açıdan iman, duyu ve algıların ötesinde gerçekliği olan şeylere dair bir inanca sahip olma şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla iman, belli bir mekan içerisinde bulunmayan, insan zihninin algılayamadığı bir objeye dair kabul ve ikrar halini içeren bir tavidir (Hökelekli, 2007, s. 1).

İman vesilesiyle bireyin yaşamı bir anlam kazanmaya başlar ve bu anlam çerçevesinde hayatını sürdürmeye çalışır. Allah'a iman, bireyin gerek Allah ile gerek diğer insanlarla ve varlıklarla ilişkilerine düzenlemeler getirmektedir. Bu düzenlemeler ve etkileri bireyin kabul ettiği dine göre değişiklik gösterebilir. Bu durum bireyin sahip olduğu şuurlu hali olarak adlandırılabilir. Bu şuurlu hali, bireyin davranışlarını ve duygularını güdüleyen bir kaynak konumundadır (Ay, 2018, s. 63).

İman sahibi birey kendisini her an gören ve kontrol eden aşkın bir gücün varlığına inanır. Bu inanış da bireyi davranışlarında daha dikkatli olmaya teşvik eder.

Kur'an-ı Kerim'de , “Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür”(El Bakara 96) ayeti birçok yerde geçmektedir. Allah'ın kendisini gördüğünü ve iyi davranışlarının ödüllendirilip, kötü davranışlarının cezalandırılacağını bilen kimse daha özenli davranmaya çalışır. Böylece iman duygusu bireyin öz denetim kabiliyetinin artmasına vesile olur (Gözütok, 2017, s. 1047-1048).

Bireyin davranışlarına çeki düzen vermesinde etkili olan iki unsurdan daha bahsedilebilir. Bunlar Allah'a imandan sonra gelen meleklerle iman ve ahirete imandır. Kur'an-ı Kerim'de insanların yaptıklarını bilen, onları gözetleyen varlıklar, “makbul yazıcılar” olarak geçer (El İnfitar 82/9-12). Bu ayetteki makbul yazıcılar terkibi “kiramen katibin” olarak ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de insanın sağında ve solunda karşılıklı iki meleğin oturduğu ve onun ağzından çıkan her sözü meleğin kayıt altına aldığı (Kaf 50/16-18) belirtilir (Üzüm, 2002).

Bireyin yaptıklarının melekler her an kaydedildiğini bilmesi davranışlarında daha dikkatli olmasını sağlar. Meleklerle iman aynı zamanda bireyin bu kayıt altına alınan davranışlarının ahiret gününde karşısına bir belge halinde sunulacağına da inanmayı gerektirir. Bu durum, bireye ciddi bir sorumluluk duygusu yüklemekle birlikte öz denetim becerisini geliştirmesini de sağlar.

Bir diğer faktör ahirete imandır. Ahirete iman, bireyin “nereden geldim, nereye gidiyorum?” , “öldükten sonra bana neler olacak” gibi sorularına tatmin cevap niteliği taşır. Ahiret, dünya hayatını takip eden ancak dünya hayatından daha farklı, sonsuz bir hayattan ve ebediyet alemine ait değişik aşamalardan oluşur (Topaloğlu, 1988). Bu dünyada büyük küçük farketmeksizin yapılan her davranışın hesaba çekileceği bir güne duyulan inanç, bireyde öz kontrol duygusunu geliştirir. İnsan dünyada bütün yapıp ettikleriyle yüzleşeceği bir durumla karşı karşıya gelecektir. İyilik ve kötülüklerin ölçülüp tartılacağı (Kâria 101/6-9) en küçük bir iyilik ya da kötülüğün karşılığının verileceği (Zilzal 99/7-8) eksiksiz tutulan amel defterlerinin herkesin eline verileceği(İsrâ 17/71;Hâkka 69/19-29; Vâkıa 56/27-44) organların her birinin kişinin yaptıklarını anlatıp, tanıklık edeceği(Nur 24/24; Yasin 36/65; Fussilet 41/20-22) bir ahiret günü inancı, kuvvetli bir sorumluluk duygusu oluşturur (Hökelekli, 2007, s. 10).

Ahirete iman bireyde fitri olarak var olan adalet duygusunu da destekler nitelikte bir işlev görür. İnsanoğlu dünyada mutlak adaleti arasa da bunun mümkün olmayacağını bilir. Dünyada mutlak adaletin sağlandığı bir döneme rastlanmamıştır. Dünyada var olan haksızlıkları gören ve rencide olan birey, hesap gününün varlığına inanmak ister. İyi ile kötünün hesaplarının en ince detayına kadar görüleceği bu güne iman bireyi psikolojik yönden rahatlatmaktadır (Topaloğlu, 1988). Baykan'ın (1994) yaptığı araştırmada “Bir haksızlık yapacağım zaman ...” şeklinde verilen maddeye katılımcıların %28'inin “Allah'ın ahirette cezalandıracağından korkarım” diye yanıt verirken %40'ının “Vicdanen rahatsızlık duyarım” diye yanıt verdikleri tespit edilmiştir.

Ahret düşüncesinin bir diğer fonksiyonu bireyin dünyayı ve kendisini anlamlandırmasına yardımcı olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınavacağız. Sabredenleri müjdele!” (Bakara 2/155) ve “De ki: “Allah bize ne yazmışsa başımıza ancak o gelir, O bizim mevlâmızdır. Müminler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar” (Tevbe 9/51) ayetleri yer almaktadır. Ahret düşüncesi yaşama, karşılaşılan kötü olaylara, ölüme Allah'ın takdiri olarak bakabilmeyi ve bunları bir imtihan vesilesi olarak görebilmeyi sağlar. Bu vesileyle de bireyin başına gelen olaylara daha geniş bir çerçeveden bakabilmesini sağlamakta ve hayatında bazı engellerle karşılaştığında direk şiddete ve saldırgan davranışlara başvurmasını önlemektedir (Karlı, 2020, s. 317).

Sonuç olarak bakıldığında iman esasları olarak bilinen ve Allah'a imanla başlayan süreçte birey kendisinin başıboş bırakılmadığını, yaratılışının ve dünyada bulunmasının bir amacının olduğunu, yaptığı davranışlardan hesaba çekileceğini bilmektedir. Bu bilme ile birlikte bireyde bir öz denetim halinin oluşması beklenmektedir. Çünkü birey iman ederek davranışlarının sorumluluğunu kabul etmiş olmaktadır. Bu sebeple de iman esaslarının bireyin içinde oluşturduğu öz denetimle birlikte davranışlarına yön vermesi beklenmektedir. Bu yön vermenin etkisinin saldırgan davranışlara dönüşümü ise kişinin iman, din algısı ve bunları yaşamına aktarma şekline göre değişebilmektedir (Ay, 2018, s. 54).

1.3.4.2. İbadet ve Saldırganlık

İslami kaynaklarda ibadetin genel ve özel şeklinde iki anlamı geçmektedir. Genel anlamda ibadet, Allah'a karşı duyulan derin sevgi ve saygı neticesinde kulların O'nun isteklerine uygun bir şekilde yaptıkları iradi davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre tamamen dini nitelikteki görevler dışında bireyin, Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle yaptığı her türlü davranış da ibadet kapsamına girer. Bu vesileyle de birey ve toplum faydasına yapılan her olumlu davranış dini bir nitelik taşır. Özel anlamda ibadet ise, Allah ve Rasulu tarafından yapılması istenen aynı zamanda kulların yaratıcılarına karşı saygısını temsil eden davranışlar olarak tanımlanır (Koca, 1999).

Allah tarafından yapılması hoş karşılanan ancak dini bir görev niteliği taşımayan davranışlar da ibadet olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple tasavvuf ehli ihlas, Allah sevgisi gibi manevi haller ile; tevazu, şükür, diğerkamalık, şefkat, ahlak ilkelerini yani ruhun manevi açıdan enginleşmesine yardımcı olan bütün güzel haller ve fiilleri ibadet olarak görmüşlerdir (Uludağ, 1999).

Psikolojik açıdan ibadet, birey ile Yaratıcı arasındaki ilişkinin bireye özgü söz, fiil ve hareket gibi simgesel eylemlerle ifade edilmesi olarak tanımlanabilir. İbadet en kapsamlı haliyle, bireyin kendini Tanrı'ya çok yakın hissettiği, O'nunla derin bir ilişki içine girdiğini hissettiren bir tecrübe ve bu tecrübeyle ortaya çıkan iş ve fiillerdir. Kısacası ibadet, dini hayatın uygulamaya geçirilmesidir (Hökelekli, 1999).

Dindarlığın dışa vurumu olarak görülen ibadetlerin, olumlu duyguları harekete geçirme ve davranış kontrolü sağlama açısından önemli rolleri vardır. Spesifik olarak ibadetler ele alınırsa, namaz ibadeti vesilesiyle dindar birey yaratıcının huzurunda secde ederek nefsinin alçaltır ve kulluğunun idrakine varır (Karslı, 2020, s. 318). Kur'an-ı Kerim'de "Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder" ayeti yer almaktadır. Namaz ibadetiyle birey günde beş defa Allah ile iletişime geçer bu vesileyle de hal ve hareketlerine daha fazla özen gösterme eğiliminde olur.

Namaz ibadetinin yanı sıra başka ibadetleri de ele alabiliriz. Örneğin zekat ibadeti toplumda zengin ve fakirler arasındaki iletişimi güçlendirir, gelir dengesizliğini azaltır. Ayrıca zekat ibadeti, toplumda açlık ve yokluk sebebiyle oluşabilecek hırsızlık ve şiddete dayalı olayların engellenmesinde önemli rol oynar. Oruç ibadeti bireyi günün belli saatlerinde yeme ve içme faaliyetinden uzak tutarak sabır duygusunun gelişmesini sağlar. Aynı zamanda bireyin yokluk içindeki insanları daha iyi anlayabilmesini sağlayarak empati yeteneğini geliştirir. Hac ibadetinde kutsal kabul edilen Kabe'yi, Ravza-i Mutahhara'yı görmek bireyin yoğun pozitif duygular hissetmesini sağlar. Hac ibadetini yerine getirirken uyulması gereken bazı kurallar ve yasaklar, bireyi davranışlarında daha özenli olmaya sevk eder. Dua ibadeti vesilesiyle birey çaresiz hissettiği durumlarda Allah'a sığınarak O'nun yardımını bekler ve O'na teslim olur. Bu teslim oluşla beraber de bireyde güven, umut ve rahatlama gibi olumlu duygular açığa çıkar (Karlı, 2020, s. 318).

İbadet geniş anlamda tanımlandığında tevbe kavramı da ibadet kapsamına girmektedir. Tevbe ibadeti bireyin kötü ve istenmeyen davranışlardan pişmanlık duymasını sağlar ve bu davranışları terk etmesine vesile olur. Salih amel olarak tanımlanan fiillerin ibadet kapsamına girmesi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak isteyen bireylerin, bu fiilleri sergilemeye hevesli olmalarını sağlar (Ay, 2018, s. 56).

Sonuç olarak ele alırsak, ibadetler iman kavramıyla beraber bireyin yapıp ettiklerinden sorumlu olduğunu, bunlardan hesaba çekileceğini kabul etmesini ve kendisinden beklenen somut davranış örneklerini öğrenip bunları uygulamaya koymasınıdır. Bu iman ve ibadet birlikteliği bireyin bilincini pozitif anlamda etkilemektedir. İbadetlerin belirli aralıklara yayılmış olması bireyin her an kendini kontrol etmesine vesile olmaktadır. İbadetler uygulanma aşamasında ise bireyin kötü davranışlardan uzak durmasına ve onun güzel hasletler kazanmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca ibadetlerin bireyin uygulama ve içselleştirme derecesine göre saldırgan davranışları azaltıcı etkiye sahip olduğu söylenebilir (Ay, 2018, s. 56).

1.3.4.3. Ahlaki Olgunluk ve Saldırganlık

İslam dininde ahlak, ihsan kavramı ile özdeşleşmiştir. İhsan kavramının sözlük anlamı “güzel olmak” “iyilik yapmak” ve “yapılan işi güzel yapmak” olarak

tanımlanabilir. Yaptığını güzel yapmak şeklindeki tanıma göre ihsan, kulun Allah’a karşı duyduğu saygı ve bağlılığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iyi davranışları kapsar. İhsanın hilm erdeminden kaynaklanan tanımına göre, bireyin başta anne ve babasına sonrasında tüm insanlara karşı sevgiye dayalı özenli davranışlarına denir. Cibril hadisi olarak bilinen hadiste ihsan kavramı “ Allah’ı sanki görüyormuşsun gibi ibâdet etmemdir; çünkü sen Allah’ı görmüyorsan da şüphesiz O seni görmektedir” (Buhari, İman, 36) şeklinde geçmektedir. Bu hadise bakıldığında iman ve ibadetlerin tamamlayıcı unsuru olarak ihsan kavramı gösterilmektedir. İhsan, Allah’ın gördüğü ve haberdar olduğu bilincine dayanarak ibadetlerin dikkatle yapılmasını içerir. Ayrıca ibadetler yükümlü olunan davranışlar dışında salih amel kavramı altında daha geniş bir şekilde ele alındığında ihsan, bireyin yaşamının her anında Allah’ın onu gördüğünü ve yapıp ettiklerinden haberdar olduğunu bilerek hareket etmesini sağlamaktadır (Çağrı, 2000, s. 60).

Kur’an-ı Kerimde ihsan sahibi kişiler Muhsin olarak geçer ve bu kişilerin özelliklerinden bahseden ayetler bulunmaktadır. Bu ayetler ele alındığında Muhsin kimselerin özellikleri; öfkesine yenilmeme, affedebilme, sabırlı olma (Al-i İmran 3/133-134; Maide 5/13) şeklinde sıralanmaktadır.

Ahlak, Arapça’da “huy, tabiat” gibi anlamlara gelen hulk kelimesinin çoğuludur. İslami literatürde hulk ve ahlak kavramları çoğunlukla güzel ve çirkin huyları dile getirmek amacıyla kullanılmıştır (Çağrı, 1989, s. 1). Bakırcıoğlu (2012) ahlak kavramını, “bireylerin toplu bir şekilde yaşamayı kolaylaştırmak ve birbirleriyle olan iletişim biçimlerini düzene koymak maksadıyla uydukları kurallar bütünü” şeklinde tanımlamıştır (Bakırcıoğlu, 2012, s. 38). İslam filozofları ise ahlakı “nefiste yerleşik olan yatkınlıklar” şeklinde tanımlamışlardır. Bu sebeple de “fiiller, nefisten herhangi bir fikrî ve iradî güçlüğü hâcet kalmaksızın sâdir olur” görüşünü benimsemişlerdir. Bu yatkınlıklar iyi olursa nefisten “faziletler” kötü olursa “reziletler” meydana gelir. Bu sebeple de ahlakın temel görevi nefsin özelliklerini tanıtmak ve ondan iyi, güzel davranışlar ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde eğitmektir (Aydın, 1989, s. 10).

Nefs kavramı, insanın doğuştan getirdiği yapabilme gücünü açıklar. İnsanın yaratılıştan iyi veya kötü olmasına dair birçok ayet tartışılmıştır. Bu ayetlerden

bir tanesi Şu Şekildedir: “Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demiŐti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu” (Bakara, 2/30). Bu ayette meleklerin insanı, kargaŐaya sebep olacak biri olarak tarif etmeleri insanın doğasında saldırgan eğilimlerin olduğuna işaret etmektedir (Ay, 2018, s. 62).

Bakara suresinde Hz.Adem(as)’ın dünyaya gönderilmesi ile ilgili Şu ayet geçmektedir; “Őeytansa oradan onların ayaklarını kaydırđı, onları buldukları makamdan çıkarıverdi. Dedik ki: Bazınız, bazınıza düşman olarak inin buradan. Bir zamana kadar yeryüzünde oturmanız, oradan rızıklanmanız mukadder.” dedik (Bakara 2/36). Allah bu ayette insanların birbirine düşmanlık yapacağını ancak “gönderdiği rehber e uyanların korkudan uzak olup kurtulacaklarını (Bakara 2/38)” ve bunun da bir imtihan sebebi olduğunu dile getirmektedir. Bu ayetlerden anlaşılacağı üzere insanın yaratılıŐında bir güç ve potansiyel bulunmaktadır ancak bunun hakkında net bir yargı bulunmamaktadır.

İnsanın yaratılıŐında var olan yapma potansiyelinde hem iyilik hem de kötülük doğal olarak bulunmaktadır. Zaten insan yaratılışı gereği iyiyi ve kötüyü yapabilme kabiliyetine sahip olmasaydı fiillerinden hesaba çekilmesi mantıklı olmazdı. Bu yüzden Allah; “Nefse ve ona düzen verene; ona kötü ve iyi olma yeteneklerini yerleŐtiren e ki, nefsin e arındıran elbette kurtuluŐa ermiŐtir; onu kötülöklere boğan da zıyan etmiŐtir” buyurmaktadır. İnsanın iyi olanı tercih edip yapması varoluŐ sorumluluğunu iyi ve güzel olarak tamamlamak anlamına gelirken; kötüyü tercih etmesi de kötölöğe dair varoluŐunu tamamlaması olarak adlandırılmaktadır (Gürbüz, 2006, s. 182).

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA

Bu bölümde araştırmanın hipotezleri, sınırlılıkları, modeli, evren ve örnekleme, veri toplamada kullanılan araçlar, uygulama ve verilerin nasıl analiz edileceği ile ilgili gerekli açıklamalar yapılacaktır.

2.1. Yöntem

2.1.1. Hipotezler

Bu araştırmanın amacı atılganlık ile dindarlık ve bunları etkileyebileceği düşünülen bazı değişkenlerin ilişkilerini incelemektir. Bu amaç göz önünde bulundurularak aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

(H1) Yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim görülen fakülte değişkenleri ile atılganlık ve dindarlık arasında anlamlı ilişkiler vardır.

a) Yaş ilerledikçe atılganlık ve dindarlık artmaktadır.

b) Kadınlar erkeklere göre daha az atılgan, buna karşılık daha dindardırlar.

c) Evliler bekarlara göre daha atılgan ve daha dindardırlar.

d) Eğitim görülen fakülte gruplarının atılganlık ve dindarlık puanları arasında anlamlı farklılıklar vardır. İlahiyat fakültesinde eğitim gören öğrenciler diğer fakültelerde eğitim gören öğrencilerden daha az atılgan buna karşılık daha dindardırlar.

(H2) Atılganlık ile dindarlık ve dindarlığın alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Atılganlık düzeyi yükseldikçe dindarlık ve alt boyutlarının puanları azalmakta; bir başka deyişle dindarlık ve alt boyutlarının puanları arttıkça atılganlık puanları düşmektedir.

(H3) Atılganlık düzeyi yüksek olanların dindarlık puanları daha düşük, buna karşılık dindarlık düzeyi yüksek olanların atılganlık puanları anlamlı şekilde daha düşüktür.

2.1.2. Sınırlılıklar

Araştırma sürecinde, araştırmacıların karşılaştıkları sınırlılıkların başında zaman ve maddi imkanların kısıtlı olması gelmektedir. Araştırma, 2022/2023 yılı eğitim öğretim döneminde Konya ilinde farklı fakültelerde öğrenim görmekte olan ve araştırmaya katılmayı kabul eden üniversite öğrencilerinden ölçeklerin uygulandığı gün okulda olan öğrencilerle sınırlıdır.

Araştırma, katılımcıların kişisel bilgi formuna, Rathus Atılganlık Envanterine ve Dini Hayat Ölçeğine verdikleri cevaplar neticesinde ulaşılan bulgularla sınırlıdır.

2.1.3. Sayıtlılar (Varsayımlar)

Atılganlık ve dindarlık arasındaki ilişkinin bazı değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada aşağıdaki varsayımlardan hareket edilmiştir:

1. Araştırmada kullanılan “Rathus Atılganlık Envanteri” güvenilir ve geçerli bir araçtır.
2. Araştırmada kullanılan “Dini Hayat Ölçeği” güvenilir ve geçerli bir araçtır
3. Araştırmanın örneklem grubu evreni temsil etmektedir.
4. Araştırmaya katılan denekler ölçme araçlarını içtenlikle ve doğru bir şekilde yanıtlamışlardır.

2.1.4. Model

Araştırmamız atılganlık ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen nicel bir çalışmadır. Bu bağlamda, öncelikle atılganlık ve dindarlıkla ilgili ölçekler ve bu iki kavramla ilişkili olduğu düşünülen bağımsız değişkenlerden oluşan anket formu katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır. Sonrasında anketler SPSS programı aracılığıyla bilgisayara geçirilmiş; elde edilen veriler hipotezler doğrultusunda uygun teknikler kullanılarak istatistik analizlere tabi tutulmuştur. Analizler neticesinde ulaşılan

bulgular daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılarak sebep sonuç ilişkileri kurulmaya çalışılmıştır.

2.1.5. Evren ve Örneklem

Araştırmanın ideal evreni Türkiye’de öğrenim gören bütün üniversite öğrencileri; gerçekçi evreni ise Konya’da Necmettin Erbakan Üniversitesi’nde öğrenim gören üniversite öğrencileridir. Araştırmanın örneklemini ise Necmettin Erbakan Üniversitesi’nin farklı fakültelerinde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinden tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak seçilen 443 katılımcıdan oluşmaktadır.

Tablo 1. Örneklemin Demografik Özellikleri

	N	%
Yaş		
18-20	225	50,8
21-23	185	41,8
24+	33	7,5
Cinsiyet		
Kadın	318	71,8
Erkek	125	28,2
Medeni Durum		
Evli	24	5,4
Bekar	419	94,6
Eğitim Gördüğü Fakülte		
İlahiyat Fakültesi	218	49,2
Eğitim Fakültesi	164	37
Fen Fakültesi	33	7,4
Tıp Fakültesi	28	6,3

Yaş kategorilerine göre, katılımcıların %50,8'i (n=225) 18-20 yaş aralığındayken, %41,8'i (n=185) 21-23 yaş aralığındadır. 24 yaş ve üzerindeki katılımcılar ise toplam katılımcının %7,5'ini (n=33) oluşturmaktadır.

Cinsiyet dağılımına bakıldığında, katılımcıların %71,8'i (n=318) kadın, %28,2'si (n=125) ise erkektir. Medeni duruma göre, katılımcıların %94,6'sı (n=419) bekar, %5,4'ü (n=24) ise evlidir.

Eğitim gördükleri faktelere göre, katılımcıların %49,2'si (n=218) İlahiyat Fakütesi'nde, %37'si (n=164) Eğitim Fakütesi'nde, %7,4' (n=33) Fen Fakütesi'nde ve %6,3' (n=28) Tıp Fakütesi'nde eğitim almaktadır.

2.1.6. Veri Toplama Araçları

2.1.6.1. Rathus Atılganlık Envanteri

Araştırmada atılganlığı ölçmek için Rathus tarafından 1973'te ABD'de geliştirilen ve 1980'de Voltan tarafından Türkiye'ye uyarlanan Rathus Atılganlık Envanteri kullanılmıştır. Rathus Atılganlık Envanteri bireylerin davranışlarının atılganlık düzeylerini belirlemektedir.

Rathus Atılganlık Envanteri bir öz değerlendirme leidir ve bireyler kendilerini 30 sorudan oluşan 6 dereceli bir ölçekle değerlendirmektedir. Bu ölçekte olumlu ve olumsuz ifadeler yer almaktadır. Bunların puanlanması da farklılık göstermektedir. Olumlu ifadelerin toplamı ile olumsuz ifadelerin toplamı toplanmaktadır. ekingenliğe doğru uzanan uç 30 puan, atılganlığa uzanan uç puan ise 180 dir. Olumlu ifadeler: 3, 6, 7, 8, 10, 18, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29 (13 madde) bulunmaktadır. Olumsuz ifadeler: 1, 2, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 30 (17 madde) bulunmaktadır. Tersine çevrilerek puanlamaları yapılan 1, 2, 3, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 30. maddeler hariç diğer tüm maddeler olduğu gibi puanlanmaktadır (Kılıç , 2009, s. 43).

Rathus Atılganlık Envanteri'nin ülkemizde geçerlik alışması Hacettepe niversitesi ocuk Gelişimi Eğitimi bölümü son sınıf ğrencilerinin, geçerliği kanıtlanmış olan 19 maddede kendilerini değerlendirmeleri ve öğrencilerle yaz uygulamasına katılmış olan akademik danışmanlarının öğrencileri değerlendirmesi arasındaki korelasyon katsayısına bakılarak yapılmıştır. Öğrencilere RAE verilmiş ve 2, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30. maddelerde kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Akademik danışmanlara da aynı envanter verilerek bu 19 maddeye dayalı olarak çalışmaya katılan tüm öğrencileri ayrı ayrı değerlendirmeleri söylenmiştir. Çalışma 26 ğrenciyi kapsamış olup elde edilen geçerlik katsayısı 0,70 olarak tespit edilmiştir (Voltan, 1980, s. 24).

RAE'nin güvenilirlik çalışması da Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi Eğitimi bölümü 3.sınıf öğrencilerinden 37 gönüllü katılımcıya ölçeğin 15'er günlük aralarla verilmesiyle yapılmıştır. Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Formülü kullanılarak yapılan test tekrar test güvenilirlik çalışmasında sonuç 0,92 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte, aynı bölümde 2. sınıfta öğrenim gören 41 öğrenciye verilen ilk envanter puanlarından iki yarım metoduyla elde edilen güvenilirlik ise 0,60 olarak tespit edilmiştir. Tekler-çiftler metoduyla elde edilen güvenilirlik ise ; 0,77 bulunmuştur (Voltan, 1980, s. 24).

2.1.6.2. Dini Hayat Ölçeği

Araştırmada dindarlık düzeyi Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından geliştirilen "Dini Hayat Ölçeği" kullanılarak ölçülmüştür. Dini Hayat Ölçeği, kişilerin dini hayatlarının düzeyini belirlemeyi amaçlayan bir ölçektir. Dini Hayat Ölçeği, Glock'un öne sürdüğü dini hayatın dört boyutunu ölçmek için geliştirilen bir ölçektir. Ölçeğin inanç boyutu 4, duygu boyutu 7, davranış boyutu 10, bilgi boyutu 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin İnanç boyutu, katılıyorum (3), kararsızım (2), katılmıyorum (1) seçeneklerini içermektedir. Duygu boyutu hiç (1), biraz (2), çok (3), pek çok (4) seçeneklerinden oluşmakta olup, cümlelerde geçen duygu ve tecrübelerin derecesini ölçmektedir. Bu boyuttan en düşük 7, en yüksek 28 puan alınabilmektedir. Davranış boyutu ise dini davranışın yapılma sıklığına göre hiç (1), bazen (2), çoğu zaman (3), her zaman (4) seçeneklerini içermektedir ve bu boyuttan alınabilecek en yüksek puan 40, en az puan 10'dur. Dini Hayat Ölçeği'nin en son boyutu, dini bilgidir. Bilgi boyutunda seçenekler doğru ve yanlış şeklinde olup her doğru cevap için 1 puan verilmesi öngörülmüştür. Boyuttan alınabilecek en az puan 0, en yüksek puan ise 10'dur. Dini Hayat Ölçeği'nin üniversite öğrencileri için güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları Şahin ve Yıldız tarafından yapılmıştır (Şahin A. , 1999).

2.2. İşlem

2.2.1. Uygulama

Anket 2023-2024 eğitim-öğretim yılının güz döneminde Konya’da bulunan Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Fen Fakültesi’nde gerçekleştirilmiştir.

Anket 457 katılımcıya uygulanmıştır. Uygulanan anketlerden 14 tanesi geçersiz olduğu için iptal edilmiş, böylece 443 anket değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anket uygulaması, Necmettin Erbakan Üniversitesi’nin İlahiyat, Fen, Eğitim ve Tıp fakültelerinden araştırma izni alınarak, ders saatleri içerisinde gönüllülük esasına dayalı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Anket uygulanırken katılımcılara, araştırmanın amacı hakkında gerekli bilgiler verilmiş ve anket formuna isimlerini yazmamaları konusunda uyarılar yapılmıştır.

2.2.2. Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında öncelikle, “Kişisel Bilgiler”, “Rathus Atılganlık Envanteri” ve “Dini Hayat Ölçeği” ölçeklerinden alınan sonuçlar sayısal değerlere dönüştürülmüş; sonrasında ilgili alt ölçekler ve toplam puanların hesaplanması yapılmıştır.

Araştırmada öncelikle kategorik veriler sayı ve yüzde, sürekli veriler ortalama ve standart sapma olarak özetlenmiş; çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach Alfa katsayıları hesaplanarak değerlendirilmiştir. Normal dağılım varsayımının sınanması için ölçek parametrelerinin çarpıklık-basıklık katsayıları incelenmiş olup katsayıların ± 3 aralığında olması normal dağılıma uygunluk için istenilen sınır kabul edilmiştir. Normal dağılım varsayımını karşılamayan veya grup başına örneklem sayısı 30’dan küçük olan parametrelerin karşılaştırılmasında parametrik olmayan testler, normal dağılım varsayımını karşılayan ve grup başına örneklem sayısı 30 veya üzeri olan parametrelerin karşılaştırılmasında ise parametrik testler kullanılmıştır. İkili grup karşılaştırmalarında parametrik testlerden bağımsız örneklem t-testi, parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi, çoklu grup

karşılaştırmalarında ise Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Ölçek alt boyutları arasındaki ilişkilerin belirlenebilmesi için Pearson korelasyon analizi, parametreler arasındaki çoklu ilişkinin belirlenebilmesi, ilgili bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından ne ölçüde yordandığını belirlemek için ise çoklu doğrusal lineer regresyon modeli kullanılmıştır. Tüm analizler IBM SPSS paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiş ve istatistiki anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmadan elde edilen bulgular ve bu bulguların değerlendirilmesi ele alınacaktır.

3.1. Bulgular

3.1.1. Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeğinin Güvenirlik ve Normallik Analizi

Tablo 2. Güvenirlik Analizi

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Rathus Atılganlık Envanteri	30	0,703
Dini Hayat Ölçeği		
İnanç	4	0,956
Duygu	7	0,846
Davranış	10	0,893
Bilgi	10	0,718
Dindarlık	31	0,890

Güvenirlik analizi, bir ölçeğin iç tutarlılığını ve ölçüm aracının güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla kullanılır. Cronbach'ın Alfa istatistiği'nin 0,70'in üzerinde olması genellikle kabul edilebilir bir güvenilirlik düzeyini ifade eder.

Rathus Atılganlık Envanteri'nin Cronbach's Alpha değeri 0,703, dini hayat ölçeğinin inanç alt boyutunun Cronbach Alfa değeri 0,956, duygu alt boyutunun 0,846, davranış alt boyutunun 0,776 ve bilgi alt boyutunun 0,738 olarak belirlenmiştir. Tüm Cronbach Alfa değerleri 0,70'in üzerinde gerçekleştiği için ölçeklerin kabul edilebilir düzeyde güvenli olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Normallik Analizi

Ölçekler	Çarpıklık	Basıklık
Rathus Atılganlık Envanteri	0,065	0,352
Dini Hayat Ölçeği		
İnanç	-8,092	71,180
Duygu	-1,358	2,352
Davranış	-2,481	8,037
Bilgi	-1,017	0,628
Dindarlık	-2,343	7,633

Ölçek skorlarının normal dağılıma uygunluklarının değerlendirilebilmesi için çarpıklık basıklık katsayılarına bakılmıştır. Katsayıların ± 3 aralığında olması halinde normal dağılım varsayımlarının karşılandığı kabul edilmiştir. Buna göre Rathus atılganlık envanteri, dini hayat ölçeği duygu ve bilgi alt boyutları normal dağılım varsayımına uyarken inanç ve davranış alt boyutları istenen sınırlar dışında kaldığından normal dağılıma uyumsuz olarak değerlendirilmiştir.

3.1.2. Bağımsız Değişken Gruplarının Duygusal Zekâ ve Dindarlık Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular

Bu bölümde, atılganlık ve dindarlığı etkilediği düşünülen bağımsız değişkenlerin atılganlık ve dindarlık skorlarına dair bulgular ele alınacaktır.

3.1.2.1. Yaş Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular

Tablo 4. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Yaşa Göre Karşılaştırılması

	Yaş								P
	18-20 (n=225)		21-23 (n=185)		24-26 (n=14)		26+ (n=19)		
	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS	
RAE	112,87	15,53	113,49	14,19	108,14	17,37	112,16	13,00	0,642 [†]
İnanç	11,84	0,95	11,94	0,47	11,86	0,23	11,96	0,35	0,728 [†]
Duygu	23,65	3,85	23,77	4,09	24,57	2,65	24,89	3,18	0,483 [†]
Davranış	35,16	5,93	35,96	4,69	37,29	1,98	38,37	1,54	<0,001 [†]
Bilgi	8,27	1,37	8,54	1,28	8,64	1,27	9,05	0,84	0,030 [†]
Dindarlık	78,72	9,16	80,25	8,16	82,50	3,54	84,31	4,35	0,003 [†]

[†]Kruskal-Wallis H Testi

Katılımcıların yaş gruplarına göre ölçek skorları ve yaş grupları arasındaki istatistiksel analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Rathus Atılganlık Envanteri (RAE) ölçeğinde, yaş gruplarına göre anlamlı bir fark belirlenmemiştir ($p = 0,642$). İnanç ($p=0,728$) ve duygu ölçeğinde ($p = 0,483$) alt boyutlarının da yaş gruplarına göre gösterdiği farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir. Ancak, davranış alt boyutunda yaş grupları arasında anlamlı bir fark tespit edilmiştir ($p<0,001$). Farkın kaynağının belirlenebilmesi için uygulanan Tamhane's T2 post-hoc teste göre 26 yaş

üzeri katılımcıların davranış skorları 18-20 yaş aralığındaki ($p<0,001$) ve 21-23 yaş aralığındaki ($p<0,001$) katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek görülmüştür. Bilgi alt boyutunda ise 18-20 yaş grubundaki katılımcıların bilgi skorları 26 ve üzeri yaş grubuna göre anlamlı düzeyde düşüktür ($p=0,007$). Dindarlık genel skorlarında ise 18-20 yaş aralığındaki katılımcıların puanları hem 24-26 ($p=0,016$) hem de 26+ ($p<0,001$) yaş gruplarına göre, 21-23 yaş grubundaki katılımcıların puanları ise 26+ ($p=0,008$) yaş grubuna göre anlamlı düzeyde düşüktür.

3.1.2.2. Cinsiyet Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular

Tablo 5. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet				P
	Kadın (n=318)		Erkek (n=125)		
	Ort	SS	Ort	SS	
RAE	112,02	15,31	115,31	13,66	0,036[†]
İnanç	11,94	0,57	11,78	1,06	0,049^{††}
Duygu	24,05	3,43	23,10	4,83	0,048[†]
Davranış	35,91	4,90	35,16	6,09	0,636 ^{††}
Bilgi	8,41	1,35	8,48	1,24	0,587 [†]
Dindarlık	81,17	7,53	78,49	10,68	0,553 ^{††}

[†] Bağımsız Örneklem T-Testi, ^{††} Mann-Whitney U Testi

Cinsiyet gruplarına göre ölçek skorları ve istatistiksel analiz sonuçları sunulmuştur. Buna göre kadın katılımcıların Rathus atılganlık envanteri skorları erkek katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha düşük saptanmıştır ($p=0,036$). Dini hayat ölçeği alt boyutları cinsiyete göre incelendiğinde kadınların inanç ($p=0,049$) ve duygu ($p=0,048$) skorları erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksektir. Davranış bilgi ve dindarlık skorları ise cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

3.1.2.3. Medeni Durum Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular

Tablo 6. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Medeni Duruma Göre Karşılaştırılması

	Medeni Durum				P
	Evli (n=24)		Bekar (n=419)		
	Ort	SS	Ort	SS	
RAE	110,38	12,78	113,10	15,04	0,312 ^{††}
İnanç	11,98	0,65	11,89	0,77	0,422 ^{††}
Duygu	23,92	3,31	23,77	3,93	0,891 ^{††}
Davranış	37,96	2,12	35,57	5,36	0,004^{††}
Bilgi	9,08	0,82	8,39	1,33	0,001^{††}
Dindarlık	82,95	4,92	79,51	8,68	0,058 ^{††}

[†]Bağımsız Örneklem T-Testi, ^{††}Mann-Whitney U Testi

Medeni duruma göre ölçek skorlarının dağılımı verilmiştir. Buna göre dini hayat ölçeğinin davranış alt boyutu skorlarının evli katılımcılarda bekar katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür ($p=0,004$). Bilgi alt boyutu da evli katılımcılarda anlamlı düzeyde daha yüksek saptanmıştır ($p=0,001$). Rathus atılganlık envanteri skorları ile dini hayat ölçeğinin inanç ve duygu alt boyutları skorlarının medeni duruma göre gösterdiği farklar ise istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

3.1.2.4. Eğitim Görülen Fakülte Gruplarının Rathus Atılganlık Envanteri ve Dini Hayat Ölçeği Puanları Arasındaki Farklılıklara Dair Bulgular

Tablo 7. Rathus Atılganlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Skorlarının Eğitim Görülen Fakülteye Göre Karşılaştırılması

	Eğitim Görülen Fakülte								P
	İlahiyat Fakültesi (n=218)		Eğitim Fakültesi (n=164)		Fen Fakültesi (n=33)		Tıp Fakültesi (n=28)		
	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS	
RAE	110,77	15,17	114,79	14,33	118,33	15,79	112,79	12,84	0,018[†]
İnanç	12,00	0,07	11,93	0,48	11,09	2,30	11,86	0,76	<0,001[†]
Duygu	24,38	3,19	23,77	4,02	21,33	5,01	22,04	5,12	0,001[†]
Davranış	37,42	2,44	34,46	6,29	32,18	7,59	33,71	6,80	<0,001[†]
Bilgi	8,77	1,04	8,10	1,44	7,84	1,64	8,39	1,47	<0,001[†]
Dindarlık	82,56	4,56	78,02	8,85	72,45	14,16	76,00	12,50	<0,001[†]

[†]Kruskal-Wallis H Testi

Tablo 7’de katılımcıların eğitim gördükleri fakülteye göre ölçek skorları arasındaki istatistiksel analiz sonuçları verilmiştir. Buna göre Rathus Atılganlık Envanteri (RAE) ölçeğinde, eğitim görülen fakülteye göre oluşan farklar istatistiksel olarak anlamlıdır (p=0,018). Dini hayat ölçeğinin inanç (p>0,001), duygu (p=0,001), davranış (p<0,001) ve bilgi (p<0,001) alt boyutlarının da eğitim görülen fakülteye göre gösterdiği farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. Farkın kaynağının belirlenebilmesi için uygulanan Tamhane’s T2 post-hoc teste göre ilahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların atılganlık skorları eğitim (p=0,044) ve fen (p=0,032) fakültesinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde düşüktür. İnanç skorlarına bakıldığında fen fakültesinde eğitim gören katılımcıların inanç skorları ilahiyat (p<0,001), eğitim (p<0,001) ve tıp (p<0,001) fakültesinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde düşük izlenmiştir. İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların duygu skorları fen fakültesi (p<0,001) ve tıp fakültesinde (p=0,012) eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek iken, eğitim fakültesinde eğitim gören katılımcıların duygu skorları da fen fakültesinde eğitim gören katılımcılara (p=0,005) göre anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır. Davranış

skorlarında ise ilahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların skorları eğitim ($p<0,001$), fen ($p<0,001$) ve tıp ($p=0,001$) fakültelerinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksektir. İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların bilgi skorları fen ($p=0,020$) ve eğitim ($p<0,001$) fakültelerinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksektir. Benzer şekilde ilahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların dindarlık toplam puanları eğitim ($p<0,001$) ve fen ($p=0,002$) fakültelerinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksektir.

Tablo 8. Atılganlık Skorlarının Dindarlık Düzeylerine Göre Karşılaştırılması

	Dindarlık Düzeyi				p
	Orta (n=17)		Yüksek (n=424)		
	Ort	SS	Ort	SS	
Atılganlık	125,17	17,62	112,62	15,75	0,001[¶]

[¶]Bağımsız Örneklem T-Testi

Araştırmada, dindarlığın atılganlığa etkisini tespit etmek için öncelikle dindarlık toplam puanları aralıklı ölçüm düzeyinden nominal düzeye indirgenerek ‘düşük’ ‘orta’ ve ‘yüksek’ dindarlık seviyeleri belirlenmiştir. Bunun için alınan ortalama puanların %30 en yüksek ve en düşük kısmı hesaplanmış ve en düşük %30 ‘düşük düzey’, en yüksek % 30 ‘yüksek düzey’ olarak belirlenmiş. Bu iki grubun ortasında kalan grubun aldıkları puanlardan 3’er tanesi gruplar arasındaki geçişliliğin engellenmesi ve farklılığın netleşmesi için çıkarılmış; geri kalan puanlar ‘orta düzey’ olarak belirlenmiştir. Bu işlem neticesinde, örneklem içerisinde ‘düşük’ dindarlık düzeyinde katılımcı olmadığı, katılımcıların ‘orta’ ve ‘yüksek’ dindarlık düzeyi gruplarında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu iki grubun atılganlık puanları arasında bir farklılık olup olmadığını tespit için uygulanan Bağımsız Gruplar T testi neticesinde, dindarlık düzeyi ‘yüksek’ olan katılımcıların atılganlık puanlarının ($x=112.62$) ‘orta’ olan katılımcıların puanlarına göre ($x=125.17$) anlamlı düzeyde düşük olduğu tespit edilmiştir ($p=0,001$). Bu sonuç bize, dindarlığı yüksek olanların diğerlerine göre daha düşük seviyede atılgan olduklarını göstermektedir.

3.1.3. Atılgnlık İle Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutları Arasındaki Korelasyonlara Dair Bulgular

Tablo 9. Rathus Atılgnlık Envanteri Skorları ile Dini Hayat Ölçeğinin İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Analizi

	İnanç	Duygu	Davranış	Bilgi	Toplam Dindarlık	Toplam Atılgnlık
İnanç	1	,398**	,482**	,191**	,573**	-,156**
Duygu		1	,587**	0,07	,836**	-0,029
Davranış			1	,201**	,911**	-,154**
Bilgi				1	,318**	-,108*
Toplam Dindarlık					1	-,131**
Toplam Atılgnlık						1

[†] Pearson Korelasyon Analizi

Rathus atılgnlık envanteri ile dini hayat ölçeğinin inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutları arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için uygulanan korelasyon analizine göre inanç ile duygu ($r=0,398$; $p<0,01$) ve bilgi ($r=0,191$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü ve zayıf, davranış ($r=0,482$; $p<0,01$) ve toplam dindarlık ($r=0,573$; $p<0,01$) ile pozitif yönlü ve orta dereceli, atılgnlık ($r=-0,156$; $p<0,01$) ile negatif yönlü ve zayıf bir ilişki belirlenmiştir. Duygu ile davranış ($r=0,587$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü ve orta dereceli, toplam dindarlık ($r=0,836$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Davranış ile bilgi ($r=0,201$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü ve zayıf, toplam dindarlık ($r=0,911$; $p<0,01$) arasında pozitif ve çok güçlü, atılgnlık ile ($r=-0,154$; $p<0,01$) negatif yönlü ve zayıf bir ilişki belirlenmiştir. Bilgi ile toplam dindarlık ($r=0,318$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü ve zayıf, atılgnlık ($r=-0,108$; $p=0,05$) arasında negatif yönlü ve zayıf bir ilişki belirlenmiştir. Toplam dindarlık ile toplam atılgnlık ($r=-0,131$; $p<0,01$) arasında negatif yönlü ve zayıf bir ilişki vardır.

Tablo 10. Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Öğrenim Görülen Fakülte ve Rathus Atılganlık Skorlarının Yordayan, Toplam Dindarlık Skorlarının Yordanan Değişken Olduğu Regresyon Modeli Sonuçları

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
	Sabit		79,185	3,100		25,542	<0,001
	Yaş	Dindarlık	0,729	0,603	0,064	1,211	0,227
	Cinsiyet (Kadın)		1,800	0,861	0,095	2,090	0,037
	Medeni Durum (Evli)		0,597	1,904	0,016	0,313	0,754
	Fakülte (İlahiyat)		5,075	0,813	0,297	6,241	<0,001
	Atılganlık		-0,040	0,024	-0,074	-1,618	,106
<i>F=12,620, p<0,001, R²=0,126</i>							

Tablo 10’da dindarlık ölçeği skor ortalamalarının yordanan (bağımlı), yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim görülen fakülte ve atılganlık skorlarının ise yordayıcı (bağımsız) değişken olduğu doğrusal regresyon analizinin sonuçları verilmiştir. Bu noktada cinsiyet, medeni durum ve fakülte için kukla değişkenler oluşturulmuş, cinsiyette kadın olmanın, medeni durumda evli olmanın, eğitim görülen fakültede ise ilahiyat fakültesinde eğitim görüyor olmanın etkileri incelenmiştir. Buna göre yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim görülen fakülte ve atılganlık skorlarının dindarlık ölçeği skor ortalamaları üzerindeki yordayıcı etkisinin sorgulandığı model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=12,620$, $p<0,001$). Yaş değişkeninin dindarlık skorlarını yordamadaki etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta=0,064$, $t=1,211$, $p=0,227$). Cinsiyet değişkeni, kadın cinsiyetin dindarlık skorlarını anlamlı düzeyde pozitif etkilediği bulunmuştur ($\beta=0,095$, $t=2,090$, $p=0,037$). Medeni durumun (evli olma durumu) dindarlık skorlarını belirlemedeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır ($\beta=0,016$, $t=0,313$, $p=0,754$). Öğrenim görülen fakültenin (ilahiyat fakültesi) dindarlık skorlarını yordamadaki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta=0,297$, $t=6,241$, $p<0,001$). Son olarak, Rathus Atılganlık Skoru'nun dindarlık skorlarını belirlemedeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır ($\beta=-0,074$, $t=-1,618$, $p=0,106$). Kurulan model dindarlıktaki değişimin %12,6’sını açıklamaktadır ($R^2=0,126$).

Tablo 11. Yaş, Cinsiyet, Medeni Durum, Öğrenim Görülen Fakülte ve Toplam Dindarlık Skorlarının Yordayıcı, Rathus Atılganlık Envanteri Skorlarının Yordanan Değişken Olduğu Regresyon Modeli Sonuçları

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
	Sabit		128,064	7,345		17,437	<001
	Yaş	Atılganlık	0,977	1,178	0,046	0,830	0,407
	Cinsiyet (Kadın)		-3,092	1,684	-0,087	-1,836	0,067
	Medeni Durum (Evli)		-3,348	3,716	-0,048	-0,901	0,368
	Fakülte (İlahiyat)		-4,240	1,645	-0,133	-2,577	0,010
	Dindarlık		-0,151	0,093	-0,081	-1,618	0,106
<i>F=3,678, p<0,001, R²=0,040</i>							

Tablo 11’de atılganlık ölçeği skor ortalamalarının yordanan (bağımlı), yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim görülen fakülte ve dindarlık skorlarının ise yordayıcı (bağımsız) değişken olduğu doğrusal regresyon analizinin sonuçları verilmiştir.

Buna göre yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim görülen fakülte ve dindarlık skorlarının atılganlık ölçeği skor ortalamaları üzerindeki yordayıcı etkisinin sorgulandığı model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=3,678$, $p<0,001$). Yaş değişkeninin atılganlık skorlarını yordamadaki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır ($\beta=0,046$, $t=0,830$, $p=0,407$). Cinsiyet değişkeninin (kadın cinsiyet) atılganlık skorlarını belirlemedeki etkisi istatistiksel olarak anlamsız olmasına rağmen ($\beta=-0,087$, $t=-1,836$, $p=0,067$), medeni durumun (evli olma durumu) atılganlık skorlarını belirlemedeki etkisi yine istatistiksel olarak anlamsızdır ($\beta=-0,048$, $t=-0,901$, $p=0,368$). Öğrenim görülen fakültenin (ilahiyat fakültesi) atılganlık skorlarını belirlemedeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta=-0,133$, $t=-2,577$, $p=0,010$). Son olarak, toplam dindarlık skorlarının atılganlık skorlarını belirlemedeki etkisi istatistiksel olarak anlamsızdır ($\beta=-0,081$, $t=-1,618$, $p=0,106$). Kurulan model RAE’deki değişimin %4’ünü açıklamaktadır ($R^2=0,040$).

Tablo 12. İnanç, Duygu, Davranış ve Bilgi Skorlarının Yordayıcı, Rathus Atılganlık Envanteri Skorlarının Yordanan Değişken Olduğu Regresyon Modeli Sonuçları

Model	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	Std. Hata	β	t	p
	Sabit		155,592	12,177		12,778	,000
	İnanç	RAE	-2,493	1,163	-,117	-2,144	,033*
	Duygu		,471	,240	,115	1,957	,051
	Davranış		-,499	,202	-,153	-2,465	,014*
	Bilgi		-,741	,579	-,062	-1,280	,201
$F=5,195, p<0,001, R^2=0,045$							

[†] Çoklu Doğrusal Lineer Regresyon Analizi

Tablo 12’de Rathus atılganlık envanteri skorlarının ölçeği skor ortalamalarının yordanan (bağımlı), inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutları skorlarının ise yordayıcı (bağımsız) değişken olduğu doğrusal regresyon analizinin sonuçları verilmiştir. Buna göre inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutları skorlarının Rathus atılganlık envanteri ölçeği skor ortalamaları üzerindeki yordayıcı etkisinin sorgulandığı model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=5,195, p<0,001$). Buna göre inanç skorları RAE skorlarını negatif yönde ve anlamlı düzeyde açıklamaktadır ($\beta=-2,493, p=0,033$). Davranış skorları da RAE skorlarını olumsuz yönde ve anlamlı düzeyde açıklamaktadır ($\beta=-0,499, p=0,014$). Kurulan model RAE’deki değişimin %4’ünü açıklamaktadır ($R^2=0,045$).

3.2. Değerlendirme

Araştırmanın bu bölümünde çalışma hipotezlerine bağlı olarak elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Araştırmada, ilk aşamada Rathus atılganlık envanteri ve dini hayat ölçeği’nin inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutları skorlarının cinsiyet, medeni durum, yaş ve eğitim durumu gibi demografik faktörlere göre incelenmiştir. Sonrasında da Rathus Atılganlık Envanteri (RAE) skorları ile dini hayat ölçeğinin inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutları skorları arasındaki ilişkiler incelenerek regresyon modeli kurulmuştur. Araştırmanın bu bölümünde öncelikle yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim görülen fakülte değişkenlerine göre dindarlık ve atılganlık arasındaki ilişkilere dair bulgular; daha sonra ise atılganlık ile dindarlığın alt boyutları arasındaki ilişkiye dair bulgular değerlendirilecektir.

3.2.1. Cinsiyetle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmanın bulgularına göre, kadın katılımcıların Rathus atılganlık envanteri skorları, erkek katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha düşük saptanmıştır ($p=0,036$). Bu bulgu, literatürdeki bazı çalışmalarla tutarlılık gösterirken bazı çalışmalardan ayrılmaktadır.

Literatür incelendiğinde; bazı çalışmalarda cinsiyetlere göre atılganlık düzeyleri arasında anlamlı farklar tespit edilmezken, bazılarında kadın ve erkek aleyhine anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Örneğin, Uzuntarla ve ark. (2016) çalışmasında da kadın katılımcıların atılganlık düzeyinin erkek katılımcılara göre daha düşük olduğu saptanmıştır. Deniz (1997) tarafından yapılan çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha atılgan oldukları tespit edilmiştir. Bozkurt (1989) tarafından yapılan çalışmada da erkeklerin atılganlık düzeyleri, kadınların atılganlık düzeylerinden daha yüksek olarak belirlenmiştir. Uğurluoğlu (1996)'nın yaptığı çalışmada ise kızların atılganlık düzeyleri erkeklere göre daha yüksek tespit edilmiştir.

Atılganlığın cinsiyete göre farklılaşmadığını gösteren bazı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Kapıkıran (1993) tarafından yapılan çalışmada, kız öğrencilerin atılganlık düzeyiyle erkek öğrencilerin atılganlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Aydın (1991)'in yaptığı çalışmada, kız ve erkek öğrencilerin atılganlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Yine Tegin (1990)'in yaptığı çalışmada da kız ve erkek öğrencilerin atılganlık puanları ortalamalarında cinsiyet değişkeninin anlamlı bir farklılığa yol açmadığı saptanmıştır.

Kadınlar ve erkekler arasındaki atılganlık düzeyi farkının kadınların aleyhine olmasının açıklanmasında, toplumsal cinsiyet rolleri hipotezi öne sürülebilir. Toplumsal cinsiyet rolleri, erkeklerin ve kadınların toplumdaki rollerini ve davranışlarını belirleyen sosyal normlardır. Eagly ve Wood (1991), toplumsal cinsiyet rollerinin, erkeklerin ve kadınların davranışlarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu öne sürmektedir. Bu rollere göre, erkeklerin daha aktif, girişimci ve risk alan bireyler olmaları beklenirken, kadınların daha pasif, itaatkâr ve riskten kaçınan

bireyler olmaları beklenmektedir. Bu beklentiler, kadınların atılganlık düzeyinin erkeklere göre daha düşük olmasına neden olmaktadır. Bu sebeplerden ötürü araştırmamızda ve benzer bulguların tespit edildiği diğer araştırmalarda kadınların atılganlık düzeyinin erkeklere göre daha düşük çıkması temellendirilebilir.

Literatürde atılganlığın cinsiyet gruplarına göre farklılaşmadığı tespit edilen çalışmalardan hareketle; modern zamanın toplumsal cinsiyet rollerini reddederek kadın erkek eşitliği üzerinde durması ve bunu hayatın her aşamasında uygulanabilir kılmasının önemli bir etkisinin olduğu öne sürülebilir. Kadının iş hayatına girmesiyle birlikte sosyal hayattaki kadın-erkek rol dağılımları değişmiştir. Bununla birlikte kadın, sosyal hayatın her alanında erkeklerle aynı görev ve sorumlulukları üstlenmeye başlamış ve bu da davranış biçimlerine yansımıştır. Kadın, iş hayatına girmenin ve söz sahibi olmanın verdiği özgüvenle, daha girişken ve cesur davranışlar gösterme eğiliminde olmaya başlamıştır. Ayrıca kadınların üzerinde kültürel bazı normlar sebebiyle var olan sosyal baskının etkisinin azalmış olması da atılganlığın cinsiyet gruplarına göre farklılaşmamasının sebepleri arasında gösterilebilir.

Bu araştırmada dindarlık ve cinsiyet arasındaki ilişkiye dair elde edilen bulgulara göre, kadınların inanç ($p=0,049$) ve duygu ($p=0,048$) puanları erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksektir. Toplam dindarlık puanı ve dindarlığın davranış ve bilgi alt boyutları puanları ise cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Araştırmada elde edilen bu bulgu literatürdeki bazı çalışmalarla uyusmaktadır.

Yapıcı (2012), tarafından yapılan bir çalışma, Türkiye'deki kadınların genellikle daha yüksek dini bağlılık düzeylerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Şentepe ve Güven (2015)'in yaptığı araştırmada da kadınların içgüdümlü dindar olma eğilimlerinin erkeklere göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Şahin (1999) tarafından yapılan çalışmada kadınların dindarlık puanları erkeklerin dindarlık puanlarından daha yüksek olarak saptanmıştır. Ancak aradaki fark istatistiki olarak anlamlı değildir.

Şahin (2006)'e göre ise cinsiyet ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara göre, kadınların dindarlığı genellikle taklitçi, geleneksel ve ritüelsel bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kadınlar özellikle mevlit ve hatim gibi törenlere daha fazla katılım gösterir ve kutsal olarak kabul edilen gün ve gecelerde yapılan ibadetlere daha fazla ilgi göstermektedirler. Bu çalışmada elde edilen verilerin, örneklemin bir Anadolu kasabasında yaşayan kadınlar tarafından oluşmasının önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Çünkü kırsal kesimde doğan, büyüyen ve yaşamına devam eden kadınlar dini anlama ve yaşama konusunda gelenek ve kültürle harmanlanmış taklitçi bir metoda sahip olmaktadır.

Bu çalışmada kadınların, dindarlığın inanç ($p=0,049$) ve duygu ($p=0,048$) alt boyutundaki puanları erkeklerden daha yüksek tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise kadınların biyolojik ve psikolojik yapıları gereği inanma ve bunu duyguya çevirme potansiyellerinin erkeklere göre daha fazla olması ile açıklanabilir.

Bu çalışmada dindarlığın bilgi alt boyutunda ise kadın ve erkek katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Bunun sebebi ise bu çalışmanın örneklem grubunun üniversite eğitimi alan bireylerden oluşmuş olmasıyla açıklanabilir.

Dindarlığın davranış alt boyutunda ise cinsiyet temelli anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p=0,636$). Bu sonuç, İpek (2016)'in çalışmasıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmadan elde edilen veriler; H1 hipotezinin “Kadınlar erkeklere göre daha az atılgan buna karşın daha dindardırlar” şeklindeki alt hipotezinin atılganlık ile ilgili tarafını desteklerken dindarlıkla ilgili tarafını desteklememektedir. Cinsiyete göre atılganlık açısından farklılaşma varken, dindarlık açısından bir farklılaşma söz konusu değildir.

Araştırmamızda elde edilen bulgular ve literatürdeki bulgular değerlendirildiğinde; kadın ve erkeklerin atılganlık açısından farklılaşmadığı ve kadın ya da erkek lehine bir farklılığın olduğu tespit edilen çalışmalar neredeyse yarı yarıyadır. Bu çalışmada erkeklerin kadınlardan daha atılgan tespit edilmesinin

sebebi, yeni deneyimler ve cesaret gerektiren durumlarda erkeklerin kadınlardan daha girişken tavırlar sergilemeleri olarak düşünülmektedir.

Araştırmada dindarlıkla ilgili elde edilen bulgular ve literatürdeki bulgular değerlendirildiğinde; dindarlığın cinsiyete göre farklılaştığı çalışmalar mevcutken, farklılaşmanın tespit edilmediği çalışmalar da mevcuttur. Bu araştırmada kadın ve erkek katılımcılar arasında beklenen farkın tespit edilememesinin sebebi, modern çağın değiştirdiği kadın ve erkek rollerinin her iki cinsi de dini anlama ve uygulama konusunda aynı konuma getirmesiyle alakalı olduğu düşünülmektedir. Modern dünya düzeninde kadın, iş hayatında ve sosyal hayatta erkekle aynı haklara sahip olmaya başladıktan sonra dini öğrenme ve yaşama anlamında da aynı imkanlara sahip olduğu söylenebilir. Örneğin, kadınlar da cami ve mescitlerde ibadetlerini yapabilmekte ve zekat, sadaka gibi mali ibadetleri de yerine getirebilmektedirler. Böylece, kadın ve erkeklerin dini hayatlarında belirgin bir farklılaşmanın olmadığını söyleyebiliriz.

3.2.2. Yaşla İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmanın bulgularına göre, yaş gruplarına göre atılganlık düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir ($p = 0,642$). Aynı şekilde yaş gruplarına göre Dini Hayat Ölçeği'nin inanç ($p=0,728$) ve duygu ($p = 0,483$) alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar saptanmamıştır. Buna karşı, toplam dindarlık ve dindarlığın davranış ($p<0,001$) ve bilgi ($p=0,007$) alt boyutunda anlamlı bir fark tespit edilmiştir. Böylece araştırmadan elde edilen bulgular, H1 hipotezinin “ Yaş ilerledikçe atılganlık ve dindarlık artmaktadır.” şeklindeki alt hipotezinin atılganlıkla ilgili kısmını desteklemezken, dindarlıkla ilgili kısmını doğrulamaktadır.

Literatür incelendiğinde; araştırmanın hipotezini doğrulayan çalışmalar da mevcutken; araştırmanın hipotezini çürüten çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; Ayten ve Sağır'ın (2014) çalışmalarında bireylerin yaşları arttıkça dini davranış düzeylerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Acar ve arkadaşları (1996) tarafından yapılan bir çalışmada kişilerin yaşları arttıkça dindarlık düzeylerinin arttığı saptanmıştır. Buna karşın Şahin (1999) tarafından yapılan çalışmada ise dindarlık ve yaş arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır.

Atılganlıkla ilgili bu araştırmanın hipotezini destekleyen ve desteklemeyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin yurt dışında yapılan çalışmalardan Rotheram ve Armstrong (1980) tarafından yapılan çalışmada erkeklerde yaş arttıkça atılganlık düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Eskin (2003) tarafından yapılan çalışmada, yaşı büyük olan öğrencilerin atılganlık düzeyi yaşı küçük olan öğrencilere göre daha yüksek tespit edilmiştir. Buna karşın; Dinçer (2008) tarafından yapılan çalışmada yaş ile atılganlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Yıldız (2006)'ın yaptığı çalışmada da atılganlığın yaşa göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Dindarlıkla ilgili, araştırmadan elde edilen bulgular ve literatürdeki bulgular değerlendirildiğinde; insanların, dini hayatlarında yaş ilerledikçe inanç ve özellikle ibadetler konusunda daha özenli davranma eğiliminde oldukları düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, dini kurum, kuruluş ve yayınlar yaşlandıkça kişilerin dini davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Yaşlandıkça kişilerin dini kurum, kuruluş ve yayınlarla olan etkileşimlerinin arttığı gözlemlenir. Bu etkileşimlerin, dini davranışlarının artmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Araştırmamızda dindarlıkla yaş grupları arasında anlamlı bir farklılaşmanın tespit edilmesi de yaşla beraber kişilerin yaşam deneyimleri ve sorumluluklarının artmasıyla birlikte, dini inanç ve değerlerin daha önemli hale gelmesine bağlanabilir. Bu artış, kişilerin yaşlandıkça daha fazla deneyim kazanması, daha fazla sorumluluk üstlenmesi ve daha fazla mücadeleyle karşılaşması gibi faktörlerle açıklanabilir.

Atılganlıkla ilgili hipotezleri oluştururken; kişilerin yaşlandıkça yaşama dair tecrübelerinin artmasının kişiler arası ilişkilerde bireyin kendine olan özgüveninin de artmasına sebep olacağı düşünülmüştü. Ayrıca bireylerin yaşam boyu öğrenmeleri göz önüne alınarak, yaşlandıkça daha sağlıklı, çözümcül ve girişken davranışlar sergileme eğiliminde olmaları beklenmiştir. Ancak, araştırmanın örneklem grubunun yaşları arasında belirgin bir farklılık olmadığı için, atılganlık ve dindarlık puanları arasında öngörülen ayırım bulunamamıştır.

Son olarak literatürdeki bazı çalışmalar hipotezle uyurken, bazı çalışmalar ise araştırmanın sonucuyla benzerlik göstermektedir. Buradan hareketle, daha kapsamlı örneklem grupları üzerinde yapılacak çalışmaların bu konuya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2.3. Medeni Duruma Yönelik Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; evli ve bekar katılımcıların atılganlık puanları ile toplam dindarlık ve dindarlığın inanç ve duygu alt boyutu puanları arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0,05$). Yani araştırmamızın sonucuna göre, atılganlık ve dindarlık düzeyi medeni duruma göre anlamlı ölçüde farklılaşmamaktadır.

Ancak araştırma sonuçlarına göre, evli katılımcıların davranış ($p=0,004$) ve bilgi alt boyutu ($p=0,004$) skorlarının bekar katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgu, evli kişilerin dini vecibelerini yerine getirmeye daha istekli olduklarını ve dini hayatlarına daha fazla önem verdiklerini göstermektedir. Aynı şekilde dini bilgileri öğrenme konusunda evli bireylerin daha istekli olduğunu göstermektedir. Evliliğin kişiye hayatın her alanında yeni bir öğrenme alanı açtığı ve önceden var olan bilgileri davranışlara yansıtma anlamında olumlu bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu sonuç, evliliğin bireylere sosyal destek ve aidiyet duygusu sağlaması ile açıklanabilir. Medeni durum ile dini hayat arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür, bu ilişkiye ilişkin farklı sonuçlar sunmaktadır. Bazı çalışmalar, evliliğin dini hayata olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Örneğin, Hill ve arkadaşları (2005), evli kişilerin bekar kişilere göre daha dindar olduklarını ve dini vecibelerini daha fazla yerine getirdiklerini bulmuştur. Wilcox ve arkadaşları (2003) ise, evliliğin dini hayata olan etkisinin, bireylerin dini inançlarına ve değerlerine göre değişebileceğini bulmuştur. Dini inançları güçlü olan kişilerde, evliliğin dini hayata olan olumlu etkisi daha belirgin görülmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre H1 hipotezinin “Evliler bekarlara göre daha atılgan ve daha dindardırlar.” şeklindeki alt hipotezi desteklenmemektedir.

Literatür incelendiğinde; atılganlık ve medeni durum arasında, oluşturulan hipotezi destekleyen çalışmalar da mevcutken, araştırmanın bulgularıyla uyuşan çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Bal (2003) tarafından yapılan çalışmada, evli bireylerin atılganlık düzeyleri bekar bireylerden anlamlı düzeyde yüksek

saptanmıştır. Ancak Büyükyazı ve arkadaşları (2003) tarafından yapılan araştırmada atılganlık düzeyinin medeni durum gruplarına göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Dindarlıkla ilgili yapılan literatür taramasında ise, bulguların değişkenliğe sahip olduğu görülmektedir. Uysal (2006) tarafından yapılan çalışmada evlilerin atılganlık düzeyleri bekarlara göre daha yüksek tespit edilmiştir. Mehmedoğlu (2004)'ün yaptığı çalışmada, medeni durum grupları ile dindarlık düzeyi arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Akdoğan (2004) tarafından yapılan çalışmada ise dindarlık ve medeni durum arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Araştırmanın hipotezleri oluşturulurken, bekar bireylerin atılganlık ve dindarlık noktasında evli bireylerden anlamlı derecede farklılaşacağı düşünülmüştü. Atılganlığın kişiler arası ilişkilerde kullanılan ve karşı tarafla iletişimimizi kolaylaştıran, kendimizi en doğru biçimde ifade etmemizi sağlayan bir davranış biçimi olduğu düşünüldüğünde; evli bireylerin kendilerine partner olacak bir kişiyi seçerken atılgan, yani girişken davranış özelliklerini daha fazla deneyimleyebildikleri düşünülmüştü. Erkek veya kadın farketmeksizin, evli bir bireyin hayatın birçok alanında, kendilerine duygusal ve fiziksel anlamda destek olan birinin varlığıyla daha özgüvenli davranışlar sergilemeye yatkın oldukları düşünülmüştü. Ayrıca evliliğin getirdiği sorumlulukların, kişiyi sosyal hayatta daha aktif olmaya ittiği de sebeplerden biri olarak görülmüştü.

Dindarlıkla ilgili hipotezler oluşturulurken de, bireylerin evlendikten sonra dini konularda daha hassas ve özenli olacakları düşünülmüştü. Ayrıca kişinin evlendikten ve özellikle çocuk sahibi olduktan sonra dini konulara daha ilgili olması ve özellikle dini inancı davranışlara dönüştürme konusunda daha istekli olacağı düşünülmüştü.

Ancak, evli ve bekar katılımcıların RAE skorları, DHO inanç, duygu ve bilgi alt boyutu skorları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Evli ve bekar katılımcılar arasında atılganlık seviyeleri açısından anlamlı bir farklılık olmaması, evliliğin bireyin atılganlık düzeyi üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını göstermektedir. Bu durum, evliliğin bireylerin genel atılganlık eğilimleri üzerinde etkisinin sınırlı

olduğunu ve atılganlık düzeyinin evlilik durumuna bağlı olarak değişmediğini göstermektedir.

Son olarak, araştırmanın bulgularına göre medeni durum ile atılganlık arasında beklenen ayırım tespit edilememiştir. Araştırmanın örneklem grubunun üniversite öğrencilerinden seçilmesi sebebiyle çoğunluğu bekar bireylerden oluşmaktadır. Bu sebeple evli ve bekar bireylerin atılganlık düzeyleri arasındaki beklenen farklılaşma görülemedi. Buradan hareketle, medeni durum açısından daha heterojen örneklem grupları üzerinde yapılacak çalışmaların bu konuya katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2.4. Eğitim Görülen Fakülteye Yönelik Bulguların Değerlendirilmesi

Bu araştırmadan elde edilen bulgulara göre atılganlık, eğitim görülen fakülte değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Yani RAE ölçeğinde eğitim görülen fakülteye göre oluşan farklar istatistiksel olarak anlamlıdır ($p=0,018$). Dini hayat ölçeğinin inanç ($p>0,001$), duygu ($p=0,001$), davranış ($p<0,001$) ve bilgi ($p<0,001$) alt boyutlarının da eğitim görülen fakülteye göre gösterdiği farklar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, ilahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların atılganlık skorları, eğitim ($p=0,044$) ve fen ($p=0,032$) fakültesinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde düşük tespit edilmiştir. Buna ek olarak İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların dindarlık toplam puanları eğitim ($p<0,001$) ve fen ($p=0,002$) fakültelerinde eğitim gören katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksektir.

Bu sonuç H1 hipotezinin “Eğitim görülen fakülte gruplarına göre atılganlık ve dindarlık puanları arasında anlamlı farklılıklar vardır. İlahiyat fakültesinde eğitim gören öğrenciler diğer fakültelerde eğitim gören öğrencilerden daha az atılgan, buna karşılık daha dindardırlar.” şeklindeki alt hipotezini desteklemektedir.

Literatür taraması yapıldığında, atılganlığı ilkökul ve lise düzeyinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde inceleyen çalışmaların yoğunlukta olduğu görülürken; lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenciler üzerinde inceleyen çalışmaların daha az olduğu görülmektedir. Eraslan (2015) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin

atılganlık düzeylerinin öğrenim görülen fakülteye göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Tegin (1990) tarafından yapılan çalışmada ise atılganlık ile eğitim görülen fakülte grupları arasında zayıf da olsa anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların atılganlık düzeylerinin eğitim ve fen fakültelerinde eğitim gören öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşük olması, farklı sebeplerle açıklanabilir. İlahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin, aldıkları dini eğitim sebebiyle, özellikle karşıt cinsle ilişkilerde daha pasif ve çekingen davranış sergiledikleri söylenebilir. Burada bireyin üniversite eğitiminden önce ailede aldığı dini eğitimin de etkisinin olacağı düşünülmektedir. Ayrıca ilahiyat eğitimi alan bireylerin, dinin yasakladığı kul hakkından sakınmak için, insanlarla ilişkilerinde daha çekingen tavır sergiledikleri düşünülebilir. Aynı şekilde bazı durumlarda karşı tarafı kırmamak adına duygu ve düşüncelerini kesin bir şekilde ifade etmemeleri de sebepler arasında ele alınabilir.

Literatür taraması yapıldığında; Şahin (1999)'in yaptığı çalışmada İlahiyat fakültesinde eğitim gören öğrencilerin dindarlık düzeyi diğer fakültelere göre daha yüksek tespit edilmiştir. En düşük dindarlık düzeyi ise Sosyoloji ve ve Pdr bölümlerinde tespit edilmiştir. Turan ve İyibilgin (2018) tarafından yapılan çalışmada da benzer sonuçlar saptanmıştır. İlahiyat fakültesi öğrencileri en yüksek dindarlık düzeyine sahipken; Güzel Sanatlar fakültesi öğrencileri ise en düşük dindarlık düzeyine sahip olmuştur.

İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların dindarlığın inanç boyutunda daha yüksek puanlara sahip olması, bu öğrencilerin ilahi bir varlığa daha derinden inandıklarını göstermektedir. Öte yandan, fen fakültesinde eğitim gören katılımcıların inanç düzeylerinin daha düşük olması, bu öğrencilerin araştırma alanlarının beşeri bilimleri kapsamıyla ilgili olabilir. Eğitim ve tıp fakültelerinde eğitim gören katılımcıların da ilahiyat fakültesine göre daha düşük inanç düzeyine sahip olması, genel olarak fen fakültesi öğrencileriyle benzer bir eğilime işaret edebilir. Bu durum, belirli akademik alanlardaki eğitimin bireylerin dini inançları üzerinde etkili olabileceğini düşündürülebilir.

İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların dindarlığın duygu alt boyutunda daha yüksek puana sahip olmaları, bu katılımcılarda inancın içselleştirilip duyguya dönüştürüldüğünü göstermektedir. İlahiyat fakültesinde alınan eğitimin bireyin dini inancını kuvvetlendirip duyguya çevirmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Dindarlığın davranış alt boyutunun İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcılarda diğer fakültele göre anlamlı düzeyde yüksek olması, ilahiyat eğitiminin öğrencilere ibadetler konusunda daha fazla motivasyon kazandırdığını ve bu öğrencilerin dini normlara daha sıkı bağlılık gösterdiğini düşündürülebilir.

Son olarak, araştırmadan elde edilen bulgular ilahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların dindarlık düzeyinin, diğer fakültelerde eğitim gören katılımcılara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle; İlahiyat eğitiminin, bireylerin dini inançlarını duyguya ve davranışa dönüştürmelerinde olumlu etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

3.2.5. Atılganlık ile Dindarlık ve Dindarlığın Alt Boyutlarına İlişkin Korelasyon ve Regresyon Analizi Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, atılganlık ile toplam dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r=-0,131$; $p<0,01$). Dolayısıyla dindarlık arttıkça atılganlık azalmaktadır. Atılganlık ile dindarlığın inanç ($r=-0,156$; $p<0,01$), davranış ($r=-0,154$; $p<0,01$), ve bilgi ($r=-0,108$; $p=0,05$) alt boyutları arasında da negatif yönlü anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bu sonuç, “Atılganlık ile dindarlık ve dindarlığın alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler vardır. Atılganlık düzeyi yükseldikçe dindarlık ve alt boyutlarının puanları azalmakta; bir başka deyişle dindarlık ve alt boyutlarının puanları arttıkça atılganlık puanları düşmektedir.” şeklindeki araştırmanın temel hipotezi olan H2 hipotezini desteklemektedir.

Araştırmada atılganlık puanlarının dindarlık düzeylerine göre karşılaştırılması için uygulanan Bağımsız Gruplar T-Testi’ne göre ise, dindarlık düzeyi ‘yüksek’ olan katılımcıların atılganlık puanlarının ($x=112.62$) ‘orta’ olan katılımcıların puanlarına göre ($x=125.17$) anlamlı düzeyde düşük olduğu tespit edilmiştir ($p=0,001$). Bu sonuç bize, dindarlığı yüksek olanların diğerlerine göre daha düşük seviyede atılgan

olduklarını göstermektedir. Ulaşılan bu bulgu ise, “Dindarlık atılğanlığı etkilemektedir. Dindarlık düzeyi yüksek olanların atılğanlık puanları orta ve düşük olanlara göre anlamlı şekilde daha düşüktür.” şeklindeki H3 hipotezini desteklemektedir.

Araştırmada atılğanlık ile dindarlığın inanç alt boyutu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($r=-0,156$; $p<0,01$). Bu sonuca göre, dindarlığın inanç boyutu arttıkça atılğanlık azalmaktadır.

İnanç, bireyin inandığı ilahi varlığı tasdik etmesi ve dolayısıyla O'nun kurallarını da kabul etmesi anlamına gelmektedir. İnanç, dini hayatın ilk aşamasıdır. Bu sebeple inancın, bireyin dini hayatını önemli ölçüde şekillendirdiği söylenebilir. Kişi yüce yaratıcıya inanarak O'na bağlılığını ortaya koymaktadır. Bu bağlılığı canlı tutmak için de dinin öngördüğü kurallar bütününe uygun bir şekilde hayatını devam ettirmeye çalışır. İnanç sahibi birey, yaşamını ilahi bir varlık tarafından denetlendiğini düşünerek geçirdiği için düşünce ve davranışlarında daha dikkatli olmaya özen göstermektedir. Bu da kişinin; yeni deneyimlere açık olma konusunda daha çekingen davranmasına sebep olabilmektedir. Araştırmada ulaştığımız bulgular da bunu desteklemektedir.

Araştırmada atılğanlık ile dindarlığın duygu boyutu arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır ($r=-0,029$).

Atılğanlık ile dindarlığın davranış boyutu arasında ise negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir ($r=-0,154$; $p<0,01$). Bu bulguya göre, dindarlığın davranış alt boyutu arttıkça atılğanlık azalmaktadır.

Dinler, mensubu olan bireylerden belli davranış ritüelleri yapmalarını isterler. Davranış boyutunun özünde, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etme amacı vardır. Allah kullarından inançlarını pratiğe dökmelerini beklemektedir. Kişi, bu ibadetler sayesinde Allah'a olan inancını tazelemekte ve dini yaşamını diri tutmaktadır. Ayrıca ibadetler, kişinin kendini denetlemesini ve aynı çizgide kalabilmesini sağlamaktadır. Buradan hareketle, kişinin inancı gereği sürekli davranışlarını denetim altında tutmaya çalışması atılğan davranışın ortaya çıkmasına engel olabilmektedir. Kişinin dini inançları doğrultusunda davranışlar sergilemesi, risk alma ve yeni deneyimler

edinme eğilimlerini sınırlandırabilmektedir. Bununla beraber toplumun genel normları, değerleri ve dini pratiğe olan yaklaşımı, bireylerin atılganlık düzeyi ile dini davranışları arasındaki bağı etkileyebilir. Araştırmadan elde edilen bulgular da bunu desteklemektedir.

Aynı şekilde araştırmada, atılganlık ile dindarlığın bilgi alt boyutu arasında da negatif yönlü anlamlı ilişki saptanmıştır ($r=-0,108$; $p=0,05$). Bu sonuca göre, dindarlığın bilgi boyutu arttıkça atılganlık azalmaktadır.

Dinler, mensubu olan bireylerden inanç ilkeleri, ahlak esasları, ibadetler gibi hususlarda bilgi sahibi olmalarını ister. Dindarlığın bilgi boyutu diğer boyutlarla birlikte anlam kazanır. Kişinin dinle ilgili bilgileri düşünce, duygu ve davranışlara dönüştüğünde anlam kazanır. Aynı şekilde, dini bilgilere sahip olmadan da dini tüm yaşama uyarlamak mümkün olmamaktadır. Dini bilgiye sahip kimseler, bunu içselleştirdikleri takdirde davranışlarına da yansıtılmaktadırlar. Örneğin, Allah'ın kul hakkına girmeyi yasakladığını bilen kişi, ilişkilerinde karşıdaki kişinin hakkını gözetmek adına, kendi haklarını görmezden gelme eğiliminde olabilmektedir. Bu da, atılgan davranış paterniyle uyuşmamaktadır.

Araştırmamızda atılganlık ve dindarlık arasında negatif yönlü bir ilişkinin çıkması; dindarlıkla çekingen davranış arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olabileceğini düşündürmektedir. Çekingenlik, atılganlığı gölgeleyen ve atılgan davranışın ortaya çıkmasını engelleyen bir davranış biçimidir. Araştırmada atılganlık ve dindarlık arasında negatif yönlü ilişkinin saptanması, alınan dini eğitimin bireyleri çekingen ve pasif davranışa yöneltmesiyle açıklanabilir. Ayrıca alınan dini eğitimin tevazu, saygı, empatiklik gibi duyguları geliştirdiği düşünülmektedir. Burada çekingenlikten kasıt tevazu, saygı gibi erdemlerin dindar bireylerde daha ön plana çıkıp davranışlarını etkilemesi olarak da değerlendirilebilir.

Atılganlığın çalışmanın ilk bölümünde yapılan “ insan ilişkilerinde eşitliği gözetir ve gereksiz endişelerden arınmış bir şekilde, kendi çıkarlarımız doğrultusunda hareket edebilmemizi, kendimizi savunabilmemizi, duygularımızı dürüstçe ve rahatça ifade edebilmemizi ve başkalarının haklarını çiğnmeden, kendi haklarımızı kullanabilmemizi mümkün kılar” şeklindeki tanımından hareketle,

dindarlığın da bu tanımdaki ilkeleri büyük oranda sağlaması beklenmektedir. Ancak araştırmanın sonucuna göre, dindarlığın atılganlık üzerindeki olumsuz etkisi bazı sebeplerle açıklanabilir. Bireylerin aldıkları dini eğitimin baskın ve katı olması durumunda, kişinin sosyal hayatında endişe ve kaygılardan uzak bir şekilde hareket etmesi güçleşebilmektedir. Dindar bir birey, dünya ve ahiret hayatı dengesini gözeterek yaşamını sürdürmeye çalışır. Bu sebeple de bazı durumlarda daha kompleks bir düşünceyle hareket edebilmektedir. Bu da kişinin daha endişeli ve kaygılı bir hale bürünmesine sebep olabilmektedir. Burada, bireylere verilen din eğitimin kalitesi ve yeterliliği de etkili olabilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "Allah'tan korkan kimseler, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever." (Âl-i İmrân sûresi (3), 134) "Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve kendini bilmezlere aldırma." (A'râf sûresi (7), 199) "Kim sabredip başılsarsa, bu ancak büyüklerin yapabileceği değerli bir davranıştır." (Şûrâ sûresi (42), 43) ayetlerde, Allah kullarına yumuşak huyluluğu telkin etmektedir. İslam dini genel anlamda da hoşgörüyü, affetmeyi, insanları kırmamayı öğütlemektedir. Bu telkinler bireyde, bazen dini yanlış algıladığı ya da anlamadığı için aşırılığa kaçıp kişiler ve olaylar karşısında pasif ve çekingen bir tavra bürünmeye dönüşebilmektedir. Örneğin; dindar bir kimse ilişkilerinde yaşadığı kırgınlığı veya uğradığı haksızlığı dile getirmeyip karşı tarafı affetme yolunu tercih edebilmektedir. Aynı şekilde dindar bir kimse istenmeyen durumlar karşısında kendini savunmak yerine daha pasif ve çekingen bir davranış olan sabır eylemini tercih edebilmektedir.

Dinin, "kişinin başkasının yarar ve çıkarını kendi çıkarına tercih etmesi veya bir zarardan öncelikle onu koruması" (Çağrı, 2010) şeklinde tanımlanan isar ve diğerkamalık gibi erdemleri yüceltmesi de, dindar bireyi özellikle kendi haklarını ifade etme ve savunma konusunda daha çekimser ve pasif davranışlara yöneltebilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen "Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları (mümin kardeşlerini) kendilerine tercih ederler" (Haşr (59), 9) ayeti de kullara isar ve diğerkamalık davranışlarını öğütlemektedir.

Araştırmada yapılan regresyon analizi sonucu, dindarlığın inanç ve davranış boyutlarının atılganlık puanları üzerinde yordayıcı etkisinin olduğunu

göstermektedir. İnanç skorları ve davranış skorları, atılganlık skorlarını negatif yönde açıklamaktadır. Ancak, modelin genel açıklama gücü düşük ($R^2=0,040$) olduğu için, diğer faktörlerin de bu ilişkileri etkileyebileceği unutulmamalıdır. Atılganlık sonradan kazanılan bir beceri olduğu için birçok faktörden etkilenebilmektedir. Literatürde atılganlığı benlik saygısı, anne-baba tutumu, cinsiyet, yaş, medeni durum gibi değişkenlerle ilişkisini inceleyen çalışmalar mevcuttur.

Literatüre bakıldığında atılganlıkla alakalı pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ancak dindarlıkla ilişkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak kişiler arası ilişkilerde kullanılan ve atılgan davranışın diğer ucunda yer alan saldırganlık ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Ulu ve İkis (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, dini yönelim alt boyutları ile saldırganlık alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Karslı'nın (2020) araştırmasında ise içsel dini motivasyon ve dinin tutum düzeyi arttıkça saldırganlığın anlamlı düzeyde azaldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada dinin saldırganlığı önlemede; empati, anlam duygusu kazandırma ve duygu, düşünce ve davranış kontrolü sağlama gibi işlevlerinin olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca bu önleyici işlevler, Kur'an-Kerim'den ayetlerle ve hadislerle ele alınarak verilmiştir. Kayıklık ve Kalgı'nın (2017) araştırmasında dini yaşayış ile tahripçilik arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu zikredilen çalışmalar, kişiler arası ilişkilerde atılganlığın bir ucunda yer alan ve istenmeyen davranış şekli olan saldırganlık ile dindarlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir.

Pala (2003) tarafından yapılan çalışmada ise içsel dini motivasyon değişkeninin yalnızca “atılgan saldırganlık eğilimi” ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Yani içsel dini motivasyon değişkeninin, saldırganlığın yıkıcı, edilgen gibi türleriyle anlamlı bir ilişkisi tespit edilmemiştir. Ayrıca çalışmada, dinin “atılgan saldırganlık eğilimi” ile anlamlı ilişkisinin çıkması, bizim çalışmamız için önem arz etmektedir. Çünkü bu çalışmadaki “atılgan saldırganlık eğilimi” kişiler arası ilişkilerde sağlıklı bir iletişim şekli olan atılganlığı temsil etmektedir. Bu çalışmada, içsel dini motivasyonun atılganlığı olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bizim araştırmamızda elde edilen bulguyla çelişen bir sonuç elde edilmesine rağmen bu çalışma araştırmamız için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Buradan hareketle; yaptığımız çalışmanın, dindarlığı ilgilendiren, içsel dini motivasyon gibi farklı alt değişkenlerle atılgan davranışı ilişkilendiren bu çalışmaya katkı sağladığı düşünülmektedir. Araştırmamız, atılganlığı dindarlıkla ilişkilendirerek teoride ele alınan bilgilerin alan araştırmasına dökülmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, literatürdeki bazı çalışmalar bu araştırmadan elde ettiğimiz sonucu destekler niteliktedir. Dindarlığın inanç, davranış ve bilgi boyutları ile atılganlık arasında negatif yönlü anlamlı ilişkinin tespit edilmesi ve toplam dindarlık toplam atılganlık arasında da negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin tespit edilmesi; dindarlığın atılganlık üzerindeki etkisinin önemini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı dindarlığın inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutları ile atılganlık arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Bununla birlikte bu değişkenlerin yaş, cinsiyet, medeni durum ve eğitim görülen fakülteye göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemektir.

Araştırmanın örneklem grubu, 2023-2024 eğitim öğretim yılında Konya’da farklı fakültelerde öğrenim görmekte olan üniversite öğrencilerinden tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak seçilen 443 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların %50,8'i (n=225) 18-20 yaş aralığındayken, %41,8'i (n=185) 21-23 yaş aralığındadır. 24 yaş ve üzerindeki katılımcılar ise toplam katılımcının %7,5'ini (n=33) oluşturmaktadır. Cinsiyet dağılımına bakıldığında, katılımcıların %71,8'i (n=318) kadın, %28,2'si (n=125) ise erkektir. Medeni duruma göre, katılımcıların %94,6'sı (n=419) bekar, %5,4'ü (n=24) ise evlidir. Eğitim gördükleri fakülteye göre, katılımcıların %49,2'si (n=218) İlahiyat Fakültesi'nde, %37'si (n=164) Eğitim Fakültesi'nde, %7,4'ü (n=33) Fen Fakültesi'nde ve %6,3'ü (n=28) Tıp Fakültesi'nde eğitim almaktadır.

Araştırmada atılganlık düzeyini ölçmek için Rathus tarafından 1973'te ABD’de geliştirilen ve 1980’de Voltan tarafından Türkiye’ye uyarlanan Rathus Atılganlık Envanteri kullanılmıştır. Dindarlık düzeyi ise, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri tarafından geliştirilen “Dini Hayat Ölçeği” kullanılarak ölçülmüştür.

Araştırmadan elde edilen bulgular, atılganlık ve dindarlıkla ilgili hipotezleri büyük ölçüde desteklemektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre;

Atılganlık ile yaş grupları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Buna karşın dindarlık ve dindarlığın davranış ve bilgi boyutları ile yaş grupları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Yaş arttıkça atılganlık da artmaktadır. (Tablo 4).

Atılganlık ile cinsiyet grupları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Kadınların atılganlık düzeyleri erkeklere göre daha düşüktür. Dindarlığın inanç ve duygu alt boyutunda kadınların puanları erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksektir. Davranış, bilgi ve toplam dindarlık puanları ise cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermemektedir. (Tablo 5).

Atılganlık ile medeni durum grupları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Dindarlığın davranış alt boyutu puanlarının evli katılımcılarda bekar katılımcılara göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu görülmüştür. Aynı şekilde bilgi alt boyutu da evli katılımcılarda anlamlı düzeyde daha yüksek saptanmıştır. Ancak toplam dindarlık ve dindarlığın inanç ve duygu alt boyutları puanlarının medeni duruma göre gösterdiği farklar ise istatistiksel olarak anlamlı değildir. (Tablo 6).

Atılganlık ile eğitim görülen fakülte grupları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların atılganlık skorları diğer fakültelerde eğitim gören katılımcılardan anlamlı şekilde daha düşüktür. Toplam dindarlık ve dindarlığın inanç, duygu, davranış ve bilgi alt boyutlarının da eğitim görülen fakülteye göre gösterdiği farklar istatistiksel olarak anlamlıdır. İlahiyat fakültesinde eğitim gören katılımcıların dindarlık toplam puanları diğerlerinden anlamlı ölçüde daha yüksektir. (Tablo 7).

Araştırmada atılganlık ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Yani dindarlık arttıkça atılganlık azalmaktadır. (Tablo 8). Ayrıca atılganlık puanları dindarlık düzeyleri açısından anlamlı bir farklılık göstermektedir. Dindarlığı yüksek olanların diğerlerine göre daha düşük seviyede atılgan oldukları saptanmıştır. (Tablo 9).

Ayrıca araştırmada, atılganlık ile dindarlığın alt boyutları arasındaki ilişkiye dair elde edilen sonuçlara göre; atılganlık ile dindarlığın inanç boyutu arasında anlamlı ilişkinin olduğu görülmektedir. Dindarlığın inanç boyutu arttıkça atılganlığın azaldığı gözlemlenmektedir.

Atılganlık ile dindarlığın duygu alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki görülmemektedir. Yani atılganlık puanının bilgi boyutuna göre gösterdiği farklar istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Atılganlık ile dindarlığın davranış alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir. Dindarlığın davranış boyutu arttıkça atılganlık azalmaktadır.

Atılganlık ile dindarlığın bilgi alt boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu gözlemlenmektedir. Dindarlığın bilgi boyutu arttıkça atılganlık azalmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi kişilerarası ilişkilerde kullanılan davranış şekillerinden atılganlığı dindarlık ile ilişkilendirerek inceleyen müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürde daha çok atılganlığın diğer ucunda yer alan saldırganlık ile din ve dindarlık arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar mevcuttur. Saldırganlık ilişkilerde istenmeyen ve sağlıksız bir davranış şekli olmasından ötürü, dinin ve dindarlığın bu davranış şeklini ne derecede etkilediği merak edilip, Kur'an-ı Kerim ve sünnetten delillerle birlikte incelenmiştir. Bu çalışmalardan hareketle, dinin saldırgan davranışı önleyici öğretilerinin olduğu ve yetiştirmek istediği insan profilinin saldırgan insandan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak insan ilişkilerinde en doğru ve sağlıklı iletişim şekli olan atılganlığı, dinin ne derecede etkilediğine dair teoride bazı bilgiler olsa da empirik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada, teoride yer alan bazı bilgilerden beslenerek, bunu alan araştırmasına dönüştürmek amaçlanmaktadır.

Bütün araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmada da belli sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle araştırmada küçük bir örneklem grubu kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubu Konya'da farklı fakültelerde öğrenim gören öğrenciler tarafından oluşmaktadır. Her ne kadar öğrencilerin farklı şehirlerden geldiği düşünülse de, Konya dini anlama ve yaşama yönünden çok çeşitlilik arz etmemektedir. Eğer imkan dahilinde olsaydı, farklı şehirlerden, farklı din algılarına sahip bireylerden seçilen örneklem gruplarının dindarlığı daha iyi temsil edeceği düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırmanın, örneklem grubunun yaş ve medeni durum grupları açısından heterojen bir yapıya sahip olmaması da araştırmanın

sınırlılıklarından biri olarak sayılabilir. Yaş ve medeni durum grupları bakımından daha heterojen örneklem grupları üzerinde yapılacak bir araştırmanın, atılganlık ve dindarlığın yaş ve medeni durum grupları ile ilişkisine dair daha sağlıklı kıyaslamalara imkan vereceği düşünülmektedir.

Yapılan literatür taramasına göre atılganlık ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın Türkiye’de bu konuda yapılan ilk ampirik araştırma olduğu düşünülmektedir. Kişiler arası ilişkilerde davranış skalasının uç kısmında yer alan saldırganlık ile dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar mevcuttur. Ve bu çalışmalardan elde edilen bulgulara göre, dinin saldırgan davranışı önleyici işleve sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca bu araştırma için önemli bir kaynak olan Pala (2003)’nın çalışmasında “atılgan saldırganlık eğilimi” değişkeni ile içsel dini motivasyon arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Atılganlığın günümüzde iletişim becerileri açısından önemli bir davranış şekli olması ve günümüzde insanların kişiler arası ilişkilerde yaşadıkları iletişim sıkıntılarına çözüm bulmak amacıyla atılgan davranış şeklinin geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu sebeple dinin ve dini hayatın kişinin atılganlığı üzerindeki etkisi, ampirik bir çalışmayla ortaya konmak istenmiştir. Literatürde var olan bu eksikliğe bu çalışmayla dikkat çekmek istenmiştir. Ancak daha önceden belirttiğimiz sınırlılıklar sebebiyle araştırmadan elde edilen verilerin genellenebilirliğinin kısıtlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu sebeple sonraki çalışmalarda, araştırmanın daha büyük örneklem grupları ve özellikle yaş ve medeni durum grupları açısından daha heterojen gruplar üzerinde yapılmasının, sonuçların daha sağlıklı ve güvenilir olması açısından tavsiye edilmektedir. Bu araştırmanın, bundan sonra yapılacak olan dindarlık ve atılganlıkla ilgili çalışmalara yardımcı olması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR**, Nilüfer; İbrahim Yıldırım ve Tuncay Ergene; “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, s.12, 1996, 45-56.
- AKINCI**, T. (1999). “*Yurtdışı Yaşantısı Geçiren ve Geçirmeyen Gençlerin Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması*”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ALBERTI**, R., & Emmons, M. (2002). *Atılganlık Hakkınızı Kullanın*, (S. Katlan, Çev.) Ankara: HYB.
- Apa Psikoloji Sözlüğü*. (2022). <https://www.psikolojisozlugu.com/assertiveness-atilganlik>. adresinden alınmıştır
- AKDOĞAN**, Ali; *Sosyal Değişme ve Din, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.* . (tarih yok).
- APAYDIN**, H. (2016). *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Bilimkent Yayınları.
- AY**, M.F. (2018). “*Lise öğrencilerinde DKAB eğitimi ile saldırganlık arasında dindarlık ve ahlaki olgunluğun aracılık rolünün incelenmesi*”, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum.
- AYAZ**, Ş. (2002). “*Hemşirelerin Benlik Saygısı ve Atılganlık Düzeylerinin Belirlenmesi*”, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- AYDIN**, M.S. (1989). 07 12, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#2-islam-felsefesi> adresinden alındı
- AYDIN**, B. (1991). “Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerini Açısından Atılganlık Seviyesinin İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3, 25-36.
- AYTEN**, A. (2006). *Psikoloji ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- AYTEN**, A. ve Köse, A. (2018). *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş.
- AYTEN**, A. ve Zeynep Sağır (2014). “Dindarlık, Dinî Başa Çıkma Ve Depresyon İlişkisi: Suriyeli Sığınmacılar Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47, no. 47 (January 2015): 5-18. <https://doi.org/10.15370/muifd.86222>. (tarih yok).
- BAHADIR**, A. (2002). Ergen Kişiliği Bağlamında Din Kişilik İlişkisi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14), 111-123.
- BAHADIR**, A. (2007). *Jung ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- BAKIRCIOĞLU**, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- BAL**, E. (2006). “*İlköğretim Öğrencilerinin Benlik Algıları İle Atılganlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- BAL, Ü.** (2003). “*Hastanede Çalışan Hemşire ve ve Diğer Bayan Sağlık Personelinin Benlik Saygıları ve Atılganlık Düzeylerinin İncelenmesi*”, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BANDURA, A.** (1977). *Social Learning Theory*, New Jersey: Prentes Hall: Englewood Cliffs.
- BAYKAN, E.** (1994). *Ahret inancının ortaöğretim gençliği üzerindeki anlamı ve etkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- BECET, K.** (1989). Ana-baba tutumlarının ve bazı sosyo-ekonomik faktörlerin lise son sınıf öğrencilerinin atılganlık düzeylerine etkisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BİLECİK, S.** (2017). “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(33), 7-38.
- BİLGİN, B.** (2000). *İslam ve Çocuk*, Ankara: DİB Yay., 4.Baskı.
- BİLGİN, N.** (2000). *Sosyal Psikolojiye Giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BOZKURT, E.** (1989). “Üniversite Öğrencilerinin Atılganlık Düzeylerini Etkileyen Sosyo- Ekonomik Faktörler, On Dokuz Mayıs Üniversitesi”, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun.
- BÜYÜKYAZI, G., Saracaloğlu, A. S., Karadeniz, G., Çamlıyer, H., & Çamlıyer, H.** (2003). “Sedanterler ile Veteran Atletlerin Çeşitli Değişkenlere Göre Atılganlık Düzeylerinin Karşılaştırılması”, *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 8(4), 13-24. (tarih yok).
- CERTEL, H.** (2003). *Din Psikolojisi*, Ankara: Andaç Yayınları.
- CÜCELOĞLU, D.** (2004). *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇAĞRICI, M.** (1989). 04 12, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlak#1> adresinden alındı
- ÇAĞRICI, M.** (2000). 02 02, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsan--iyilik> adresinden alındı
- DENİZ, M. E.** (1997). “*Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet ve Kültürel Farklara Dayalı Atılganlıkları Üzerinde Bir Atılganlık Eğitimi Denemesi*” Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- DİNÇ, A.** (2007). “*Ergenlerde Anne – Baba Tutumları ve Dini Yönelim*”, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DİNÇER, F., Öztunç, G.** (2009). “Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Atılganlık Düzeyleri”, *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 16(2): 22–33.
- DÖKMEN, Ü.** (1997). *Sosyometri ve Psikodrama*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- DÖKMEN, Ü.** (1995). *Sosyometri ve Psikodrama*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- EAGLY, A.H., & Wood, W.** (1991). *Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal*. In M. E. Bernard (Ed.), *Sex and gender: The human experience* (pp. 89-138). New York: Allyn & Bacon. (tarih yok).
- ERASLAN, M.** (2015). "Üniversite Spor Bölümü Öğrencilerinin Atılganlık ve Karar Verme Stilllerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 4(1), 214-223.
- ERDİL, K.** (1991). *Aile Okulu*. Ankara: TDV Yay.
- ERDOĞAN, Ö., & Uçukoğlu, H.** (2011). "İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumu Algıları ile Atılganlık ve Olumsuz Değerlendirilmekten Korkma Düzeyleri Arasındaki İlişkiler", *Kastamonu Education Journal*, 19(1), 51-72.
- ERDOĞDU, Y, M. ve Oto, R.** (2004). "Sokakta Çalışan ve Çalışmayan Çocukların Atılganlık ve Saldırganlık Davranışları Açısından Karşılaştırılmaları", *Kriz Dergisi*, c.12 (3). s:11-23.
- ERKOL, M.** (2015). "Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 131-161.
- ESKİN, M.** (2003). "Self-reported assertiveness in swedish and tur kish adolescents: A cross-cultural comparison", *Scandinavian Journal of Psychology*, 44: 7–12.
- FREEDMAN, J.L., Sears, D.O., & Carlsmith, M.J.** (1993). *Sosyal Psikoloji*, (A. Dönmez, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- FREUD, S.** (1961). *Beyond the Pleasure Principle*, New York: Norton Company.
- FREUD, S.** (1998). *Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış*, (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- FROMM, E.** (1984). *İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri*, (Ş. Alpagut, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- GÖRÜŞ, Y.** (1999). "Bir Grup Lise Öğrencisinin Atılganlık Düzeyi ile Stresle Başa Çıkma Yolları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- GÖZÜTOK, Ş.** (2017). Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 1035-1060.
- GÜNDÜZ, Ş.** (2002). *Dinnsel Şiddet; Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*, Samsun: Etüt Yayınları.
- GÜRBÜZ, D.** (2006). *Kuran’a Göre İnsanın Sorumluluğu. VIII. Kuran Sempozyumu Günümüz Dünyasında Müslümanlar*, Ankara: Fecr Yayınları.
- GÜRSES İ.** (2001). *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Bursa: Arasta Yayınları.
- GÜRSES, İ.** (2010). *Dindarlık ve Kişilik*, İstanbul: Emin Yayınları.
- HİLL, T.D. ve diğerleri** (2005). "Conceptualizing Religion And Spirituality: Points Of Commonality And Diversity", *Journal of Personality*, 73(6), 1027-1054. (tarih yok).
- HÖKELEKLİ, H.** (1985). "Dini Kişiliğin Kuruluşunda İradenin Rolü", *Diyanet Dergisi*, 19(2), 16-28.

- HÖKELEKLİ, H.** (1999). 01 29, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet#5-psikoloji-ve-sosyoloji-acisindan-ibadet> adresinden alındı
- HÖKELEKLİ, H.** (2007). Dini hayatın bütünlüğü açısından ahiret inancının psikolojik temelleri, *İslam'da Ahiret İnancı'nda sunulan sözlü bildiri*, (s. 1-16). Sivas.
- HÖKELEKLİ, H.** (2013). *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HÖKELEKLİ, H.** (2018). *Din Psikolojisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- İŞİK, H.** (2018). “*Kişilik ve Dindarlık İlişkisi*”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize.
- İLKAY Ş.** (2006.). *Değişim Sürecinde Bir Anadolu Kasabasında Kadın Dindarlığı*, Ü. Günay ve C. Çelik (Edit), Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi, Adana: Karahan Yayınları.
- İNCEOĞLU, D., ve Aytar, G.** (1987). “Bir Grup Ergende Atılgan Davranış Düzeyi Araştırması”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 6(21), 23-24.
- İPEK, Y.** (2016). “*Fen Lisesi Öğrencilerinin DKAB Dersine İlişkin Tutumları ve Değer Alguları (Diyarbakır Örneği)*”, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresi. (tarih yok).
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. ve Cemalcılar, Z.** (2019). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, İstanbul: Evrim Yayınları.
- KAMARAJ, I.** (2004). “*Sosyal Becerileri Derecelendirme Ölçeğinin Türkiye'ye Uyarlanması ve Beş Yaş Çocuklarının Atılganlık Sosyal Becerisini Kazanmalarında Eğitici Drama Programının Etkisi*”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KAPIKIRAN, Şahin** (1993). “*İçten ve Dıştan denetimliliğe Sahip Ergenlerin Atılganlık Düzeylerinin Saptanması*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- KARACOŞKUN, M.** (2015). *Din Psikolojisi*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- KARSLI, N.** (2020). “Üniversite Öğrencilerinde Saldırganlık ve Dindarlık İlişkisi”, *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 7(1), 305-338.
- KAYA, M.** (1997). “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, *OMÜİFD* (9), 197-198.
- KAYIKLIK, H.** (2014). *Din Psikolojisi*, Adana: Karahan Kitabevi.
- KAYIKLIK, H. ve Kalgı, M.E.** (2017). “Ortaöğretim Öğrencilerinin Tahripçi Davranışlarda Bulunma ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-18.
- KESEN, N. F., Deniz, M. E., & Durmuşoğlu, N.** (2007). “Ergenlerde Saldırganlık ve Öfke Düzeyleri Arasındaki İlişki: Yetiştirme Yurtları Üzerinde Bir Araştırma”, *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 354.
- KILIÇ, G.** (2009). “*Lise Öğrenimi Görmekte Olan Ergenlerin Atılganlık Düzeylerinin Ebeveynlerine Bağlanma Örüntülerine ve Bazı Demografik*

- Değişkenlere Göre İncelenmesi: Darıca İlçesi Örneği*”, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KIMTER, N.** (2015). “İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları İle Din Ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine”, *Dini Araştırmalar*, 18(46), 9-44.
- KIZILGEÇİT, M.** ve Vural, E. (2017). *Güneysu’da Dinî - Sosyal - Kültürel ve Sanatsal Hayat* (Ed.S. S. Yavuz, Ü. Erkan), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları.
- KOCA, F.** (1999). 01 28, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet#3> adresinden alındı
- KÖSE, A.** (2000). 01 25, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iman#2-din-psikolojisi> adresinden alındı
- KÜÇÜK, L., Buzlu, S., Can, G.** (2008). “Hemşirelik Öğrencilerinde Bir Davranış Biçimi Olarak Atılganlık Düzeyi”, *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 16(62): 90-96.
- LORENZ, K.** (2008). *İşte İnsan Saldırganlığın Doğası Üzerine*. (V. Atayman, & E. T. Güney, Çev.) İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- MASLOW, A.** (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (O. Gündüz, Çev.) İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- MASLOW, A.H.** (1954). *Motivation and Personality*, New York: Harper & Row Publishers.
- MEHMEDOĞLU, A.U.** (2004). *Kişilik ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- OKUMUŞ, E.** (2006). “Gösterişçi Dindarlık”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*(2), 18-35.
- ÖRGÜN, S.** (2000). “Anne Baba Tutumları ile 8. Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygıları ve Atılganlıkları Arasındaki İlişki”, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ÖZABACI, N.** (2014). *Kişilik, Psikolojiye Giriş içinde*. içinde İstanbul: Lisans Yayınları.
- ÖZMEN, E.** (2015). “Çocukların Atılganlık Düzeyinin Anne Baba Tutumları ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- PALA, Ö. F.** (2003). “Saldırganlık Eğilimi-Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Çalışma”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- PEKER, H.** (2003). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- PHELPS, S., & Austin, N.** (1997). *Atılgan Kadın*. (S. Katlan, Çev.) Ankara: HYB.
- ROTHERAM, M. J., Armstrong, M.** (1980). “Assertiveness training with high school students”, *Adolescence*, 15(58): 267–276.
- SEZER, Ö.** (2010). “Ergenlerin Kendilik Algılarının Anne Baba Tutumları ve Bazı Faktörlerle İlişkisi”, *Yüzüncü Yıl Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-19.
- SEZER, Ö. ve Oğuz, V.** (2010). “Üniversite Öğrencilerinde Kendilerini Değerlendirmelerinin Ana Baba Tutumları ve Bazı Sosyo Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 743-758.

- ŞAHİN, A.** (1999). “İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- ŞAHİN, A.** (2007). *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik*, Konya: Adal Ofset.
- ŞAHİN, M.** (2018). “Dindarlık ve Atılganlık Arasındaki İlişki: Bir Meta-Analiz Çalışması”, *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, 37(3), 217-234.
- ŞENTEPE, A., & Güven, M.** (2015). “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(31), 27-44.
- ŞENTÜRK, H.** (1994). “İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(1), 140.
- ŞİRİN, T.** (2017). “Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutumları ile Ruh Sağlığı İlişkisinin İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 65-88.
- TEGİN, B.** (1990). “Üniversite Öğrencilerinin Atılganlık Davranış ve Eğilimlerinin Cinsiyet ve Fakülte Değişkenleri Açısından İncelenmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 25, 21-32.
- TOPALOĞLU, B.** (1988). 01 26, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahiret> adresinden alındı
- TURAN, Y., & İyibilgin, O.** (2018). “Üniversite Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri Ve Kur’an’a Yönelik Tutumları Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Ordu Üniversitesi örnekleme)”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 409-420.
- TÜMER, G.** (1994). 12 09, 2022 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/din#1-genel-olarak-din> adresinden alındı
- TÜMER, G.** (tarih yok). TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/din#1-genel-olarak-din> adresinden alınmıştır
- Türk Dil Kurumu.** (2022). Türk Dil Kurumu Web sitesi: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır
- UĞURLUOĞLU, M., Y.** (1996). “Lise Öğrencilerinde Özsaygı Düzeyi ile Atılgan Kişilik Özelliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- ULU, M. ve İkis, M.** (2016). “Lise Öğrencilerinde Saldırganlık ve Din İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 75-96.
- ULUDAĞ, S.** (1999). 01 28, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet#4-tasavvuf> adresinden alındı
- UYŞAL, V.** (1995). “Dini Tecrübe ve Din Psikolojisindeki Yeri”, *İslami Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(4).
- UYŞAL, V.** (1996). *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- UYŞAL, V.** (2006). *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*, İstanbul: Dem Yayınları.

- UYSAL, V.** (2016). “Gençlerde Empati Eğilimi, Anne-Baba Tutumları Ve Dindarlık”, *DEÜİFD Din Piskolojisi Özel Sayısı*, 7-40.
- UZUNTARLA, Y., Cihangiroğlu, N., Ceyhan, S., & Uğrak, U.** (2016). “Üniversite Öğrencilerinin Atılganlık Düzeyinin Analizi”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 15 (2).
- ÜZÜM, İ.** (2002). 01 26, 2023 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiramen-katibin> adresinden alındı
- VOLTAN, N.** (1980). “Rathus Atılganlık Envanteri Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 3(10), 23-25.
- WILCOX, W.B., Neysmith, B., & Robinson, R.** (2003). “Religious commitment, marital status, and well-being among American adults”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 42(4), 605-617. (tarih yok).
- WOLPE, J., & Lazarus, A. A.** (1996). *Behavior Therapy Techniques*, Pergamon Press.
- YANBASTI, G.** (1990). *Kişilik Kuramları*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınevi.
- YAPAREL, R.** (1987). “Yirmi-Kırk Yaş Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden edinilmiştir. adresinden alınmıştır
- YAPICI, A.** (2007). *Ruh Sağlığı ve Din*, Adana: Karahan Kitabevi.
- YAPICI, A.** (2012). “Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (December), (tarih yok).
- YAVUZ, K.** (1982). “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 87-109.
- YAZIR, E.** (2008). *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul: Tuva Yayınları.
- YILDIZ, A.** (2006). “Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde Çalışan Hemşire, Ebe ve Sağlık Memurlarının Benlik Saygısı ve Atılganlık Düzeyleri”, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YÖRÜKÂN, T.** (2013). *Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Görüş Açısıyla Öğrenme, Etkileşme, Sosyalleşme, Kültür ve Kişilik*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- YÖRÜKOĞLU, A.** (1992). *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 17. bsk.
- YÖRÜKOĞLU, A.** (1998). *Gençlik Çağı*, İstanbul: Özgür Yayınları, 10. bsk.
- ZİMBARDO, P.G. ve Henderson, L.** (2000). *Comorbidity in Chronic Shyness. Depression and Anxiety*. c: 12. s: 232-237

EKLER

EK-1: Anket Formu-Ölçekler

KİŞİSEL BİLGİLER FORMU VE ATILGANLIK ENVANTERİ

Yaş: 18-20( ) 21-23( ) 24-26( ) 26- Üstü( )

Cinsiyet: Kadın ( ) Erkek ( )

Medeni Durum: Evli ( ) Bekâr ( )

Eğitim Gördüğü Fakülte:

RAE

AÇIKLAMA: Aşağıda size 30 maddelik bir envanter verilmiştir. Her maddeyi dikkatlice okuyup, size uygunluk derecesine göre CEVAP KAĞIDINDAKİ ilgili parantezin içini KARALAYARAK cevaplandırınız. Eğer madde size çok iyi uyuyorsa ÇOK İYİ UYUYOR ; oldukça iyi uyuyorsa OLDUKÇA UYUYOR ; biraz uyuyorsa BİRAZ UYUYOR ; cevabını işaretleyiniz. Eğer madde size pek uymuyorsa, PEK UYMUYOR ; oldukça uymuyorsa, FAZLA UYMUYOR ; size hiç uymuyorsa, HİÇ UYMUYOR cevabını işaretleyiniz	Çok iyi uyuyor	Oldukça Uyuyor	Biraz Uyuyor	Pek Uymuyor	Fazla Uymuyor	HİÇ Uymuyor
1. Bence insanların çoğu benden daha atılgan ve saldırgandır.						
2. Sıkılganlığım yüzünden karşıt cinsle herhangi bir öneride bulunamıyorum ya da onların önerilerini kabul edemiyorum.						
3. Bir lokantada isteğime göre hazırlanmamış bir yemek gelince garsona şikâyetle bulunurum.						
4. Başkalarının beni kırdıklarını fark ettiğim halde onları incitmemeye dikkat ederim.						
5. İstemediğim bir malı almam için ısrar edilirse “hayır” demekte zorluk çekerim.						
6. Benden bir şey yapmam istendiğinde nedenini öğrenmekte ısrar ederim.						
7. İnsanı geliştirici ve sert tartışmalara katılmak istediğim zamanlar olur.						
8. Benim durumumdaki herkes gibi ben de yükselmek için çabalarım.						
9. Doğrusunu isterseniz insanlar beni kullanır.						

10. Yeni tanıştığım insanlarla ya da yabancılarla rahatlıkla konuşurum.						
11. Karşıt cinsten çekici birine ne söyleyeceğimi çoğu kez bilmem.						
12. Resmi telefon konuşmaları yapmaktan çekinirim.						
13. Bir işe mektup yazarak başvurmayı yüz yüze görüşmeye tercih ederim.						
14. Satın aldığım şeyleri geri vermekten sıkılırım.						
15. Beni rahatsız eden saygıdeğer bir yakınıma, rahatsızlığımı ifade etmek yerine duygularımı ondan saklamayı yeğlerim.						
16. Aptalca görünürüm korkusuyla soru sormaktan kaçırım.						
17. Bir tartışma sırasında kızdığım, hırslandığım belli olacak diye korkarım						
18. Tanınmış ve saygı duyulan bir kimsenin yanlış bir şey söylediğini duyduğumda, dinleyenlere kendi görüşümü de duyurmaya çalışırım.						
19. Satıcılarla pazarlık yapmaktan kaçınırım.						
20. Önem ve değerli iş yaptığımda başkalarının bunu öğrenmesinde sakınca görmem.						
21. Duygularımı ifade ederken açık ve samimiyimdir						
22. Biri benim hakkımda yanlış ve kötü şeyler söylese, hemen o kişiyle konuşurum.						
23. Çoğunlukla hayır demekte güçlük çekerim.						
24. Duygularımı anında açığa çıkarmaktansa biriktirmeyi yeğlerim.						
25. Kötü bir hizmetten şikayetçi olurum.						
26. Övüldüğümde bazen ne diyeceğimi bilemem						
27. Tiyatro, konferans gibi topluluklarda iki kişi yüksek sesle konuşursa, onlara susmalarını ya da konuşmalarına başka yerde devam etmelerini söylerim.						
28. Kuyrukta öne geçen birine yaptığının yanlış olduğunu söylerim						
29. Fikrimi ifade etmekte zorluk çekerim.						
30. Hiçbir şey söyleyemediğim zamanlar olur.						

DİNİ HAYAT ÖLÇEĞİ

Bu bölümde ilk dört madde ile ilgili olarak sizden, maddelerde ifade edilen yargılara **katılıp katılmadığınızı** belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi çarpı (x) işareti koyarak işaretleyiniz

	<i>Katılıyor</i>	<i>Kararsız</i>	<i>Katılmıyor</i>
1. Allah vardır	a	b	c
2. Hz. Muhammed Allah'ın Peygamberidir.	a	b	c
3. Öldükten sonra ahiret denilen sonsuz bir hayat olacaktır	a	b	c
4. Kur'an Allah'ın gönderdiği kutsal kitaptır	a	b	c

Beşten on bire kadar (5-11) olan maddelerle ilgili olarak sizden, söz konusu maddelerde ifade edilen duyguları **ne yoğunlukla yaşadığınızı** belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki "harfi" çarpı işareti (x) koyarak işaretleyiniz

	<i>Hiç</i>	<i>Biraz</i>	<i>Çok</i>	<i>Pek çok</i>
5. İbadet ederken Allah'ın huzurunda bulunduğumu düşünerek duygulanırım	H	B	Ç	PÇ
6. Dua ettiğimde Allah'ın duamı kabul edeceğini ümit ederek ferahlık duyarım	H	B	Ç	PÇ
7. Büyük bir camiye girdiğimde her zaman yaşamadığım manevi bir hava hissederim.	H	B	Ç	PÇ
8. Bir kimseye yardım ettiğimde, içimde bir coşku ve huzur duyarım	H	B	Ç	PÇ
9. Günah işlediğimi düşündüğümde, pişmanlık ve huzursuzluk duyarım	H	B	Ç	PÇ
10. Ölümü hatırlatan bir durumla karşılaştığımda, ahirette başıma gelebilecek şeyleri düşünerek bir ürperti ve heyecan duyarım	H	B	Ç	PÇ
11. Tabiattaki her şeyin son derece düzenli olması karşısında Allah'ın kudretine hayranlık duyarım	H	B	Ç	PÇ

On ikiden yirmi bire kadar (12-21) olan maddelerle ilgili olarak sizden, söz konusu maddelerde ifade edilen davranışları **hangi sıklıkta yaptığınızı** belirtmeniz istenmektedir. Lütfen sizin için en uygun olan şıkkın altındaki harfi çarpı işareti (X) koyarak işaretleyiniz

	<i>Her zaman</i>	<i>Çoğu zaman</i>	<i>Bazen</i>	<i>Hiç</i>
12. İnançımın gereği olan ibadetleri yerine getiriyorum	H Z	Ç Z	B	H
13. Dinde yasak edildiği için içki içmekten kaçınıyorum	H Z	Ç Z	B	H
14. Kumar oynamak günah olduğu için kumar oynamaktan kaçınıyorum	H Z	Ç Z	B	H
15. Evlilik dışı cinsel ilişki (zina) dinde yasaklandığı için bu tür ilişkiden uzak duruyorum	H Z	Ç Z	B	H

16. Rüşvet alıp vermek günah olduğu için rüşvet alıp vermiyorum	H Z	Ç Z	B	H
17. İnsanları aldatmak dinî inancıma aykırı olduğu için kimseyi aldatmamaya özen gösteriyorum	H Z	Ç Z	B	H
18. Dinî inancıma göre doğru sözlü olmak gerektiğinden, doğru söylemeye gayret ediyorum	H Z	Ç Z	B	H
19. Ana-babaya iyi davranmayı Allah emrettiği için anne babama iyi davranıyorum	H Z	Ç Z	B	H
20. Söz verildiği zaman sözünde durmak dinî bir kural olduğundan, verdiğim sözü tutuyorum	H Z	Ç Z	B	H
21. Dinî inancıma göre komşulara iyi davranmak gerekli olduğundan komşularıma iyi davranıyorum.	H Z	Ç Z	B	H

Aşağıdaki maddelerle ilgili olarak sizden, verilen bilgilerin doğru olup olmadığını belirtmeniz istenmektedir. Eğer okuduğunuz ifade doğru ise "D" (doğru) seçeneğini yanlış ise "Y" (yanlış) seçeneğini çarpı işareti (X) koyarak işaretleyiniz.

	Doğru	Yanlış
22. Cuma namazını tek başına kılmak mümkündür	D	Y
23. Oruçlu kimse yalan söylerse orucu bozulur	D	Y
24. Kâbe Hz. Muhammed'in kabrinin bulunduğu yerdir	D	Y
25. Kur'an 114 süreden meydana gelmiştir	D	Y
26. Hz. Ali Hz. Muhammed'in Hz. Hatice'den doğan oğludur.	D	Y
27. Akşam namazının farzı 3 rekâttir	D	Y
28. Kur'an'ı Arapça metninden okumayı bilmek her Müslüman için farz değildir	D	Y
29. Cinlerin varlığı Kur'an'da belirtilmiştir	D	Y
30. Dinî bilgiler diğer bilgilerden daha değerlidir	D	Y
31. Zengin olsun fakir olsun her Müslüman'ın hayatında bir defa hacca gitmesi farzdır	D	Y

EK-2: Etik Kurul Raporu

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR ETİK KURULU
ETİK KURUL KARARI

Etik Kurul Toplantı Tarihi/Sayısı ve Karar No	Tarih :08/09/2023 Toplantı Sayısı: 09 Karar No :2023/369
Araştırmanın Başlığı	Atılganlık ve Dindarlık.
Sorumlu Araştırmacı	Prof. Dr. Adem ŞAHİN
Yardımcı Araştırmacı	Lisansüstü Öğrenci Beyza ALTUNTAŞ
Etik Kurul Kararı	15426 sayılı başvuru Etik Kurul tarafından değerlendirilmiş olup, başvurunun bilimsel araştırma etiği açısından “Uygun” olduğuna karar verilmiştir.

ASLI GİBİDİR
08/09/2023